

Omat projektit

Henkilöhahmojen kapinat Tomas Arvidssonin
romaaneissa *Utanförskapet* ja *Trippelstöten*

Aki Räsänen

Kirjallisuuden pro gradu -tutkielma

kevät 2006

Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos

Jyväskylän yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen	Laitos – Department Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Tekijä – Author Aki Räsänen	
Työn nimi – Title Omat projektit. Henkilöhahmojen kapinat Tomas Arvidssonin romaaneissa <i>Utanförskapet</i> ja <i>Trippelstöten</i>	
Oppiaine – Subject Kirjallisuus	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Toukokuu 2006	Sivumäärä – Number of pages 84
Tiivistelmä – Abstract	
<p>Pro gradu -tutkielmani tutkimuskohteina ovat Tomas Arvidssonin (s. 1941) järjestyksessä viides ja seitsemäs rikosromaani, <i>Utanförskapet</i> (1981) ja <i>Trippelstöten</i> (1991). Kirjailijan teokset ovat enimmäkseen ruotsalaiseen Kalmarin kaupunkiin sijoittuvia humoristisia psykologisia trillereitä, jotka kertovat tavallisten työssäkävien ihmisten suunnittelemista täydellisistä, miljoonaluokan rikoksista. Arvidssonin romaanien päähenkilöinä ovat usein paikallisen lukion opintorehtori ja tämän tuttavapiiristä löytyvät rikoskumppanit, jotka toivovat äkkirikastumisen tuovan heille onnen.</p> <p>Tutkin Arvidssonin teoksissa henkilöihahmojen kapinoita, joiksi määrittelen minkä tahansa odottamattoman, jotain vastustavan tai kumouksellisen toiminnan. Laajan määritelmän kautta esitän hypoteesinani, että kapinalla on merkittävä rooli henkilöihahmojen elämäntavoitteissa ja keskinäisissä suhteissa. Analysoidessani kapinoita kiinnitän huomiota niiden aktiivisuuteen, laillisuuteen, odotettavuuteen ja päämäärällisyyteen. Osoitan myös eri henkilöihahmojen kapinoiden välisiä yhtäläisyyksiä, eroja ja risteyskohtia. Tutkimuksessani kapinoiden kuvaukset valaisevat myös Arvidssonin romaanien muuta tematiikkaa, koska kapina osoittautuu henkilöihahmojen jopa elämänmittaisen toiminnan motiiviksi syvemmällä psykologisella ja filosofisella tasolla, ja sellaiset teemat kuin rikoksen oikeutus, ulkopuolisuuden kokemus ja keski-iän kriisi löytävät merkittävän yhteytensä kapinan käsitteen kautta.</p> <p>Analyysini etenee henkilöihahmo kerrallaan niin, että yhdelle tai useammalle henkilöihahmolle omistetussa pohditaan myös yhteyksiä aikaisemmin tai myöhemmin tutkielmassa käsiteltäviin muihin henkilöihahmoihin. Teoreettisen taustan tutkimukselleni tarjoaa Aleid Fokkeman semi-oittinen malli henkilöihahmoista, ja Arvidssonin intertekstuaalisten viittausten käsittelemisen pohjana on Kiril Taranovskin subtekstimalli.</p>	
Asiasanat – Keywords kapina, henkilöihahmo, rikosromaani, psykologinen trilleri, Tomas Arvidsson, Fokkema	
Säilytyspaikka – Depository Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos/ Kirjallisuus	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Kirjailija Tomas Arvidsson ja ruotsalainen rikos	1
1.2. Tutkielman aihe ja tutkimusongelma	6
1.3. Tutkimuksen teoreettinen tausta ja jäsentäminen	7
2. OPINTOREHTORI JAN BERTILSSON JA KESKI-IKÄISTEN ”KADOTETTU SUKUPOLVI”	11
2.1. Arjen haasteet	11
2.2. Haasteeton työ.....	22
2.3. Rikoksen hohto	27
3. RUNOILIJA BO BERTILSSON – VAPAUDEN JA TOTUUDEN PUOLESTA.....	39
3.1. Taiteen perinteinen kapina	39
2.2. Elämä on riskipeliä – kuolemassakin.....	43
4. REHTORI ALGOT BERGMAN, VANHENEVA SEIKKAILIJA.....	51
4.1. Työpaikka ilman työtä	51
4.2. Rikoksen suurempi hohto	57
5. KAKSI UTOPIAA, YKSI KOHTALO: HARRY JA BIFFEN.....	60
5.1. Harry Hansson – kohti katastrofia	60
5.2. Björn Jonsson, ”oikea” kommunisti	66
6. NUHTEETTOMAT NAISET.....	68
6.1. Lisa Dahl, epäsovinnainen sihteeri.....	68
6.2. Christin Olsson ja intohimo tietoon	71
6.3. Elisabet, Malin ja Johanna Bertilsson – feminiininen vastapaino.....	74
7. PÄÄTÄNTÖ	77
LÄHTEET.....	81

LIITTEET.....84

Liite: Tomas Arvidssonin romaanit.....84

1. JOHDANTO

1.1. Kirjailija Tomas Arvidsson ja ruotsalainen rikos

Tomas Arvidssonin ensimmäinen romaani, *Enkelstöten*, ilmestyi vuonna 1976. Se oli menestys, jota kiiteltiin ”nerokkaimmaksi ruotsalaiseksi dekkariksi moneen vuoteen” (Ugglan 2005). Kirjassa kaksi 40 vuoden ikää lähestyvää miestä, opintorehtori ja lääkäri, päättävät ryöstää Tukholman Handelsbankenista pari miljoonaa kruunua. Ryöstön motiivina on yhtä paljon taloudellisen riippumattomuuden tuoma turvallisuuden ja vapauden tunne kuin keski-ikäisen kriisi ja siihen liittyvä seikkailunhalu. Heidän rikoksensa on klassisen täydellinen, he järkeilevät, koska kunniallisia ja perheellisiä veronmaksajia ei kukaan voi epäillä tunnustamatta, että yhteiskunta ei ole onnistunut tyydyttämään heidän tarpeitaan.

Arvidsson on palkittu muun muassa Svenska Deckarakademin -seuran esikoiskirjailijapalkinnolla 1976, Expressenin TV-palkinnolla 1982 joidenkin hänen romaaniensa pohjalta kirjoitetuista televisiosarjoista ja Kalmarin kunnan kulttuuripalkinnolla 2002 kiitokseksi tämän kotipaikkakuntansa värikkästä kuvaamisesta kirjoissaan. Hänen suosionsa Ruotsissa ei kuitenkaan perustu vain kiehtovaan ja jännittävään rikoksen suunnittelun, toteuttamisen ja jälkiselvittelyn kuvaamiseen tai usein suorapuheiseen yhteiskuntakritiikkiin, vaan myös jännitystä ja kritiikkiä pehmentävään huumoriin, tilannekomiikan tajuun ja hauskoihin henkilöhahmoihin. Erityisen tunnusmerkilistä Arvidssonin proosalle on, että siinä ei esiinny raa’an ja verisen väkivallan tai seksin kuvauksia. Seksiin saatetaan kyllä joskus humoristisesti viitata, ja väkivaltainen kohtaaminen voidaan esittää tiivistäen ja etäännyttävällä tausta-anekdootilla varustettuna. Kuitenkin Arvidsson on selvästi suunnannut eräänlaiset ”koko perheen” dekkarinsa¹ aikuisille: paitsi että hänen teoksissaan on paljon ironiaa ja sitaatteja maailmankirjallisuudesta, niiden päähenkilöt ovat enimmäkseen tavanomaisissa ammateissa työskenteleviä keski-ikäisiä ja -luokkaisia ruotsalaisia. Kirjailija kutsuu kerrontaansa ”hiljaiseksi protestiksi viihdeväkivaltaa vastaan, joka saa joskus groteskeja muotoja TV:ssä, elokuvissa ja kirjoissa” (Författarcentrum 2005). Hän haluaa siis vangita lukijan mielenkiinnon tietoisesti rajatuilla aiheilla ja käsittelytavoilla. Niinpä verisiin kohtauksiin tai kuoleman-

¹ Arvidssonin kirjat näyttävät täyttävän useat Kai Ekholmin ja Ari Haasion luettelemista ”pehmo- eli pehmeäksikeitetyn dekkarin” tuntomerkeistä: ”kodikkuus [...] ei-uhkaava sisältö, myönteiset sankarit ja amatöörimaiset rikosten ratkaisijat” (Ekholm & Haasio 1994, 29).

tapauksiin ei liity henkirikosta tai sen yritystä, vaan kuolemansyynä on sydäninfarkti tai onnettomuus, ja laukaukset tai valuva veri osoittautuvat mielikuvituksen tuotteiksi. Rikoksissa on kyse vain rahasta, petoksista ja huijauksista, jotka riittävät mainiosti johtamaan lukijan pohtimaan henkilöhahmojen – jotka ovat enemmän tai vähemmän normaaleja elämän leveämmälle polulle ”erehtyneitä” ihmisiä, eivät täysin paatuneita rikollisia – ja teosten ilmentämiä moraalikäsitteitä.

Tomas Arvidsson (s. 1941) on kotoisin Smoolannin Älmhultista. Hän on kasvanut Göteborgissa ja sittemmin asunut pitkään Kalmarissa ja Öölannissa. Koulutukseltaan kirjailija on psykologiaa, pedagogiikkaa ja biologiaa opiskellut filosofian maisteri. Arvidsson on työskennellyt biologian ja psykologian opettajana Örebron Förskoleseminarierissa, Kalmarin korkeakoulun opettajakoulutuksessa, johtotehtävissä Ruotsin televisiossa (Sveriges Television) Vermlannissa ja päivälehtien Östra Småland ja Barometern-OT toimittajana. Työelämän hän jätti vuonna 2000 mutta on jatkanut kirjoittamista. Arvidssonin viimeisin romaani *Studierektorns sista stöt* ilmestyi vuonna 2004. Rikosromaanien lisäksi hän on kirjoittanut psykologian oppikirjan *Barnobservationer i förskolan* (1972).

Arvidsson aloitti kirjoittamisen aikana, jolloin rikosromaanin asema Ruotsissa oli jo vahva. Hiukan ennen hänen esikoiskirjansa ilmestymistä perustetut Deckarakademin (1971) ja dekkari-kirjallisuuden erikoislehti JURY (1972) lisäsivät valtaviin painosmääriin yltäneen lajin arvostusta ja edistivät sen ymmärtämistä (Kukkola 1985, 180–181). Poliisiromaaneihin ja psykologisiin trillereihin johtanut lajin kehitys olivat nostaneet kerronnassa etualalle kuvaukset rikoksen syntymisestä yhteiskunnan rakenteista ja rikoksen osapuolten psyykeistä (Hedman 1999, 584–585). Rikosromaanin ”hektisten” vuosien 1945–75 jälkeen seuranneena normalisoitumisen aikana (mt. 585) kirjoittava Arvidsson on luonut omintakeiseen tyyliin ja sävyyn romaaneja, jotka poikkeavat erityisesti vakavasävyisistä ja -aiheisista, kuten Henning Mankellin teosten kaltaisista rikosromaneista.

Arvidsson leikittelee mielellään rikosromaneihin liittyvillä odotuksilla ja tekstinsä omaelämäkerrallisuuden asteella, mikä tuo oman viihdyttävän lisänsä hänen toisaalta hiottuun tyyliinsä ja lehtimiesmäiseen täsmälliseen sanankäyttöönsä, toisaalta humoristisille luonnekuvien sivupuoleille rönsyilevään kerrontaansa. Hän on varustanut kolme ensimmäistä teostaan – romaanit *Engelstöten*, *Dubbelstöten* (1976) ja *Bakstöten* (1977) – alaotsikolla ”Psykologisk thriller”. Teokset täyttävätkin ruotsalaisen tutkijan Jan Brobergin psykologiselle trillerille muotoilemat tuntomerkit (ks. Ekholm 1985, 93–95 ja 101–103): juoni yllättävine käänneineen ja henkilökuvaus korostuvat

kertomuksissa, rikolliset eivät jää kiinni (heidän syyllisyytensä ehkä selviää poliisille, mutta he välttävät aina jotenkin oikeudenkäynnin ja rangaistuksen) ja eettiset pohdinnat rikoksen syistä ja oikeutuksesta ovat läsnä sekä lukijan mielessä että konkreettisesti tekstissä. Neljännessä teoksessa *Tröskeln* (1979) alaotsikko onkin sitten yllättäen vaihtunut muotoon ”En mänsklig thriller”, ja viidettä romaaniaan *Utanförskapet* (1981) Arvidsson luonnehtii alaotsikolla ”En thriller i livets utkant”. Muotoiluissa näkyy leikittelyn lisäksi kirjailijan vakava halu korostaa teostensa erityisyyttä suhteessa jännityskirjallisuuden joskus kaavamaisiksi koettuihin lajeihin. Paitsi että ne ovat puhtaasti informatiivisempia määreitä kuin ’psykologinen trilleri’, ne myös ohjaavat teoksen tulkintaa. Alaotsikoiden lisäksi Arvidsson on liittänyt teoksiensa alkuun niiden omaelämäkerrallisuutta käsitteleviä esipuheita tai motoiksi otteita ruotsalaisesta tai maailmanrunoudesta ja tietokirjallisuudesta. Hänen kuudennen kirjansa nimi *Huset med de gamla damerna* (1986) tuo mieleen Sven Lidmanin (1882–1960) romaanin *Huset med de gamla fröknarna* (1918), joka kuvaa neljän vanhan ja korkeasäätöisen tukholmalaisnaisen ”teennäisen sukutunteen” (Olsson & Algulin 1987, 383) täyttämää elämää.

Arvidssonista ei näytä olevan aikaisempia tutkimuksia ainakaan Suomessa², jossa kiinnostavana pidetyn ruotsalaisen tuntevat lähinnä jännityskirjallisuuden harrastajat ja tutkijat. Ari Haasio pitää *Enkelstöten*-romaanin esittelyssään Arvidssonin virkistävänä poikkeuksena pohjoismaisten dekkarikirjailijoiden joukossa, jotka ”ovat koetelleet valitettavan harvoin taitojaan veijaridekkarin alueella” (Ekholm & Haasio 1994, 32). Ruotsalaisella Bo Lundinilla Arvidsson on esimerkkinä miljöön kuvaajien koulukunnasta – hänen mielestään ”tyypillisiä ruotsalaisia erikoisuuksia” jännityskirjallisuudessa ovat ”panostaminen miljööseen” ja niin sanottu ”vatsahaavakoulu”, jolla Lundin tarkoittaa kirjoittajia, jotka kuvaavat kalvavaa pettymystä hyvinvointiyhteiskuntaan (Lundin 1981, 67–69). Arvidssonin teosten *Enkelstöten* ja *Dubbelstöten* sävyä hän kuvaa ”mielenkiintoiseksi sekoitukseksi hulluttelua Donald Westlaken tyyliin, konservatiivista huokailua yhteiskunnan edessä ja äkillisiä, tummia, psykologisesti monikerroksisia henkilökuvia” (mt. 117).

Arvidssonin romaaneista löytyy myös suoria kannanottoja, joista puuttuu hänelle muuten yleinen satiirinen ote. Erityisesti koulumaailman mutta myös muun byrokratisoituneen yhteiskunnan perusteeton itsetyytyväisyys ja kaiken uuden ja innoittavan välitön arkistuminen ja pinnallistuminen saavat osansa hänen ironiastaan, usein ulkopuolisuuden tunteista kärsivien kansalaisten nä-

² Arvidssonin teoksia on lisäksi suomennettu valikoiden (ks. tutkielman liite ”Tomas Arvidssonin romaanit”).

kökulmasta. Heti Arvidssonin esikoisromaanin alussa päähenkilöt keskustelevat akateemisesta työttömyydestä, joka on yliopistoa käymättömän työttömyyttä pahempi, koska opiskelijoilla on lisäksi opintolainansa maksettavanaan; marginaaliveron epäoikeudenmukaisuudesta; itsemurha-ajatuksista ja siitä, miten yhteiskunta kieltää keski-ikäisten olevan muuta kuin etuoikeutettu sukupolvi (Arvidsson 1979a, 10–12). *Enkelstötenin* ilmestymisen aikoihin ensimmäinen öljykriisi oli jo keskeyttänyt Ruotsin pitkään jatkuneen talouskasvun, ja tilanne vain paheni 1970-luvun lopussa öljyn hinnan noustessa yhä enemmän. Hallituksen pyrkimykset elvyttää kysyntää johtivat elinkeinoelämän kustannustason nousuun, korkeisiin vientihintoihin ja sitä kautta vaihtotaseen alijäämään sekä valtionvelan kasvamiseen. Vuonna 1976 valtaan tullut kokematon porvarillinen hallitus yritti vähentää työttömyyttä tukemalla teollisuutta, mikä puolestaan aiheutti 1980-luvun alkuun mennessä suunnattoman budjettialijäämän. Vasta silloin taloutta alettiin tervehdyttää devalvoineilla, arvonlisäveron korottamisella ja – mikä merkittävintä – toisesta maailmansodasta asti laajennetun julkisen sektorin leikkauksilla, jotka jatkuivat koko 1980-luvun. Samoin palkkojen nousua koetettiin hillitä yritysten kilpailukyvyn turvaamiseksi. (Hadenius et al., 285–287.)

Ruotsalaisen yhteiskunnan kohtasi siis viimeistään 1980-luvulla konkreettisesti suuri muutos edistyksellisen sosiaalipolitiikan kiristyttyä. Jo 1960- ja 70-luvulla vasemmistolaisuus oli saanut paljon kannattajia taiteilijoiden keskuudessa, muiden muassa rikoskirjailijaparin Maj Sjöwallin ja Per Wahlöön, jotka saattoivat kuvata ruotsalaisen rikollisen ”taloudellisten ja byrokraattisten valtanpitäjien väärinkäytön” uhriksi, pohjimmitaan lainkuuliaisiksi kansalaiseksi (Hägg 1996, 602, 607–609). Arvidssonin romaanien päähenkilöt käsittävät myös itsensä jonkinlaisiksi uhreiksi, mutta sekä heidän tilanteensa syistä että seurauksista puuttuu sjöwall-wahlööläistä traagisuutta ja dramaattisuutta. He eivät ole pankkien kiusaamia pienyrittäjiä tai ihmisarvostaan taistelevia työttömiä vaan keski-ikäisiä ja keskiluokkaisia, enimmäkseen koululaitoksen työntekijöitä, joiden elämän painon synnyttämien ongelmien vakavuutta sekä kertoja että henkilöahmot itse jopa epäilevät (Arvidsson 1979a, 12). Kuitenkin heillä kaikilla näyttää olevan omat hallitsemattoman suurilta tuntuvat pulmansa ja vaativat henkilökohtaiset projektinsa. Toisin kuin Sjöwall/Wahlöö -kirjoissa, joissa ”rahan merkitys murhan motiivina on epätavallisen pieni” (Hägg 1996, 608), Arvidssonin teosten verraten hyvin toimeen tulevat veronmaksajat uskovat vakaasti, että raha on ratkaisu kaikkiin heidän ongelmiinsa (Arvidsson 1979a, 10). Siinä he pettävät itseään, kuten romaaneista kuitenkin käy ilmi, ja päätyvät siksi nimenomaan talousrikoksiin. Puhumattakaan, että he koettaisivat vakavissaan etsiä ahdistusta lieventävää, toisenlaista henkistä asennoitumista, tur-

vautumatta lainkaan rikoksiin.

Mitään selvää poliittista asennoitumista ei Arvidssonin kirjoista ole löydettävissä, vain humoristisia kannanottoja ajankohtaisiin tapahtumiin sekä huolta maailman levottomuudesta ja siinä elävien ihmisten mielenterveyden säilymisen mahdollisuuksista (Arvidsson 1979b, 4). Hän tekee pilaa yhtä paljon Ruotsin kriisiajan porvaripääministeristä, keskustalaisesta Thorbjörn Fälldinistä (U, 68), kuin kommunistisista yhteiskuntaopin opettajista, jotka pääsevät rahan hämäränkin ansaitsemisen makuun voitettuaan lotossa (T, 11 ja 16). Kun eräs henkilöahmo joutuu ulkomaanmatkallaan espanjalaisten huijareiden uhriksi, hän ihmettelee, miten Espanja on voitu hyväksyä EY:n jäseneksi (vuonna 1986) ja toteaa espanjalaisten olevan ”käytöskurssin” tarpeessa (T, 13–14). Parin sivun kuluttua puolestaan kerrotaan, miten toinen henkilöahmo ”tunsi hulluuden maailmassa leviävän” (T, 18). Molemmat henkilöahmot ovat juuri ryhtymässä rikokseen, joten heillä ei pitäisi olla varaa päivitellä espanjalaisten pikkuhuijareiden, saati sitten koko maailman moraalittomuutta. Arvidsson lienee halunnut (jälkimmäisessä viitteessä) ilmaista rikollisen elämäntavan usein ristiriitaiset perustelut, joissa ei myönnetä maailman olevan sellainen, jollaiseksi ihmiset sen tekevät, vaan puolustellaan ja vähätellään omaa moraalittomuutta maailman arvokaaoksen sisällä.

Ruotsin kaltaisen hyvinvointivaltion kansalaisen on vaikea uskottavasti perustella rikokseen ryhtymistä, varsinkin jos hän on hyvin toimeen tuleva, työllistetty ihminen, kuten Arvidssonin kirjoissa usein. ”Kansainkodin” asukas pitää lisäksi itseään muita ylempiarvoisena, jos hän rohkenee kritisoida Espanjan EY-jäsenyyttä jo ennen kuin hänen kotimaallaan on mitään tekemistä Euroopan integraation kanssa (Ruotsi liittyi EU:hun vuonna 1995, ja romaanin tapahtumat ovat myöhäisimmillään vuodelta 1991). ”Folkhemmet”-Ruotsi näyttäytyy Arvidssonilla – hiukan kuten Suomen symboliksi ymmärretty Lintukoto – hyveellisten, maailman pahuutta pelkäävien ihmisten turvapaikkana, joka on kuitenkin vaarassa turmeltua sisältäpäin, kun kirjailijan sympaattiset ja kyvykkäät, ruotsalaiset päähenkilöt käyttävät lahjansa ja idealisminsa rikollisuuteen.

1.2. Tutkielman aihe ja tutkimusongelma

Toistuva päähenkilö Arvidssonin kirjoissa on kalmarilainen opintorehtori Jan Bertilsson, jonka rikosten varjostamaa ja parantamaa perhe- ja työelämää seurataan kuudessa kirjailijan kymmenestä teoksesta. Kylmäpäisyytensä, älykkyytensä ja onnensa ansiosta hän onnistuu välttämään vankeusrangaistukset vähitellen useita miljoonia tuottavista keikoistaan, mutta hän joutuu olemaan jatkuvasti varuillaan: perheelleen hän ei uskalla kertoa mitään; rahat täytyy piilottaa asunnon sokkeloihin, koska liian suurien summien käyttö tai tallettaminen pankkitilille kerralla herättäisi epäilyjä – samoin kuin työpaikan jättäminen; ja hänen rikoskumppaninsa aiheuttavat toisinaan ongelmia huolimattomuudellaan ja arvaamattomuudellaan. Vaikka opintorehtori kartuttaa omaisuuttaan valtavasti, hänen elämässään tulee yhä uudelleen tilanteita, jolloin uusi täydellinen rikos alkaa jälleen houkuttaa. ”Viimeiseksi” tarkoitettu keikka ei koskaan jää viimeiseksi.

Pro gradu -tutkielmani tutkimuskohteiksi olen valinnut Arvidssonin romaanit *Utanförskapet* ja *Trippelstöten*. *Utanförskapet* kertoo opintorehtori Jan Bertilssonin ja tämän veljen, runoilija Bo Bertilssonin yhdessä suunnittelema vakuutuspetoksesta. Veljekset lavastavat runoilijan kuoleman, minkä jälkeen opintorehtori edunsaajana kuittaa korvauksen ja jakaa ulkomailla piileskelevälle runoilijalle oman osuutensa. *Trippelstöten*-teoksessa sama opintorehtori Bertilsson saa rikoskumppanikseen rehtori Algot Bergmanin, joka ehdottaa kollegalleen kolmen valtiollisen konferenssin järjestämiskulujen kavaltamista. He toteuttavat rikoksen perustamalla vafefirman, joka muka hoitaa konferenssien järjestäjille osoitettuja maksuja.

Aion tutkia näissä teoksissa kuvattuja henkilöhahmojen erilaisia kapinoita. Johtoajatukseni on, että laajassa mielessä ymmärrettynä kapinointi on merkittävä puoli henkilöhahmojen toimintaa, joka luo kerronnallisia jännitteitä henkilöhahmojen välille ja ilmentää myös teosten keskeisiä teemoja. Tällaisia ovat rikoksen oikeutus, monimutkaistuvan yhteiskunnan hallitsemattomuus sukupolvien välisen kommunikaation vaikeutuessa, ja ulkopuolisuuden kokemus. *Utanförskapet* ja *Trippelstöten* ovat jännityskirjallisuutta, jossa fyysisen ja henkisen toiminnan harkittu kuvaus on joskus hyvin lähellä itsetarkoituksellista: kerronnan aika ylittää usein kerrottuun kuluvan ajan tapahtumien etenemisen hidastamiseksi ja siten jännityksen luomiseksi, eikä seikkaperäiseen esitykseen näytä kätkeytyvän muuta merkitystä. Kuitenkin Arvidssonilla henkilöhahmot näyttävät pyrkivän tavoitteisiinsa juuri tietyllä tavalla toimimalla, vaikka yhtä hyviä tai parempiakin keinoja olisi olemassa. Tällöin toiminnan yksityiskohdat ovat tärkeitä, yksilöllisiä valintoja ja todista-

vat kapinoinnista, joka on juuri tietoista toimimista odottamattomalla tavalla – vastoin muiden mutta joskus myös omia odotuksia. Ymmärrän kapinan suhteelliseksi käsitteeksi, jolloin käytännössä mikä tahansa toiminta voidaan tulkita kapinoinniksi, kunhan se on jossain mielessä odottamatonta, jotain vastustavaa tai kumouksellista. Tutkimukseni tavoitteena on tehdä selkoa henkilöhahmojen kapinoiden luonteesta sekä erilaisten kapinoiden mahdollisista vastakkaisuuksista ja yhtäläisyyksistä.

Kapinoiden luonteiden kuvauksessa kiinnitän huomiota erityisesti neljään seikkaan: kapinoiden aktiivisuuteen, laillisuuteen, odotettavuuteen ja päämäärällisyyteen. Aktiivisuudella tarkoitan sitä, miten paljon vaivaa henkilöahmo näkee kapinoidakseen tai miten näkyvää tai piilevää kapinallinen toiminta on kuvatus yhteisön silmissä. Laillisuus kertoo yksinkertaisesti kapinoinnin rikollisuudesta tai lainmukaisuudesta, joiden välinen selvä raja voi kapinoijalta hämärtyä. Odotettavuus ilmaisee, miten hyvin kapinointia voidaan ennakoida tai ennakoimaan romaanin maailmassa tai lukijan mielessä³. Päämäärällisyys sisältää arvion siitä, miten selkeä tai etäinen tavoite henkilöahmon kapinalla on. Pyrin antamaan kapinoille kuvaavampia nimiä silloin, kun ne havainnollistavat ilmiötä – laajasti ymmärrettynä kapina voi olla laadultaan yhteiskunnallinen, moraalinen, kasvatuksellinen tai taiteellinen – mutta mainitut neljä näkökulmaa pidän tulkinnessani aina mukana. Ne ovat neutraaliudessaan hyviä apukäsitteitä erilaisten kapinoiden vertailussa, etenkin koska ne eivät itsessään, ilman yhdistämistä henkilöahmoon tai romaanin miljööseen, kerro kaikkea minkään yksittäisen kapinan luonteesta.

1.3. Tutkimuksen teoreettinen tausta ja jäsentäminen

Kaikkien henkilöahmojen iällä ja varsinkin ammatilla on Arvidssonin romaaneissa suuri merkitys, mihin viittaa jo niiden mainitseminen teosten henkilöluetteloidessa. Nämä kaksi asiaa määrittävät henkilöahmoja ja sovittavat heidät tiettyyn yhteiskunnalliseen asemaan, mikä on otettava huomioon heidän kapinoistaan puhuttaessa. Muitten realistisen esittämisen konventioiden – henkilöahmon fyysinen kuvaus, tieto hahmon sukulaisista – ohella ne ”lisäävät mimeettistä vaiku-

³ Tietyissä mielessähän kapina on aina odottamatonta, koska sen kohde ei tietoisesti hyökkää kapinoijaa vastaan, joka sitten tekisi puolestaan vastarintaa. Voidaan kuitenkin ajatella, että pitkäaikainen kokemus tai yleissivistys opettaa odottamaan esimerkiksi murrosikäisen lapsen kapinaa, jonka tarkkaa luonnetta ei tietenkään koskaan voi arvioida, mutta tietyissä lapsen kehitysvaiheessa jonkinlaiseen kapinan odotukseen ikään kuin virittäytyään.

tusta” (Fokkema 1991, 72) Arvidssonin romaaneissa. Sen vuoksi onkin luonnollista, että käsitte-
len henkilöahmoa ”ikonina eli merkinä, jonka ymmärretään analogian ja konvention perusteel-
la edustavan ihmistä. [Tällainen henkilöahmo] vaikuttaa olevan itsenäinen ja omaavan saavutet-
tavissa ja tunnettavissa olevan minän” (mt. 77). Aleid Fokkeman kehittelemä analytyttinen semi-
oottinen malli, jossa henkilöahmo käsitetään erityisten sääntöjen – koodien⁴ – avulla konstruo-
duksi merkiksi signifioijineen ja signifioituineen, palvelee erityisesti postmodernin kirjallisuuden
tulkintaa. Se on kuitenkin suunniteltu kattamaan kaikki mahdolliset kertomakirjallisuuden tuot-
tamien henkilöahmot, jotka Arvidssonilla edustavat kaikkein yleisintä tapausta: ”koherentisti,
merkittävällä määrällä koodeja rakennettu merkki [joka] välittömästi ymmärretään ikoniksi” (mt.
77), toisin sanoen todellista ihmistä jäljitteleväksi henkilöahmoksi.

Kapinan käsitteen voi Fokkeman mallissa mieltää kuuluvan henkilöahmon merkin signifioi-
tujen analyysiin. Henkilöahmojen väliset suhteet ja kertomus ylipäätään määräytyvät modaalis-
ten roolien mukaan, joita ovat tietäminen, kykeneminen ja haluaminen (Fokkema 1991, 77). Mo-
daaliset roolit muodostavat niin sanottuja semanttisia akseleita, joista yhden tai useamman voi
ajatella hallitsevan tekstiä (mt. 39). Modaliteeteilla voi myös olla kertomuksessa tiettyjä objekteja
(mt. 40). Tutkielmassani lähdän liikkeelle hypoteesista, että kapina on etenkin haluamisen mutta
myös kykenemisen objekti henkilöahmoilla, ja että nimenomaan tällä on merkittävä rooli henki-
löahmojen pyrkimyksissä ja keskinäisissä suhteissa.

⁴ Fokkema erottaa ensinnäkin kahdenlaisia koodeja: denotatiivisia ja konnotatiivisia. Denotatiivisilla koodeilla konst-
ruoitu henkilöahmo on (semioottisessa mielessä) pelkkää ilmaisuja ja kieltä ilman sisältöä. Konnotatiiviset koodit
antavat merkille sisällön, ja niitäkin on kahdentyyppisiä: nimenomaan kirjallisia ja toisaalta yleisempiä representa-
ation konventioita, joita ei kuitenkaan voi erottaa selvästi toisistaan. Sellaisia ovat (1) looginen koodi, joka kieltää
loogiset ristiriidat; (2) biologinen koodi, joka olettaa biologiset toiminnot; (3) psykologinen koodi, jolla toiminnasta
johdetaan henkilöahmojen piirteitä ja (ihmis)mieli; (4) sosiaalinen koodi, joka määrää henkilöahmon aseman yh-
teiskunnassa; (5) kuvailun koodi, joka tarkentaa henkilöahmosta saatavaa kuvaa yksityiskohdilla sekä vielä (6)
metaforan ja metonymian koodi, joka yhdistää tiettyjä piirteitä henkilöahmon ulkonäköön tai nimeen ja liittää mer-
kityksiä erilaisiin tekstikohtiin. Koodien lisäksi Fokkema mainitsee yleisen ”koherenssin periaatteen”. Hän huomaut-
taa, että koodit on valittava sen mukaan, mitkä ovat tutkimusaiheelle relevantteja. Fokkema nimeää esimerkiksi ge-
neerisen koodin kirjallisen lajin tutkimuksessa. Joskus koodit eivät päde tai kyse voi konvention sijaan olla innovaa-
tiosta, uudentyypisestä koodista, joka on tutkittava ja määriteltävä aina tapauskohtaisesti. (Fokkema 1991, 73–76.)

Koska Arvidsson romaaneissa on erilaisia viittauksia – useimmiten sitaatteja – aikaisempaan kirjallisuuteen, joilla on merkittävä rooli henkilökuvauksessa, hyödynnän tutkielmassani myös intertekstuaalisuuden teoriaa. Kiril Taranovskin subtekstin käsite on luontevin apuväline selvästi rajattuihin lainauksiin ja myös vähemmän tekstuaalisiin kirjailijaviittauksiin perustuvaa tekstien välisyyttä pohdittaessa, vaikka sen tulkinnoissa onkin eroavaisuuksia⁵. Myöskään huumoria ja komiikkaa ei voi analyysissä väistää, ja niiden alaan liittyvissä käsitteissä tukeudun Walter Nashin huumorin kielen tiiviiseen tutkimukseen, erityisesti hänen ironian ja sarkasmin määrittelyihinsä (Nash 1985, 152–154)⁶.

Tarkastelen kapinoita henkilöhahmo kerrallaan, mutta samalla pohdiskelen kapinoiden kautta eri henkilöhahmojen yhteyksiä, koska muuten analyysi kapinoista jäisi puutteelliseksi ja yksipuoliseksi. Tutkimassani kahdessa kirjassa on henkilöhahmoja, jotka esiintyvät molemmissa kirjoissa, ja vain toisessa kirjoista esiintyviä hahmoja. En jäsennä tutkimustani teosten vaan henkilöhahmojen mukaan, sillä jotkut kapinat ”jatkuvat” henkilöhahmoilla teoksesta toiseen, vaikka joukossa on lisäksi yhden romaanin kokonaisuuteen rajoittuvia kapinoita. Vaikka henkilöhahmo säilyy, kapinan luonne saattaa muuttua ja päinvastoin: henkilöhahmo voi vaihtua, kun taas kapina säilyy kutakuinkin samanlaisena. Pysin johdonmukaisuuteen, jotta mahdolliset yhteydet henkilöhahmojen kapinoiden välillä tulisivat selviksi eivätkä katoaisi kaukana toisistaan oleviin analyysilukujen välille. Romaanien henkilöluetteloiden aivan kaikki henkilöhahmot eivät tule käsitellyiksi omissa luvuissaan tai lainkaan silloin, kun kyseessä on tutkimuskysymyksen kannalta liian satunnainen tai vähemmän kiintoisa henkilöhahmo.

⁵ Petri Pietiläinen ymmärtää subtekstin niin, että se motivoi kaikki tekstin elementit ja tekee sen ylipäättään ymmärrettäväksi, jolloin olisi ilmeisesti pystyttävä tunnistamaan ja tuntemaan kaikki mahdolliset subtekstit (1998, 145). Christoph Parry puolestaan ajattelee, että osittainen subtekstien tunteminen riittää tekstin käsittämiseen (1998, 85). Koska ”tekstin elementtejä”, mitä ne sitten ovatkaan, en analyysissäni tietoisesti nimeä, tämä subtekstin ominaisuus on käytännössä merkityksetön varsinkin, kun on mietittävä useiden subtekstien yhteistä vaikutusta tekstissä. En myöskään tutki varsinaisesti Arvidssonin koko teoksia, vaan niiden henkilöhahmojen kapinoita, joita sitaatit ja viitteet valaisevat. Tällöin myös kysymys kaikkien subtekstien tuntemisesta menettää merkitystään. Pekka Tammi, johon Pietiläinen ja Parry viittaavat, suhtautuu myös myönteisesti maltillisuuteen relevanttien subtekstien etsimisessä ja käsittelemisessä (Tammi 1991, 65 ja 70).

⁶ Nashin käsitys perustuu hänen havaitsemalleen ”konsensukselle” ironian ja sarkasmin muotoilusta: ironiaa on väittää jotain sellaista, jota puhuja ei todellisuudessa allekirjoita; sarkasmia taas näennäisen vilpittömän väitteen, jonka liioitteleva tai vähättelevä muoto kuitenkin paljastaa ”epäsympaattisen tai vihamielisen asenteen” (1985, 152–153).

Ensimmäisessä analyysiluvussa keskityn sekä *Utanförskapetin* (U) että *Trippelstötenin* (T) päähenkilöön, opintorehtori Jan Bertilssoniin. Kirjojen keskeisimpänä hahmona opintorehtori liittyy toisten päähenkilöiden ja useiden sivuhenkilöidenkin toimintaan ja kapinointiin, joten hahmo säilyy analyysissa tavalla tai toisella mukana myös tutkielman loppuun asti. Toisena *Utanförskapetin* päähenkilönä tutkin runoilija Bo Bertilssonin hahmoa, minkä jälkeen paneudun rehtori Algot ”Al” Bergmaniin, joka vielä *Utanförskapetissa* on pääjuonen kannalta tärkeä sivuhenkilö mutta nousee *Trippelstötenissä* toiseen päärooliin opintorehtorin rinnalle. Nämä kolme henkilöahmoa ovat suurimman huomion kohteena tutkielmassani.

Kaksi rikoksiin sekaantuvaa mieshenkilöä ovat kapinoidensa kannalta hyvin kiinnostavia: *Utanförskapetissa* katukeittiön omistaja ja katastrofiharrastaja Harry Hansson ja *Trippelstötenissä* rehtorin ja opintorehtorin rikoskumppani, entinen vasemmistolainen yhteiskuntaopin opettaja Björn ”Biffen” Jonsson. Heidän toimintansa on erityisen radikaalia, nopeatempoista ja yllättävää.

Tärkeimpiä molemmissa kirjoissa esiintyviä naispuolisia sivuhenkilöitä ovat opintorehtorin sihteeri Lisa Dahl – jonka käsittelyn yhteydessä on pidettävä mukana myös opintorehtorin ja rehtorin hahmot – ja opintorehtorin perheestä erityisesti vaimo Elisabet mutta myös tyttäret Malin ja Johanna. *Utanförskapetissa* on muitakin ainakin päähenkilöiden kannalta mielenkiintoisia naissivuhenkilöitä, kuten Bo Bertilssonin rakastettu, toimittaja Christin Olsson. Ylipäättään vahvojen naishahmojen erityisyys näyttää korostuvan Arvidssonin romaaneissa, joita voisi luonnehtia muuten hyvin miehisiksi aiheiltaan. Teosten päämotiivista, rikoksesta, he kuitenkin pysyvät enimmäkseen sivussa eivätkä tule siksi useinkaan pitkälle kehitellyiksi. Poikkeuksen näyttävät muodostavan *Trippelstötenissä* merkittäväksi henkilöksi nouseva Lisa Dahl ja *Utanförskapetissa* vakuutuspetoksesta tiedon saava Christin Olsson.

2. OPINTOREHTORI JAN BERTILSSON JA KESKI-ikäISTEN ”KADOTETTU SUKUPOLVI”

2.1. Arjen haasteet

Utanförskapetin toisessa luvussa esitellään opintorehtorin hahmo kuvaamalla tämän reaktiota tyttären lemmikkihamsterin katoamiseen:

Fredagen den elfte januari tog hans yngsta dotter ut hamstern ur buren för att låta den lufta lite på sig i föräldrarnas sovrum. Klockan 18.05 anmälde dottern att djuret hade försvunnit. Det tog studierektorn fyrtio minuter att bryta upp golvet i de tre garderoberna och klockan 18].45 meddelade han familjen att huset måste evakueras.

Studierektorns prognos var sakligt pessimistisk. Hamstern [...] hade utan tvekan försvunnit in i mellanväggarna.

– Den kommer aldrig fram mer. Den klättrar runt i innerväggarna och gnager sönder allt den hittar: vattenledningsrör och värmerör och elledningar. Antingen blir det översvämning eller eldsvåda genom kortslutning. Vi måste flytta härifrån.

[...]

– Om hon fortfarande lever så gnager hon sönder ledningarna och dör av en elektrisk stöt eller drunknar när mellanväggarna fylls med vatten. Om hon har ramlat ner mellan våningarna är hon redan död. Då kommer hela huset att lukta död hamster i årtal framåt. Vi kan inte bo här utan att riva ner halva huset för att få fram henne. Det gäller att sälja snabbt.

Han rös och vände sig till sin hustru.

– Elisabet, vad är det viktigaste vi måste ha med oss? Lite kläder, tandborstar, rakgrejor, Albert Engströmtavlan... Kan man ringa mäklaren så här dags? (U, 16–17.)

Opintorehtorin ”asiallisen pessimistinen” arvio hamsterin tunkeutumisesta talon ulko- ja sisäseinien väliin todennäköisin tuhoisin seurauksin on todellisuudessa epärealistinen. Samoin vaatekomeroiden lattian murtaminen, aie myydä talo ja muuttaa nopeasti pois, ennen kuin kiinteistön arvo alenee, on paniikinomaista liioittelua. Hiukan myöhemmin kerrotaankin, että vaimo ja lapset päättävät jäädä taloon asumaan ”opintorehtoreiden ja hamstereiden kanssa tai ilman” (U, 17). Näin opintorehtorin käyttäytyminen todetaan järjettömäksi, ja mies jää liioiteltuine uhkakuvineen yksin rauhoittuen vähitellen.

Huomattavaa kohtauksessa on opintorehtorin tyhjentävä esitys hamsterin karkaamisen mahdollisista seurauksista, jotka looginen ja seikkaperäinen luetteleminen saa kuulostamaan hyvin todennäköisiltä. Niiden lähtöoletus, että hamsteri on todellakin piiloutunut seinien väliin vesi- ja sähköjohtojen sekaan sen sijaan, että se olisi vain paennut vanhempien makuuhuoneesta toiseen huoneeseen – minkä vaimo ja tyttäret ehkä ajattelevat tapahtuneen – on kuitenkin epätodennäköinen ja väärä, kuten lopulta selviää hamsterin ryömiessä esiin jääkaapin alta (U, 20–21). Miksi

älykäs ja johdonmukaisesti ajatteleva mies menettää malttinsa ja odottaa pahinta mahdollista seurausta niinkin harmittomasta tapahtumasta kuin hamsterin karkaamisesta? Itse asiassa opintorehtorin suhtautuminen tapaukseen on vieläkin monimutkaisempi: se näyttää sekä piristävän että huolettavan häntä:

Fredagskvällen och veckoslutet gick utan nya katastrofer. Studierektorn började nästan tro att han för en gångs skull hade felbedömt läget.

På måndagen var han tillbaka i tristessen igen.

Studierektor Jan Bertilsson var 41 år och trött på livet. Varje morgon steg han upp, stappade ner i köket, tappade vatten i kaffebryggaren, satte i en ny filterpåse, hällde sex skedar bryggmalet kaffe i den och knäppte på strömmen. [...]

Han tyckte om sin familj – älskade hustrun och döttrarna och stod ut med hamstern – men hade en grå slöja av monotonin mellan sig och verkligheten. Livet var rutinmässigt.

Varje morgon doppade han ostsmörgåsen i kaffet och hoppades att något skulle hända, han visste inte riktigt vad. Det nya som trots allt hände någon gång blev också det rutin. [...]

Han saknade ungdomens handlingskraft och längtade efter ett fräscht grepp om verkligheten.

[...]

En gång hade han faktiskt begått ett brott. Han hade kommit över ganska mycket pengar. En hel del av dem var alltså kvar i tryggt och hemligt förvar i en väska bakom värmepannan i källaren. När monotonin var som värst hände det ibland att han gladde sig åt pengarna och den frihet de kunde ge. Ingen levande människa kände till hans brott och han tänkte mycket sällan på det. Ungefär en gång i månaden hämtade han ut en tusenlapp ur resväskan. Det betydde mycket för hans ekonomi. Utan pengarna skulle han inte ha stått ut. Men pengarna betydde mest genom den frihet de kunde ge. (U, 17–19.)

Opintorehtorin kerrotaan pitävän hamsterijupakkaa ”katastrofina”, jonka hän kuitenkin ”melkein uskoo kerrankin arvioineensa väärin” viikonlopun hiljaiselon jälkeen. Seuraava lause on kiintoisa. Tarkoitetaanko ”ankeuteen” palaamisella sitä, että opintorehtori jälleen uskoo hamsterin tuhoavan koko talon, vai paluuta arkeen, joka kuvataan ”rutiiniluonteiseksi” ja jossa opintorehtorin ja todellisuuden välillä on ”yksitoikkoisuuden harmaa verho”? Näyttää selvältä, että ”ankeudella” viitataan ainakin ja pääasiassa opintorehtorin kokemukseen omasta arkielämästään, mutta mikä on hamsterin rooli viikonlopun rauhan rikkojana? Ikävän työviikon jälkeen, kun hermot kaipaavat lepoa, pienikin rutiinin rikkoutuminen voi tuntua ”katastrofilta”, mutta jonkinlaista vaihtelua opintorehtori juuri kaipaakin. Hamsterin karkaaminen ei ole tapaus, josta ”myös tulee rutiinia”, joten sillä on tavallaan positiivinen, virkistävä vaikutus päähenkilöön. Pohtiessaan karkaamisen kamalia seurauksia hän pääsee testaamaan ”nuoruuden toimintakykyään” ja tavoittelemaan ”tuoretta otetta todellisuudesta”, tosin surkuhupaisin seurauksin, kun häntä ei oteta vakavasti.

Opintorehtorin kerrotaan myös itse kerran rikkoneen rutiinin – ja siinä sivussa lakia – ja ansainneen ”aika paljon rahaa”⁷, jotka voivat antaa hänelle ”vapauden”. Tieto rahakätkön olemassaolosta auttaa opintorehtoria jaksamaan, mutta koska hän ei voi käyttää suurta summaa kerralla herättämättä epäilyjä, hän ei koskaan toteuta käsillä olevaa vapautta kokonaisuudessaan. Rahat ovat vain hänen ”henkireikänsä” (U, 25), joka estää porvarillisuutta ”tukehduttamasta” häntä (U, 18). Päähenkilö säilyttää siten toivon ruumiillistumaa kellarissaan.

Opintorehtorin muutkin yritykset poiketa porvarillisen elämäntavan jäykistä raameista (ks. U, 18) tuntuvat epäonnistuvan tai jäävän puolinaisiksi:

Kylan och snön hade kommit ovanligt tidigt den vintern. Eftersom han vägrade att använda galoscher – ett definitivt tecken på medelålders borgerlighet, tyckte han – blev han blöt om fötterna när han cyklade till skolan på mornarna. [...]

Denna januarivecka i Kalmar blev precis så snöslaskig och gråmulen som han hade trott att den skulle bli. På torsdagen bröts enformigheten av att den officiella dödförklaringen av hamstern ägde rum. Det var en liten ljuspunkt.

Johanna krävde att studierektorn skulle officiera vid den lilla högtiden. Han var ju en av de närmast sörjande. Så långt var han med. Däremot vägrade han kategoriskt att ta på sig mörk kostym och vit slips. Den slutliga kompromissen innebar mörk kostym och grå slips. Studierektorn betraktade det som en halv seger.

Han hjälpte Johanna att få ner ett litet kors i ett hörn av den frusna gräsmattan. Under tiden undrade han vad hans gamle konfirmationspräst skulle ha gillat det hela. (U, 19–20.)

Päähenkilön kapinointi on harkitsemattomasti kohdennettua: kalossien käyttäminen loskakelillä olisi järkevää ”keski-ian porvarillisuutta”, mutta opintorehtori kulkee mieluummin märin jaloin kuin pukeutuu sään edellyttämällä tavalla. Kuolleeksi julistetun hamsterin muistotilaisuus rikkoo talven harmauden, mutta ”pieni valopilkku” ei suo suuria mahdollisuuksia poiketa säännöistä. Valkoisen solmion sijaan voi sentään pukea harmaan – ainoana sukupuolensa edustajana Bertilssonien perheessä opintorehtori on tietysti hamsterivainajan lähin miespuolinen omainen, joten valkoinen solmio olisi ollut hautajaisetikin mukainen, oikeaoppinen valinta – ja ajatuksissaan voi asettua rippipappiaan vastaan, jos tämän kuvittelee esittävän vastalauseensa hamstereiden kristillisestä hautaamisesta. Opintorehtorin hakemalla haetut vapaudet näyttävät kuitenkin olevan tuomitut ”puolivoittojen” tasolle, jollaisiksi päähenkilö nimittää omiin tavoitteisiinsa nähden epätydyttäviä ja siinä mielessä ”lopullisia kompromisseja”, että häneltä loppuvat eväät vastustajansa – tässä tapauksessa oman 15-vuotiaan tyttärensä – päihittämiseksi.

⁷ Tekstikohta viittaa aikaisempia tapahtumia kuvanneeseen romaaniin *Enkelstöten*, jossa opintorehtori ryösti pankin. Kyseessä on alunperin noin 1 350 000 kruunun suuruinen summa (Arvidsson 1979a, 117).

Opintorehtorin arkielämän kapinointi on sekä määritelmällisesti että toteutukseltaan melko passiivista. Kun hän ylireagoi hamsterin karkaamiseen, hän asettuu perheensä harkintakykyisempiä jäseniä, vaimoa ja tyttärtään vastaan, muttei tahdo kärjistä selkkausta asumuseroon asti. Arjen puitteissa ei voi poiketa rutiineista kovin radikaalisti menettämättä tiettyä turvallisuudentunnetta, jota päähenkilö näyttää kuitenkin kaipaavan:

Allt var ju som det skulle vara. Hamstern var tillbaka, varken eldsvådor eller översvämningar störde friden, det var fredag kväll och Elisabet hade lagat dragonkryddad pyttipanna, det röda vinet var uppkorkat.

Det var ett av de få tillfällen denna vinter då studierektorn nästan var lycklig.

Det borde han inte ha varit. (U, 21.)

Hamsterin palattua elämä asettuu opintorehtorin silmissä jälleen uomiinsa, mutta kertoja huomauttaa, että ”hänen ei olisi pitänyt olla” onnellinen – tai edes ”melkein onnellinen”. Opintorehtori iloitseekin valheellisesti, velvollisuudentunnosta ja ikään kuin itse sitä tiedostamatta. Hän vertaa arkeaan portaissa juoksemiseen: ”[S]å länge man inte tänkte på det gick det bra, men om man tänkte efter så gick det inte alls. Då snubblade man och föll.” (U, 18.) Opintorehtori tietää olevansa kiittämätön, kun ei osaa riemuita ”hyvästä työstä mukavalla palkalla”, ”kesämökistä Öölannissa ja väritelevisiosta” (U, 18) – koska ajattelee, mitä ne merkitsevät (näivettävää porvarillisuutta, mielikuvituksettomuutta ja epäyksilöllisyyttä), mutta toisaalta ajattelee myös, mitä ne merkitsevät (korkeaa elintasoja, hyväosaisuutta ja turvallisuutta). Kiittämättömyyden kapina on odottamatonta, mutta lähinnä opintorehtorin itsensä mielestä: hänen ajatuksensa ja toimintansa johtavat hänet henkisesti erilleen muista ihmisistä, joiden hän ajattelee juoksevan portaissa miettimättä askeleitaan ja ennen kaikkea olevan – ilman riittävää syytä – tyytyväisiä elämäänsä.

Opintorehtorin ”ei olisi pitänyt olla” onnellinen toisestakaan, välittömämmästä syystä: hamsteri oli syönyt ja silpunnut hänen rahakassinsa sisällön, mikä selviää päähenkilölle seuraavassa luvussa. Tutkiessaan vaimonsa pyynnöstä tuhatlappusesta jäänyttä kulmaa opintorehtori joutuu hillitsemään hermonsa, kun hän palaa halusta päästä selvittämään rakkaitten rahojensa kovaa kohtaloa, muttei voi tehdä niin ennen kuin on onnistunut vakuuttamaan Elisabetille, että kyseessä on leikkisetelin palanen. Huijaus onnistuu opintorehtorin psykologisen tietämyksen ansiosta: juuri kukaan ei tiedä, miltä setelit edes suurin piirtein näyttävät, vaikka niitä käsitellään lähes päivittäin – tuhatlappusia tosin harvemmin, mikä helpottaa päähenkilön valetta entisestään. (Ks. U, 22–24.) Jälleen opintorehtori saa vahvistuksen olettamukselleen, että ihmiset – edes hänen vaimonsa

– eivät juuri pohdiskele arkipäiväänsä tai kiinnitä huomiota elämänsä yksityiskohtiin. Paineen alla opintorehtori tulee suunnanneeksi ajatuksensa kuningas Kaarle XIV Juhanaan, jonka nimen hän huomaa setelinpalasessa:

I det mörkbruna smala fältet innanför den vita kanten stod det ”Karl XIV” och studierek-torn kom på sig själv med att undra varför just Karl XIV Johan skulle få pryda svenska tu-senlappar. – Den fan är ju död för mer än hundra år sedan, tänkte han orättvist medan han vände på sedelbiten. (U, 23.)

Opintorehtori huomaakin nyt itse jotain, mihin hän ei yleensä kiinnitä huomiota. Vaikka hä-nellä on ollut kassin täydeltä tuhannen kruunun seteleitä jo kauan, hän ei ole huomannut vuosina 1818–1844 Ruotsia hallinneen ranskalaisen vallankumousmarsalkan Bernadotten kuvaa niissä. Kertoja pitää päähenkilön epäkunnioittavaa asennetta ”epäoikeudenmukaisena” kenties siitä syystä, että kruununperijänä 1814 tämä ensimmäinen Bernadotte-suvun edustaja Ruotsin johdos-sa liitti Ruotsiin Norjan ja kuninkaana johti köyhtyneen valtion yhtenäistämistä Napoleonin soti-en jälkeen. Ruotsi sai ainoan virallisen kielen aseman ja väkiluku kaksinkertaistui 1870-luvulle tultaessa. (Hägg 1996, 189.) Opintorehtoria kismittäneekin se, että kielitaidoton Kaarle XIV sen-suroi aikanaan vapaamielistä lehdistöä – jonka tärkeimpiä edustajia oli vuonna 1830 perustettu *Aftonbladet* (mt., 194) – ja saa silti edelleen komeilla suuressa setelissä. Kuningas hallitsi myös itsevaltaisemmin kuin vuoden 1809 perustuslaki olisi sallinut, makuuhuoneestaan käsin neuvon-antajiensa avulla (Skagerlind 2002). Kuten edellä rippipappia ajatellen (U, 19–20), päähenkilö esittää jälleen mykän protestinsa – ”den fan är ju död” – liberaaliuden puolesta kerätäkseen tällä kertaa rohkeutta valehdella vaimolleen. Samalla hän saa muistipsykologiaan perustuvan ideansa, miten valehdella.

Vale on, kuten opintorehtorin kaikki valeet Elisabetille, laskelmoitu ja uskottava. Hän ei pidä siitä, että joutuu salaamaan rikoksensa vaimoltaan (U, 95–96; T, 109), mutta tekee sen kuitenkin, itse aiheuttamiensa olosuhteiden pakosta. Rikoksen varjo rasittaa näin opintorehtorin arkea, mutta vain näin – hän ajattelee harvoin tekemiään rikoksia (U, 19), eivätkä muutamat unettomat yöt ole hänestä paljon pyydetty, kun on miljoonien verovapaitten kruunujen onnellinen omistaja (T, 125). Opintorehtori puolustelee rikoksiaan perheen talouden ylläpitämisellä ja toteaa, että Elisa-betkin tekee itsenäisiä perheen taloutta koskevia ratkaisuja keinottelemalla yhteisillä pörssiosak-keilla (T, 106 ja 109). Hän rajaa tavallaan moraalin perheensä sisäpuolelle – tai perheensä moraa-lin ulkopuolelle – jolloin hän voi järkeillä, ettei hänen salailunsa näissä itsenäisissä ratkaisuissa

ole sen tuomittavampaa kuin Elisabetin omatoimisuus. Miksi siis potea huonoa omatuntoa?

Opintorehtori ei näytä kapinoivan perhe-elämää vaan perheen ja yhteiskunnan välistä sopimusta vastaan, joka tuntuu pakottavan hänet tekemään merkityksettömiä arkipäiväisyyksiä juuri tietyllä tavalla. Opintorehtorin kerrotaan kesäisin leikkaavan nurmikkonsa ”kaksi kertaa viikossa ennen juhannusta ja kerran viikossa sen jälkeen, sillä niin luki viikkolehdistä ja niin tekivät naapurit” ja olevan ”humalassa kerran vuodessa – Tiger Groupin vuosikokouksessa” (U, 18). Hänen ikävystyneisyydestään ja sen häpeämisestä mainitaan useasti (ks. U, 18 ja T, 27). Häpeäminen liittyy epäonnistumisen tunteeseen siitä, että ei ole toteuttanut nuoruuden haaveitaan tai on huomannut, että nuoruusvuosien visio keski-ään yleisestä paratiisimaisuudesta onkin osoittautunut harhaluuloksi:

[S]tudierektorn associerade med vemod till studieårens optimism. Då man trodde att allt kunde hända och då man trodde att allting skulle klarna någonstans mitt i livet. Medelåldringarna mellan fyrtio och femtio hade naturligtvis gafflat in alltsammans. Hela showen var glasklar för dom: familj, ekonomi, vänner, arbete, politik, kultur, till och med religion. Alla pusselbitarna var identifierade och snyggt hopfogade.

Hade han trott. I själva verket hade åren bara adderat förvirring och skepticism. Han omprövade numera ständigt det allra mesta och hade insett att pusslet aldrig skulle bli klart. Han hade inte ens hittat dom viktigaste bitarna. (T, 27.)

Opintorehtorin analyysi omasta elämästään on hiukan virheellinen. ”Koko show” on itse asiassa hänellekin ”kristallinkirkas” – ehkä taloutta lukuun ottamatta, sillä opintorehtorin talouden kerrotaan olevan ”suunnittelematon ja huono” (T, 27), vaikka hän ja hänen vaimonsa ovatkin molemmat vakituisessa työssä. Hänellä on standardikokoinen kahden lapsen perhe, paljon ystäviä ja työtovereita (ks. U, 202–204); poliittis-kulttuurisesti hän on liberaali ja ainakin hyväksyy hiljaisesti radikaalin vasemmistolaisuuden muotoja (ks. T, 17) sekä pitää keppostelevia koululaisia aloitekykyisinä (U, 141); hän ymmärtää paremmin ”vänrikki Stool -kauden” kuin modernia runoutta (U, 50; ks. T, 12) ja uskonnollisia pohdintoja hän ei edes harrasta, elämänfilosofisia kylläkin (ks. U, 137–138). Opintorehtori kykenee kuitenkin näkemään, että juuri sen vuoksi, että hänen elämänsä ”kaikki palapelinpalaset on tunnistettu ja liitetty siististi yhteen”, hänen elämässään on myös ”hämmennystä ja skeptisismiä”:

På hemvägen löste han definitivt ett psykologiskt-filosofiskt problem. Han förstod att han verkligen var sådan att han för att kunna vara lugn måste ha något att oroa sig för. Välfärden gav honom bara ångest.

Likaväl som solen måste glittra liv i havet, måste oron ge honom liv och lugn. I hans utanförkänsla kunde oron bli något av en länk till de andra, till de trygga människorna som

måste ha en innanföregemenskap. Det kunde aldrig ångesten bli. Ångesten isolerade, avskärmade, gjorde illa.

Det var en självinsikt, som han länge och dunkelt hade anat, men inte förrän nu fått bekräftad. Han undrade om den bara gällde honom. (U, 137–138.)

Tehtyään vakuutuspetoksen opintorehtori oivaltaa, että hyvinvointi on aiheuttanut hänelle pelkkää ahdistusta. Hän tekee eron ”eristävän ahdistuksen” ja ”levottomuuden” välillä ja arvelee, että jälkimmäinen voisi yhdistää häntä – ulkopuolista – toisiin ihmisiin, joiden opintorehtori päättelee vastaavasti olevan yhteydessä keskenään, koska ovat hänen näkökulmastaan ”sisäpuolella”. Levottomuus tuottaa opintorehtorille sellaista rauhaa, josta ”vakaat ihmiset” näyttävät nauttivan. Silti hän ei aktiivisesti etsi levottomuutta tai sitä varmasti aiheuttavaa toimintaa, vaan levottomuus saa tulla, kun on tullakseen – tavalla tai toisella.

Opintorehtorin kapinan monimutkainen luonne näyttäytyy jälleen: hän etsii kyllä rauhaa ja turvallisuutta, muttei niin kuin muut ihmiset, vaan levottomuuden kautta. Hän ei kuitenkaan etsi levottomuutta itse, vaan odottaa sitä passiivisesti (U, 18). Tällainen pyrkimysten ristiriitaisuus hämärtää kapinan päämäärän, jota voisi luonnehtia ’levottomaksi rauhaksi’. Ristiriita johtaa myös kapinan pitkittymiseen, koska päämäärä ei ole luonteeltaan selvärajainen, kiinteä päätepiiste, vaan läpi elämän jatkuva prosessi.

Utanförskapetin kahdeksannessa luvussa opintorehtorin pyrkimykset ilmenevät konkreettisemmin. Yksinäisenä talvi-iltana päähenkilö istuu vanhan keittiöpöydän ääressä ja löytää pöydästä merkkejä, jotka muistuttavat menneisyydestä. Pöydässä on pudonneen kattolampun aiheuttamia lovia, sikarin ja teekannun polttamia jälkiä, kynän- ja leipäveitsennaarmuja sekä tyttären kynsilakan jäämiä, joita Bertilssonit eivät ole edes yrittäneet poistaa hiomalla ja lakkaamalla pöytää. (U, 53–55.) Opintorehtori vastustaakin – yhdessä vaimonsa kanssa – ”johtavia talo ja koti - aikakauslehtiä”, sillä ”tulevaisuutta voi mahdollisesti muuttaa välittämällä menneisyydestä” (U, 55). Menneellä elämällä on opintorehtorin mielestä erityisominaisuuksia, joita nykyisellä ei ole:

Allt det där var långt borta nu. Åren hade gått. Tillvaron hade blivit monoton, grå och trist. Numera satte Livet inga nya märken i köksbordet. När man hade gäster åt man med duk och servetter vid matsalsmöbeln i vardagsrummet. Barnen hade blivit nästan vuxna och lärt sig vuxenvärldens trånga villkor: där glömde man inga tekannor eller slarvade med nagellacket. Innan man slog näven i bordet, tänkte man igenom följderna. (U, 55–56.)

Opintorehtori katsoo tulleen elämänvaiheeseen, jossa menneisyys erottuu nykyisyydestä ja tulevaisuudesta. Hän jopa toteaa, että ”nykyään Elämä ei enää tee uusia jälkiä keittiöpöytään”, koska ”ennen kuin nyrkki lyötiin pöytään, ajateltiin seurauksia”. Opintorehtori kaipaa nuoruuden ”energisiä, rehellisiä viiltoja”, joilla leipä leikattiin pöydän päällä ilman leikkuulautaa (U, 55).

Huolimatta kaipuustaan nuoruuden vastuuttomuuteen opintorehtori alkaa hetken kuluttua nuhdella illanvietosta myöhään saapuvaa tytärtään Johanna. Tuohduksissaan hän unohtaa juuri sytyttämänsä sikarin, jota hän oli aikonut tuprutella iltapalan jälkeen. Sikari polttaa jäljen pöytään, eikä viidentoista vuoden takaista jälkeä pysty tulevaisuudessa erottamaan juuri syntyneestä palojäljestä. (U, 57.) Opintorehtori päättelee tapahtumasta, että ”Elämä teki sittenkin uusia jälkiä keittiöpöytään” (U, 59), joten menneisyys ja tulevaisuus eivät olekaan niin selvärajaisesti erillisiä. Päähenkilö huomaa kykenevänsä vielä vaikuttamaan omaan elämäänsä ja vastustamaan sen ”harmautta ja ikävyyttä” (U, 55). Sen sijaan Johannaan hän tajuaa lähes menettäneensä kosketuksen:

- Var har du varit, flicka!
- Ute, så klart.
- Vilka har du träffat?
- Några.
- Varför kommer du så sent?
- Ja, det var ju motvind hem.
- Motvind! Du åkte ju bil!
- Så klart jag gjorde! Vill du att jag *går* hem i snöstorm?
- Någonstans i dialogen hade någon gjort sig skyldig till ett logiskt fel. Studierektorn kände det tydligt, men kunde inte hitta det. [...]
- [...]
- Vad gör ni i sådana bilar? Stora, vräkiga amerikanare?
- Pappa, det har väl inte du med att göra? Vi pratar och så.
- Hördu, Johanna, jag har också varit ung. Yngre än de flesta...
- Har du? Det måste vara länge sedan i så fall.
- Det var inte särskilt länge sedan alls. Och jag vet hur pojkar i den åldern tänker.
- Jaha. Och hur tänker dom då?
- Hon tog initiativet hur lätt som helst och han förstod att han var långt från hennes generation. [...]
- Varje gång han försökte få kontakt [...] tog hon bara bollen och höll den hårt. Han var ju i det andra laget. Motståndarnas. (U, 57–58.)

Opintorehtorilla on vaikeuksia keskustella tyttärensä kanssa, koska tämä ei ota häntä vakavasti. Kun hän yrittää viestittää, että vastatuulella ei ole merkitystä matkustettaessa autolla, tytär ohittaa tarpeettomana pitämänsä kommentin (isän pitäisi ymmärtää leikinlasku eikä teeskennellä, että tytär oikeasti on niin yksinkertainen, että luulisi vastatuulen hidastavan matkantekoa) vääntämällä puolestaan lapsellisesti käyttäytyvän isänsä sanoja. Opintorehtorin absurdi lausahdus,

että hän on ollut ”nuorempi kuin useimmat [ketkä/mitkä?]”, ei myöskään herätä kunnioitusta 15-vuotiaassa Johannassa, joka epäilee isänsä olevan lähes tietämätön nuoremman sukupolven ajattelu- ja elämäntavoista. Ilmaus ”yngre än de flesta” voi olla vain hullunkurinen seuraus hermostuneisuudesta, mutta todennäköisemmin opintorehtorilla on mielessään oma erikoislaatuisuutensa. Hän on ehkä ollut mielestään muita nuorempi sikäli, että hän on unelmoinut enemmän, ollut herkkäuskoisempi tai toiminut muita useammin vastuuttomasti – positiivisella tavalla. Päähenkilö saattaa myös ajatella, että hänen nuoruuden ja nykyisen, keski-ikäisen minänsä välillä on suhteellisesti enemmän eroavaisuuksia kuin muilla. Kaikesta huolimatta tällainen vertaileminen on epämielekästä ja varmasti virheellistäkin. Se antaa aiheen olettaa, että opintorehtorin käsitys itsestään ei vastaa todellisuutta, ainakaan mitä tulee hänen nuoruuteensa.

Tyttärensä lannistama opintorehtori kokee jälleen ulkopuolisuuden ja vieraantumisen tunteita. Hän pohdiskelee sukupolvensa sekä itsensä kodittomuutta ja tarpeettomuutta, mutta oikeastaan hän ei edes kykene tunnistamaan omaa sukupolveaan (U, 58):

Många människor kommer förr eller senare till en punkt då de plötsligt inser att allt de gör och någonsin ha gjort känns löjligt. Alltsammans framstår bara som en rad misslyckade kompromisser, ensamma och meningslösa jämkningar mellan vilja och kunna, mellan drömmen och livet.

Bortom den punkten föds ibland en stark vilja att göra något nytt, något ensamt på egna villkor. Att skära ut en liten, liten bit av den mörka verkligheten och måla om den så att den stämmer överens med något icke definierbart – och kanske bara vagt annat – ljust landskap inom en. Att rama in den och ha den upphängd på insidan av ögonlocken och sedan – när krisen eller sanningsperioden är överlevd – omsorgsfullt förstöra den.

Särskilt gäller detta för de människor som lever sina liv utan psykiska gömställen, de nakna och ärliga. De som aldrig köpte sig en bra livslögn.

Man kan om man vill kalla dem utanförmänniskor. [...]

Han hörde till dem. [...] Han var en av dem som avundades de överlägsna jargongmänskorna, men ändå inte ville vara som de.

Han spelade spelet, men under tyst protest och bara för att ingen skulle försöka övertyga honom om att han måste vara med i det. (U, 58–59.)

Opintorehtori pääättelee, että kompromissit ja sovittelut tekevät yksittäisen ihmisen elämästä ”naurettavan”. Hän aikookin muuttaa elämänsä (ks. U, 16 ja 59) tekemällä ”jotain uutta, jotain yksinäistä omilla ehdoilla”. Lyyrisen kuvauksen perusteella tuon teon hedelmä – ”sisäisen maiseman” mukaiseksi maalattu ”pieni pala tummaa todellisuutta” – on ulkopuolisten ihmisten karttama ”kunnon elämänvale” pienoiskoossa. Se on ikään kuin väliaikainen, psyykkisesti välttämätön helpotus ”alastomille ja rehellisille” ulkopuolisille, jotka joutuvat ponnistelemaan ”pelataksien peliä” niin, että he eivät näytä tekevän sitä ympäristön vaatimusten vuoksi.

Opintorehtori ohittaa ympäristön vaatimukset joskus hyvinkin selvästi. Aamiaispöydässä vaimonsa ja tyttärensä kanssa hän lueskelee lehdestä sarjakuvia samalla, kun Elisabet opettaa Johannaa kiinnostumaan ajankohtaisista tapahtumista:

– [...] Du måste ju veta vad som händer i världen runt dig. Eller hur, Jan?

Studierektorn som just var fördjupad i Nr 13 Wilmer sa ”hmmm” och nickade instämmande. Sin vana trogen värmdde han alltid upp sig med några bra serier innan han övergick till mer svårsmälta nyheter såsom vädret, annonserna och familjespalterna.

– Du förstår, envisades Elisabet, att det är viktigt att man följer med det som står i tidningen. De största nyheterna och ledarsidan bör du faktiskt – liksom din far och jag gör – läsa varje dag.

Fadern hmmmade. Han studerade förväntansfullt Blondie. (U, 160.)

Kertojan mukaan opintorehtori ei lue lehdestä sarjakuvien lisäksi muuta kuin ”sää tiedotuksen, ilmoitukset ja perhepalstat”, joita hän pitää ”vaikeaselkoisina”. Ilmeisen sarkastisen otteen takana piilee opintorehtorin ennakkoluuloisuus paikallislehden uutisia kohtaan: hän ei usko kotipaikkakunnallaan tapahtuvan koskaan mitään huomionarvoista, joten suurimpia uutisia ei kannata kiirehtiä lueskelemaan. Opintorehtori ei kaikesta päätellen lue etusivua joka päivä, kuten Elisabet väittää, vaan on päinvastoin erittäin vähän kiinnostunut asioista, joita häntä ympäröivässä maailmassa tapahtuu. Elisabet edustaa kohtauksessa sitä hyveellistä porvarielämää, johon kuuluu pinnallista ja yksinkertaistettua tietoa antavan median aktiivinen seuraaminen – huonosti perustellusta velvollisuudentunnosta – ja jota opintorehtori niin vieroksuu.

Paitsi kieltäytymällä kiinnostumasta ajankohtaisista asioista, päähenkilö kapinoi uppoutumalla sarjakuviin myös silloin, kun hänet on ohitettu toistaitoisena perheen yhteisessä päätöksenteossa. Tällöin hän näyttää samastavan itsensä Mustanaamioon, jonka roistot ovat sulloneet vesiputoukseen heitettävään tynnyriin. (T, 107.) Opintorehtorilla on tiettyä etäisyyttä ympäristöönsä, toisinaan myös perheeseensä, ja se näyttää olevan yhtä paljon hänen toimintansa syy kuin seuraus: hän ei seuraa mielenkiinnostomia tapahtumia tarkasti, koska hän ei tunne kuuluvansa henkisesti niiden maailmaan, mutta passiivisen asenteensa takia hän on vaarassa liukua yhä kauemaksi muiden ihmisten henkisestä todellisuudesta.

Keski-ikään liittyvä tarpeettomuuden tunne häiritsee opintorehtoria (T, 27), mutta toisinaan hän onnistuu myös yllättämään ihmiset todellisilla tai oletetuilla taidoillaan. Kerran kustannustoimittaja soittaa opintorehtorille kysyäkseen, miten hänen veljensä runon aiheena on voinut olla eräs Argentiinan vallankumous, joka on tapahtunut runoilijan kuoleman jälkeen. Opintorehtori, joka on juuri ollut ompelemassa paitaansa nappeja, väittää puhelimesta kustannustoimittajalle

kirjoittaneensa runon itse. Kustannustoimittaja ei epäile valhetta, vaan kehuu opintorehtoria lahjakkaaksi, ja tämä puolestaan unohtaa valehtelevansa ja tuntee itsensä imarrelluksi. (U, 166–169.) Vaikka opintorehtori ompelee paitansa nappeja vain siksi, että rehtori on pyöritelty niitä hänen paidastaan irti (U, 161), ja valehtelee runosta runoilijaveljensä ajattelemattomuuden takia – eli tekee molempia olosuhteiden pakosta – hän ajattelee mielellään, että sekä ompeleminen että (kuviteltu) runoileminen ovat omaehtoisia keski-ikäisen miehen taidonnäyttöjä, joita kukaan ei ole osannut häneltä odottaa, mutta joista hän kaikesta huolimatta selviää (U, 171). Opintorehtori huomaa ilokseen, että hän voi täysin uskottavasti tehdä jotain, mikä poikkeaa suuresti siitä, mitä hänen kaltaiseltaan perheenisältä ja hiljaiselta kouluihmiseltä odotetaan. Hän ei pidä kovinkaan ihmeellisenä ”modernin, loppusoinnuttoman” runouden kirjoittamista (U, 169) ja saa tietää, että sitä eivät näytä sellaisena pitävän muutkaan, koska kerran uskovat lukion opintorehtoriltakin löytyvän sen verran kirjoittajanlahjoja.⁸

Omilla ehdoilla tekeminen näyttää kuuluvan olennaisena osana opintorehtorin ”hiljaiseen protestiin”. Opintorehtorin elämänmittainen hiljainen kapina tarvitsee toisin sanoen vahvistukseen jotain konkreettisempaa, radikaalimpaa ja lyhytaikaisempaa vastalauseita. Käytännössä päähenkilö päätyy tekemään rikoksia, jotka täytyykin tehdä omilla ehdoilla, koska ne on pyrittävä pitämään salassa. Jotta rikos voisi onnistua, siihen sisältyvät toimet on kuitenkin suoritettava ”todellisuuden mukaan” (U, 85) eli käyttämällä hyväksi olemassa olevaa yhteiskunnan järjestystä ja omaa asemaa siinä.

⁸ Ruotsalainen kirjallisuushistoria tuntee myös loppuun asti vietyjä tempauksia, joissa yltiömodernistisen runouden kustannuksella pilailaan. 1940-luvun lopulla lääketieteen opiskelijat Torgny Greitz ja Lars Gyllensten kirjoittivat salanimellä vaikeatajuisen kokoelman *Camera obscura*, jonka arvovaltainen Bonniers julkaisi. Vakavahenkisten lehtiarvostelujen jälkeen kirjoittajat astuivat julkisuuteen ilmoittamaan kokoelman olevan ”viidessä tunnissa kokoon kyhätty vitsi”. Huolimatta tällaisista silloin tällöin puhjenneista ”vaikeatajuisuuskiistoista” (myös 1980-luvulla Ann Jäderlundin ansiosta) modernismi on säilyttänyt hallitsevan asemansa ruotsalaisessa lyriikassa, joka on kuitenkin – ehkä tästä syystä – menettänyt lukijoitaan. (Hägg 1996, 558–559, 649.)

2.2. Haasteeton työ

Jan Bertilsson työskentelee opintorehtorina kalmarilaisessa lukiossa. Hänellä kerrotaan olevan ”hyvä työ mukavalla palkalla eikä mitään ambitioita tulla rehtoriksi: työssä hän oli saavuttanut mitä halusi ja törmäsi harvoin vaatimuksiin, jotka olivat suurempia kuin mistä hän selvisi” (U, 18). Muutenkin opintorehtorin työ on ongelmatonta:

Studierektorn [...] hade varit studierektor i nästan femton år. Det var alldeles för länge [...]. Om ett problem föreföll nytt så berodde det bara på att han hade glömt hur han löste det förra gången. Varje problem och lösningen på det fanns i någon av hans A4-pärmar på tjänsterummet. Det var bara att se efter. Han kunde till och med be sin sekreterare att se efter. Det visste han varje morgon när han cyklade till skolan.

Han klarade oftast av de dagliga rutinerna på halva dagen och fick tyvärr tid att fundera under den andra halvan. Hans karriärplanering gick bara ut på en enda sak: att så länge som möjligt undvika att bli rektor. Det var ingen särskilt offensiv plan, men den var bra. (T, 26–27.)

Jos viisitoista vuotta samoissa tehtävissä samalla työpaikalla on ”aivan liian pitkään”, opintorehtorin haasteettomassa työssä täytyy olla jotain vikaa. Kerronnassa on vaikea erottaa päähenkilön ja kertojan ajatuksia toisistaan. Kun toisena negatiivisena asiana mainitaan vielä, että opintorehtorin työpäivästä kului ”valitettavasti” puolet pohdiskeluun, hänen voidaan päätellä etsiskelevän ennemmin tai myöhemmin haasteita muualta kuin työstään. Kuten Arvidssonin romaaneista käy ilmi, haasteita haetaan täydellisten talousrikosten suunnittelemisesta ja toimeenpanemisesta. Päähenkilö kertookin ironisesti – muttei sittenkään kovin ironisesti – rikoskumppanilleen, että hän toimistossaan ”sytyttää punaisen valon oveen ja suunnittelee erilaisia rikoksia. Ei tietenkään loma-aikana, mutta aina muulloin.” (U, 36.) Opintorehtori ei voi kanavoida työstä yli jäävää energiaa ja luovuutta harrastuksiinkaan, koska hänellä ei ole niitä (ks. T, 27 ja 109).

Jos työuralla eteneminen ylempiin tehtäviin on se, mihin jokaisen työntekijän tulee pyrkiä, opintorehtorin tavoite vältellä rehtorin virkaa on kapinoimista tuota käytäntöä vastaan. Ei kuitenkaan voida sanoa, että hän vastustaisi luterilaista työmoraalia, sillä hän hoitaa työnsä tunnollisesti jopa silloin, kun täytyy tehdä rehtorin virkaa (T, 88). Kun opintorehtorin lopulta täytyy ruveta rehtoriksi – sen jälkeen kun entinen rehtori on lavastanut itsemurhansa – hän tekee senkin, tosin lähinnä siksi, ettei opintorehtoria yhdistettäisi hänen rehtorin kanssa tekemään rikokseen (T, 185). Päähenkilö noudattaa työssäänkin ”hiljaisen protestin” periaatetta ja asennoituu passiivisesti uusiin tehtäviin (T, 53–54) muttei koskaan kyseenalaista julkisesti ja äänekkäästi koululaitok-

sen toimintamalleja, vaikka hänellä onkin epäilyksensä niitten toimivuudesta. Opintorehtori onnistuu kuitenkin saamaan nuhteita lisäkoulutuksensa laiminlyömisestä:

”[...] Du har ju alltid skytt kurser och konferenser som pesten. Du leder ligan i Kalmar län [...] när det gäller att inte utnyttja fortbildningsanslaget. Al brukar påstå att han måste göra slut på dina pengar också. Annars får vi mindre anslag nästa år.”

”Nja”, sa studierektorn tungt. ”Det är faktiskt så att dom har uppmanat mig att vara lite mer aktiv när det gäller fortbildning. Skoldirektören har själv sagt det. Skolstyrelsens ordförande också.”

(Det var sant. Bertilsson hade på ett försåtligt sätt antytt till henne att han nog tyvärr hade försummat sin personliga utveckling under några år. Han hade inte kunnat delta så mycket som han önskade i fortbildningsverksamheten. Arbetet hade slukat all tillgänglig tid. Kommunens skolchef hade sagt att det var tråkigt att höra samt undrat om inte Bertilsson trots allt borde prioritera sin yrkesutveckling och låta andra sköta rutinerna. Härvid hade inte bara Bertilsson utan också skolstyrelsens ordförande nickat instämmande.)

”Så du har fått en reprimand för att du inte fortbildar dig?” (T, 31.)

Sihteerin mukaan opintorehtori ”karttaa kursseja ja konferensseja kuin ruttoa”, minkä seurauksena rehtori (Al) joutuu käyttämään opintorehtorille tarkoitettua lisäkoulutusmäärärahaa, jotta määrärahat eivät seuraavana vuonna pieneneisi. Opintorehtori on olevinaan pahoillaan siitä, että ei ole ehtinyt kehittämään itseään, koska työ on ”vienyt kaiken käytettävissä olevan ajan”. Hän tietenkin valehtelee sekä pahoillaan olemisestaan että työstään, sillä tosiasiaa opintorehtori selviää ”päivittäisistä rutiineista useimmiten puolella päivässä” (T, 27). Vaikka päähenkilö hoitaa työnsä nurisematta ja tehokkaasti, hän ei suinkaan saa siitä koulutoimen johdolta kiitosta. Päinvastoin koulutoimenjohtaja ihmettelee, miksi opintorehtori ei ole ”priorisoinut ammattitaitonsa kehittämistä ja antanut muiden hoitaa rutiineja”.

Erilaiset lisäkoulutustapahtumat ja konferenssit eivät saa opintorehtoria innostumaan, koska ne ovat hänen mielestään ajan- ja rahanhukkaa. Koulumaailman ihmiset käyvät niissä vain puhumassa joutavia, nauttimassa kestityksestä ja viettämässä railakkaita hotelliviikonloppuja:

Skolministern hade drabbats av förhinder och i stället sânt sin biträdande skolminister att öppna ”decenniets viktigaste skolledarkonferens”. Han påpekade att de närvarande var utomordentligt viktiga kuggar i det nordiska skolmaskineriet. [...]

”Och ändå vet jag”, sa biträdande skolministern och slingrade sig runt mikrofonen, ”att förväntningarna är mycket högt ställda. Någonstans är det lite viktigt att vi kör det här racet. På vår priolista finns gränslösa problem som vi verkligen måste pria och ta tag i. Vi måste räta ut frågetecknen till utropstecken. Men det finns ingen anledning att uppfinna hjulet på nytt. Vi får heller inte i vår problembearbetning blanda äpplen och päron. Vilka incentives har vi då?”

Bertilssons bänkanne knuffade honom i sidan och frågade om han hade några Novalucol med sig. [...]

Bertilsson kunde inte behärska sin nyfikenhet.

”Vad är det mot?” viskade han.

Grannen öppnade ena ögat en liten bit.

”Det är mot kistan. Magen. Men ska jag säga som det är, så är det mot priolistan, kuggarna i maskineriet, incentiven och racet och hela jävla eländet. Se’n mår jag inte bra när man blandar äpplen och päron. Fy fan. [...]”

Studierektorn tryckte hennes hand med viss värme. Det fanns hopp. (T, 40–41.)

”Tjänare Bertilsson! Vet du vad jag har gjort?”

”Badat naken i havet, druckit whisky i sanddynerna, stött på tvivelaktiga fruntimmer?” föreslog studierektorn utan tvekan.

”Bra! Rätt alltsammans”, utbrast rektorn förtjust. ”Samt nästan slagit en avdelningsdirektör från UHÄ på käften. Som helhet en lyckad dag i mitt liv. Det är huvud på dig, Bertilsson. Om du sköter dig kan du gå hur långt som helst. Skulle inte förvåna mig om du till och med blir rektor en dag. [...]” (T, 52.)

”Vad åt ni?”

”Krustad med kantarellstuvning, färskrökt lax, nypotatis, jordgubbstårta, Riesling Chardonnay -89, vit och god, kaffe och cognac. Ni då?”

”Fasansoppa med tryffel och Madeira, rödvinsmarinerad hjortfilé med murklor, potatis-kroketter, mandeltårta, rött bordeauxvin från St Emilion, kaffe, cognac, cigarr, cognac igen.” (T, 53.)

Merenrantahotellissa pidettävään koulunjohtajien konferenssiin ei päässyt saapumaan itse kouluministeri vaan hänen apulaisensa, vaikka kyseessä onkin ”vuosikymmenen tärkein” konferenssi. Jo tämä riittää herättämään opintorehtorin epäilyt kokoontumisen merkittävyydestä. Kun avauspuheenvuoro lisäksi vilisee kömpelöitä vertauksia (”ei ole syytä keksiä pyörää uudestaan”, ”ongelmanratkaisussa ei saa sekoittaa omenoita ja päärynöitä”) ja sisällöltään turhauttavaa ammattisanastoa (”priolista”, ”incentiv”, ”problembearbetning”), ei ole ihme, että eräs kuulijoista ottaa närästyslääkettä puhetta kuunnellessaan. Opintorehtori ilahtuu tavatessaan hengenheimolaisen, joka uskaltaa paljastaa kyllästymisensä koulubyrokraatiaan ja koululaitoksen tehottomuuteen, kun on kyse todellisten ongelmien ratkaisusta. Päähenkilö ei kuitenkaan itse kuulu tulevaisuuden ”toivoihin”, sillä häneltä puuttuu intoa vaikuttaa asioihin, joiden huono tola häiritsee häntä. Hän tyytyy vain hoitamaan välttämättömät velvollisuuteensa.

Kahdessa jälkimmäisessä otteessa opintorehtori keskustelee rehtorin kanssa päivän kulusta. Opintorehtori on ollut mukana ortopedikonferenssissa ja rehtori nauttinut elämästään koulunjohtajien kokoontumisessa. Rehtori onnittelee opintorehtoria, joka tuntee rehtorin niin perinpohjaisesti, että pystyy saman tien arvaamaan, miten tämä on loistohotellissa päivänsä viettänyt – opintorehtorissa on siis ainesta rehtoriksi! Vaikka rehtori puhelee kohtauksessa leikkimielisesti, hänen toteamuksissaan on paljon totta: työyhteisössä – tai missä tahansa yhteisössä – menestyminen edellyttää enemmän toimivia suhteita ja keskinäistä ymmärtämystä yhteisön jäsenten välillä kuin

ahkeroimista joskus hyvinkin kaukana todellisuudesta olevien ihanteiden hyväksi. On usein tarkoituksenmukaisempaa opetella tekemään niin kuin enemmistö tekee sen sijaan, että rupeaisi vastustelemaan moraalii- tai järkisyistä. Tällaisen viestin opintorehtori näyttää saavan esimieheltään.

Opintorehtorin ja rehtorin nauttimat juhla-ateriat ovat painuneet tarkasti heidän mieliinsä. (Rehtorin lista on hieman pitempi, koska hän on saanut kahvin ja konjakin päälle vielä sikarin ja hiukan ylimääräistäkin konjakkia.) He kertovat niistä mielellään, koska eivät syö sellaisia joka päivä. He myös tiedostavat näin yksityiskohtaisemmin, mihin kaikkeen lisäkoulutusmäärärahat oikeasti kuluvat. Kumpikaan ei pohdiskele ääneen koulunjohtajien (ja ortopedien) herkuttelun oikeutusta, mutta pelkkä perinpohjainen luetteleminen riittää kertomaan toisaalta ihmetyksestä, jota tuollaiselle verokruunuin maksetulle aterialle osallistumaan pääseminen herättää, ja toisaalta käytännöllisestä päätöksestä nauttia ruoasta ilman omantunnon tuskia, koska se joka tapauksessa tarjoiltaisiin. Opintorehtorikin voi perustella osallistumistaan kuulumisellaan työtätekevien ja veronmaksajien suureen joukkoon, jota hän voi sopivamman henkilön puutteessa edustaa syödessään ”kuoriaisia kantarellitäytteellä”.

Opettajien viihdykkeeksi järjestetyt kurssit ja konferenssit eivät ole ainoita koululaitoksen häpeäpilkkuja. Myös turhanpäiväiset oppiaineet uhkaavat vallata alaa tärkeiltä, perinteisiltä aineilta.⁹ Viettäessään kuukausittaista Tiger Group -iltaansa opintorehtori keskusteleo rehtorin ja katu-keittiöryrittäjä Harry Hanssonin kanssa katastrofiteorian kurssin järjestämisestä:

Al Bergman hade som vanligt pedagogiskt utvecklingsarbete i tankarna.
 – Tror ni inte att dagens ungdom borde lära sig mer om katastrofer och elände för att bättre kunna förstå sin egen tid och kanske också framtiden?
 Det trodde Hamburger-Harry definitivt. Han erbjöd sig att mot avtalsenlig ersättning ställa upp som gästexpert i ämnet. Studierektorn var försiktigt skeptisk, eftersom han misstänkte att det kunde finnas andra ämnen som var mer väsentliga för dagens gymnasister. Dessutom visste han att en eventuell extrakurs i katastrofiteori skulle innebära en mängd administrationsarbete för honom själv. (U, 38.)

Rehtori Bergmanin esittämät perustelut katastrofikurssin puolesta osoittavat sen tarpeettomuuden: minkä tahansa hyödyllisyyttä voidaan perustella sillä, että se auttaa ”ymmärtämään omaa aikaa ja ehkä myös tulevaisuutta”, joten rehtori ei ole todellisuudessa esittänyt mitään juuri katastrofiteoriaa puoltavaa argumenttia. Opintorehtori on ”varovaisen epäilevä” ja arvelee toisten

⁹ Arvidssonin romaanissa *För gammal vänskaps skull* opintorehtori joutuu vanhempainyhdistyksen kokouksessa selittämään, miksi koulussa ei voida opettaa ufologiaa tai filateliaa (Arvidsson 1996, 154–156).

aineiden olevan lukiolaisille tärkeämpiä, sillä hän pelkää ottaa voimakkaasti kantaa työasioissa. Seuraukset saattaisivat nimittäin olla liian mullistavia (ks. U, 124). Harry, joka harrastaa katastrofeja ja ”tietää kaiken” niistä (U, 37), kannattaa tietysti rehtorin ehdotusta, koska hän on ainoa kysymykseen tuleva ”vieraileva asiantuntija” moiseen oppiaineeseen. Hän ei kuitenkaan ole ammattimainen pedagogi, joten katastrofiteorian kurssi epäonnistuu surkeasti tavoitteissaan (U, 125–127). Rehtori yrittää pakoilla vastuutaan väittämällä kurssia opintorehtorin ideaksi, mutta opintorehtori ei suostu syntipukiksi:

Studierektorn sög in luft mellan framtänderna. Om han inte hade varit så obenägen att bli rektor skulle han ha knuffat Bergman utför trappan. I stället iakttog han en talande, iskall tystnad och hoppades att Al märkte det. När han äntligen bröt tystnaden så var det med en bruten, illusionslös mans trötta stämma.

– Hördu Al, du var full som ett vårdike den kvällen. Tydligt minns du inte...

[...]

– Ssssch, någon elev kan höra oss.

– Det ger jag fan i. Katastrofkursen var din idé.

– OK, Jan. Det var en rövare. Jag hittade på den. Men håll tyst med det är du hygglig. Tar du på dig halva ansvaret om jag bjuder dig på lunch?

– Aldrig i livet.

– Nåväl, jag förstår dig. Det kunde i alla fall varit värre med kursen.

– Hurdå?

– Du kunde ha hittat på den. Om du hade gjort det och dessutom – nästan offentligt – går omkring och påstår att din chef brukar vara full som ett vårdike – då hade jag förbanne mig gett dig sparken.

– Kan du inte. Haha.

– Jaså?

– Jag är med i fackföreningen. Har till och med betalt avgiften för hela året. (U, 124–125.)

Opintorehtori vastustaa rehtoria yrittämällä näyttää tuohtuneelta ja välttäen jälleen liian voimakasta reagoimista. Hän ei voi tönäistä hermoille käyvää rehtoria portaita alas, koska rehtori saattaisi menehtyä saamiinsa vammoihin, ja silloin opintorehtorista tehtäisiin rehtori. Kiihtyneessä mielentilassa opintorehtori ei laske mukaan sitä väistämätöntä seurausta, että hän saisi samalla syytteen taposta, jolloin rehtorin viran hoitaminen kävisi hänelle mahdottomaksi. Kuvaannollisesti tulkittava tekstikohta (päähenkilö on niin vihainen, että voisi tönäistä rehtorin portaita alas) kertoo opintorehtorille tyypillisestä käytännöllisestä päättelystä, joka johtaa hänen kannaltaan toivottavaan lopputulokseen, vaikka toiminnan motiivit eivät olisikaan niitä, joita yleinen moraalivaatisi ensimmäiseksi pohtimaan. Opintorehtori haluaa tilanteessa, jossa hänen ammatillisen arvostelukykynsä pätevyyttä uhataan tekaistuilla syytöksillä, korostaa päättäväisyyttään omintakeisella järkeilyllään. Niinpä hänen mieleensä välähtää puolustaa kunniaansa perinteikkäästi mies

miestä vastaan työpaikkahierarkiasta piittaamatta. Kapinointi jää kuitenkin opintorehtorin nopeaksi ajatusleikiksi eikä näy ulkopuolelle muuten kuin uhkaavien eleiden ja ”jääkylmän hiljaisuuden” muodossa.

Rehtori ei pidä siitä, että opintorehtori vaarantaa hänen asemansa väittämällä – totuudenmukaisesti – että tällä vapaa-aikanaan ”on tapana olla täysi kuin kevätoja” eli kunnan humalassa ja tässä tilassa ideoida uusia kursseja lukiolaisille. Kun kuitenkin myös opintorehtorin oma kunnia on vaakalaudalla, hänellä ei ole muuta vaihtoehtoa kuin antaa rehtorin kärsiä harkitsemattomien tekojensa seuraukset. Opintorehtorin on siis pakko olla poikkeuksellisen aggressiivinen, mikä onkin helppoa, koska hän katsoo oikeuden olevan hänen puolellaan. Opintorehtori kertoo ”viis veisaavansa”, vaikka joku oppilas sattuisi kuulemaan heidän keskustelunsa, ja turvautuu ammattijärjestöönsä, kun perusteettoman ja naurettavan itsevaltaisesti käyttäytyvä rehtori uhkailee häntä potkuilla. Opintorehtori siis kuuluu työnsä puolesta ammattijärjestöön, jonka ulkopuolelle jättäytyminen olisikin aika epätavallista. Päähenkilö kuitenkin vihjailee, ettei ehkä aina maksa jäsenmaksua kokonaisuudessaan, joten hän ei selvästi pidä erityisemmin tästäkään porvarillisesta velvollisuudesta vaan pyrkii hiukan siinäkin kapinoimaan.

2.3. Rikoksen hohto

Kahdessa edellisessä luvussa on tarkasteltu opintorehtorin henkilöhahmon kapinoita arkipäivän tilanteissa kotona ja työpaikalla. Niissä on käynyt ilmi, että opintorehtorilla on tapana ylireagoida sellaisiin arkisiin ongelmiin, joissa hänen mielestään näyttää olevan ainesta suurempaan haaveisiin. Koska päähenkilö on kyllästynyt rutiininomaiseen elämäänsä, hän odottaa jännittyneesti – sanan myönteisessä ja kielteisessä merkityksessä – tuon rutiinin rikkoutumista. Kaavoihinsa kangistuneena ja epäonnistumisen pelossa opintorehtori ei uskalla itse tehdä aloitetta asiassa, joten hän vain odottaa passiivisesti, että jotain huomionarvoista ja tärkeää tapahtuisi. Odottaessaan hän kapinoi porvarillisen elämän todellisia tai kuviteltuja sosiaalisia vaatimuksia vastaan matalalla profiililla: lukemalla sanomalehdistä sarjakuvia (*Masi, Helmi ja Heikki* sekä *Mustanaamio*) uutisten sijaan, pyöriälemällä työhön ilman kalosseja märällä kelillä ja pukeutumalla perheen hamsterin hautajaisiin epäsovinnaisesti. Opintorehtorin kapinat eivät ole luonteeltaan hyökkäviä, koska hän häpeää kapinoimisen tarvettaan ja haluaa siksi salata ainakin osan kapinoistaan, etupäässä

tekemänsä ja suunnittelemansa rikokset.

Sekä *Utanförskapetissa* että *Trippelstötenissä* viitataan useasti opintorehtorin keski-ikäisyyteen ja tämän elämänvaiheen asettamiin vaatimuksiin. Yksi viittauksista on uudenvuoden juhlavastaanotto Bertilssoneilla. Opintorehtori moittii rehtoria, joka on ottanut seuralaisekseen koulun nuoren sihteerin:

- Hon kunde ju vara din dotter, din gamla stöt. Det är mer än trettio år mellan er.
- So what? sa Bergman som hade skådat vidare vyer än de flesta. Bland annat hade han ju varit i Amerika. So what?
- [...] Trettio år, vad är det? Ett bloss i natten, en sekund i det kosmiska året, ingenting alls.
- När du är åttio, gamle stöt, så är hon fortfarande i diskotekåldern. Tänk på det – och låt för faen bli mina knappar. Jag fick den här midnattsblå manchesterkostymen av Elisabet i julklapp och vi har inte hunnit byta till blytlås överallt ännu. Så håll fingrarna borta.
- Unge man, sa rektorn förkrossande, jag blir aldrig åttio. Inte med sådana medarbetare som jag har. Här får du förresten en försenad julklapp av Lisa och mig. [...] Du behöver den verkligen.
- [...]
- Precis vad jag behövde, berömde Bertilsson och tog fram Daniel Levinsons bok om mannens åldrar ur paketet.
- Det var mest min idé, sa Lisa Dahl stolt.
- Hon hade ingen text på sig i kväll och såväl Bertilsson som Bergman uppskattade det.
- Studierektorn la undan boken. Han måste komma ihåg att ta med den i packningen. (U, 203–204.)

Otteessa tulee hyvin esiin opintorehtorin ja rehtorin keski-ikäisyyden erilaisuus. Onnellisesti naimisissa oleva opintorehtori ei ymmärrä viittätoista vuotta vanhempaa rehtoria, joka vaihtaa vaimoa ja naisystävää tiheään tahtiin (T, 19). Rehtori, joka hermostuu nuhteluista, yrittää pyörittellä opintorehtorin ”keskiyönsinisen vakosamettipuvun” nappeja ilmeisesti rauhoittaakseen itseään ja saadakseen aidomman yhteyden kollegaansa. Rehtorin käyttäytyminen johtuu ”ruumiin ja mielen” kurssista (U, 154), jolla hän on opetellut ”integroimaan itsensä itsensä ja ympäristön kanssa” (U, 159). Käytännössä rehtori halailee kaikkia, joiden kanssa keskustelee (U, 159), tai näpelöi näiden paidan- ja takinnappeja niin, että ne irtoilevat (U, 207). Rehtori, joka tutustuu miellellään uusiin ihmisiin ja tapoihin tulla toimeen heidän kanssaan, on sosiaalisuudessaan opintorehtorin täydellinen vastakohta. Päähenkilö on jopa valmis mieluummin ompelemaan irronneita nappeja (U, 165) ja vaihtamaan vaatteisiin vetoketjut kuin selittämään rehtorille, että hänen käytöksensä ei ole sovelias pidättyväiseen, suuren henkilökohtaisen tilan loukkaamattomuutta kunnioittavaan ruotsalaiseen työyhteisöön, sanoivat kontaktiharjoituksia ylistävät kurssinvetäjät mitä tahansa.

Rehtori vähättelee 30 vuoden ikäeron merkitystä parisuhteessa yrittäen arvatenkin ilmaista, että hän tuntee itsensä edelleen parikymppiseksi vapaaksi poikamieheksi. Samaan aikaan hän kuitenkin sanoo opintorehtoria leikkisästi ”nuoreksi mieheksi” vanhemman esimiehen ominaisuudessa. Rehtorin ikä näyttää siis – hänestä itsestään – riippuvan hänen kulloisestakin roolistaan, kun taas opintorehtori on hyvin tietoinen omasta keski-ikäisyydestään eikä siksi kykene käyttäytymään tämän elämänvaiheen mahdollisesti sallimilla tavoilla, joita rehtori hyödyntää. Miehillä on yhteistä se, että he pitävät 22-vuotiaista Lisa Dahlia viehättävänä juhlapuvussa – siinä kun ei ole hullunkurisia tekstejä, joita sihteeri harrastaa työpaikallaan (ks. esim. U, 129). Rehtorin ja opintorehtorin erilaiset siviilisäädyt kuitenkin vaikuttavat niin, että opintorehtori reagoi kielteisemmin ja torjuvammin keski-ikäisiä esimiehiään kiusoittelevaan sihteeriin (U, 143).

Opintorehtori saa joululahjaksi Daniel Levinsonin psykologian alan tutkimuksen miesten ikäkausista, joka oli hyvin ajankohtainen *Utanförskapetin* kirjoitusaikaan. *The Seasons of a Man's Life* on Arvidssonin romaanin tärkeä pohjateksti, joka valaisee perinpohjaisten tapaustutkimusten avulla erityisesti keski-ikäisten miesten mielenliikkeitä. Levinson kuvailee keski-ikäisten sukupolvea ”sukupolvista hämärimmäksi ja kiusallisimmaksi”, koska nelikymppinen ei itse tunne vielä vaihtaneensa sukupolvea, vaikka kaksikymppisten näkökulmasta niin on jo tapahtunut (1979, 28). Juuri tämänkaltaisia vaikeuksia itsensä määrittelemisessä opintorehtorin hahmollakin on tyttärensä kohtaamisen yhteydessä (U, 57–58). Keski-ikäisyyden henkisten ominaisuuksien – ”viisaus, arvostelukykyisyys, jalomielisyys, epäsentimentaalinen myötätunto, perspektiivin laajuus, traagisuuden taju” (Levinson 1979, 25–26) – voidaan ajatella kypsyyden. Arvidsson käsittelee niistä selvästi ainakin kolmea viimeksi mainittua. Kun opintorehtori lomamatkalla kehuu vaimoaan hyvin säilyneeksi ja nuorekkaaksi, hän korjaa äkkiä tätä ”aivan liian sentimentaalisena” pitämäänsä puhettaan lisäämällä siihen voimasanoja ”förbannat” ja ”jävligt” (T, 108–109). Rehtorin, opintorehtoria hieman kypsemmän keski-ikäisen, puolestaan kerrotaan ”katselleen laajempia näkymiä” muun muassa Amerikan-matkallaan, joten hän kykenee näkemään itsensä ja 22-vuotiaan sihteerin välisen huiman ikäeron tyynnyttävissä kosmisissa mittasuhteissa (U, 203).

Traagisuuden taju (the tragic sense) näyttää liittyvän Levinsonilla ennen muuta kuoleman läheisyyden kokemiseen ja elämän haaskaamiseen merkityksettömissä yhteiskunnan rooleissa. Keski-ikään tulevat suhtautuvat liioitellun vakavasti pieniin fyysisten kykyjen heikentymisiin ja nuoruuden etäännyttämiseen ja tuntevat olevansa ”seniiliyden ja jopa kuoleman kynnyksellä”, ja työelämässä jatkaminen voi ”pahimmillaan olla keino pelastaa kasvonsa ja pysytellä kiireisenä”,

ilman että työllä olisi enää mitään merkitystä tekijälleen (Levinson 1979, 26). Arvidssonin romaaneissa tällä keski-ian psykologisella muutoksella näyttää olevan suuri merkitys henkilöhahmojen toiminnan perimmäisenä motiivina. Jos opintorehtori ei ole nelikymppiseksi ikäännyttyään tehnyt elämässään sitä, mikä on tärkeää, asian hoitamisella on jo kiire, sillä kyvyt ja taidot eivät enää kartu. Toisaalta on jo käynyt selväksi, ettei päähenkilö tarkasti tiedä, mitä oikeasti haluaa tehdä. Sen vuoksi hän luultavasti päätyykin rikokseen: hän elättelee toivoa, että elämän tarkoitus vielä joskus kirkastuu hänelle, ja kun se tapahtuu, hänellä on tarpeeksi rahaa tavoitteensa saavuttamiseen. Opintorehtori yrittää muistuttaa itselleen, että koulussa työskentelevän täytyy olla ”lite dumpositiv till allt” (U, 47), vaikka nuoret olisivat vuosi vuodelta vähemmän lupaavia tulevaisuuden toivoja. Hän pyrkii siis kapinoimaan keski-ian kypsentämää ”tervettä realismia ja kriittistä asennetta” (U, 47) vastaan ja heittäytymään ennakkoluulottomasti nuorten parissa tehtävään työhön. Ylioppilaille pitämässään ”yhdessä elämänsä parhaassa” puheessa opintorehtori kuitenkin liikuttuu omista sanoistaan keväästä, nuoruudesta ja tulevaisuudenuskosta – tai pikemminkin niiden samankaltaisesta vaikutuksesta yleisöön – ja sihteeri kiusoittelee häntä, kun hänenlaisensa kärtyisenä pidetty ”lukiolaisten kauhu” näyttää yllättäen jäävän kaipaamaan usein rasittavia nuoria (U, 140–143).

Kun opintorehtorin arkiset kapinat horjuvat onnistumisen ja epäonnistumisen rajamailla, rikos tarjoaa ainakin yhdessä tärkeässä mielessä mahdollisuuden ehdottomaan kapinaan: lain rikkomiseen ja siten koko yhteiskuntaa vastaan hyökkäämiseen. Kaikki muut opintorehtorin teot ovat kuin kivenheittoja veteen, kuten seuraavassa *Trippelstötenin* kohtauksessa vihjataan:

Han trevade i muren och hittade en halv tegelsten, som han kastade i det blanka vattnet.
 Ringarna spred sig snabbt.
 ”Vet du varför det inte blir fyrkantiga ringar när man slänger i en fyrkantig sten?”
 ”Nej”, sa Bergman.
 ”Inte jag heller”, sa Bertilsson. ”Men konstigt är det. [...]” (T, 127–128.)

Se, että nelikulmaisista – tai jonkin muun muotoisista – esineistä syntyy aina pyöreitä renkaita veden pinnalle, symbolisoi syyn ja seurauksen suhteen arvaamattomuutta ja sitä, että ulkomaailma toimii aina hiukan eri lakien mukaan kuin yksittäisen ihmisen mieli saattaa suunnitella tai odottaa sen toimivan. Toisaalta, vaikkei tuntisikaan fysiikan lakeja seikkaperäisesti, voi vain muutaman erimuotoisilla esineillä suoritetun kokeen jälkeen induktiivisesti päätellä, että veden pinnalle aina muodostuu tasaisen pyöreitä renkaita, heitti siihen mitä hyvänsä. Ongelma piilee

siinä, ettei mielen ole helppo hyväksyä epäloogiselta tai epätodennäköiseltä näyttävää seurausta, vaikka se olisikin ilmeinen.

Opintorehtori ei pohjimmiltaan pidä siitä, että hänen kapinansa eivät erotu muusta toiminnasta selvästi. Hän salaa mielellään kapinoitaan joiltain osin, muttei täydellisesti. Niiden lopputulos näyttää kuitenkin aina samalta, ja vähän ajan kuluttua epätoivottu tuloskin unohtuu ja katoaa kuten olemattomiin laajenevat renkaat veden pinnalla. Kaikki teot ovat lopulta elämässä samanarvoisia, eikä silloin ole suurta merkitystä sillä, jos jotkut ovat epämoraalisia, kunhan ne vain ovat yksilön elämän tarkoituksen kannalta oikeita.

Opintorehtorin tekemillä erilaisilla rikoksilla, vakuutuspetoksella ja huijauksella, on muutamia yhteisiä piirteitä. Ne on ennen kaikkea suunniteltu niin sanotuiksi täydellisiksi rikoksiksi, joista ei periaatteessa voi jäädä kiinni. Tästä seuraa myös, että opintorehtori ei voi saada suoraan ”kunniaa” nerokkaista puhalluksistaan¹⁰: rikos ehkä huomataan ennemmin tai myöhemmin¹¹, se herättää suurta huomiota (kaikki opintorehtorin rikokset ovat miljoonaluokkaa), mutta ennen pitkää se unohdetaan ratkaisemattomana. Teoksessa esiintyvän metaforan mukaisesti sen renkaat leviävät, kunnes katoavat näkyvistä, mutta pinnanalaiset piilovaikutukset jäävät tietysti jäljelle. Päähenkilölle onkin tärkeintä saada toteuttaa jotain omaehtoisesti, ja tällöin rikoksen salaamisessa muilta kuin välttämättömiltä kumppaneilta on myönteiset puolensa: hän on yksin luomassa jotain täydellistä, johon kukaan muu ei pääse osalliseksi – eikä tietysti haluakaan – ja joka vetää vertoja vähäpätöiselle koulutyölle ”rattaana koneistossa” (T, 41). Usein opintorehtori joutuu jopa huolehtimaan rikoskumppaneidensa aiheuttamista vaarallisista tilanteista (U, 167; T, 174), joten kokonaisuutena rikokset ja niiden onnistuminen ovat juuri opintorehtorin käsissä.

Opintorehtorin rikokset ovat kapinaa sellaista epätyytyväiseksi koettua lainkuuliaista elämää vastaan, jossa ei ole mahdollista luoda kerralla ymmärrettäviä ja nautittavia kokonaisuuksia tai ryhtyä ihmisen mittaisiin projekteihin. Kaikki eivät ole taidemaalareita, puuseppiä tai edes yrittäjiä – päinvastoin, suurin osa ihmisistä työskentelee toisille: valtiolle, esimiehelleen, firmalle, avustusjärjestölle. Jo 1980-luvulla länsimaissa, myös Ruotsissa, palveluammatit muodostivat ison

¹⁰ *Utanförskapet*issa tapahtuu myös näkyvämpi rikos, joka on opintorehtorin suunnittelema mutta hänen tietämättään toisen tekemä. Päähenkilö kuulee tyttärensä, joka lukee rikoksesta lehdestä, ihastelevan hienostunutta tekotapaa, mutta hän ei tunne ylpeyttä vaan lähinnä helpotusta siitä, ettei ryhtynyt hankkeeseen, joka näyttää päätyvän rikollisen kiinnijäämiseen. (U, 161–162.) Autotalliinsa askarteleman salaisen tallelokeron hän kuitenkin mielellään esittelisi perheenjäsenilleen, vaikka tietää sen olevan vaarallista. Myöhemmin käykin niin, että opintorehtorin ”toive” toteutuu: hänen tyttärensä löytävät lokeron vahingossa. (T, 138 ja 143–144.)

¹¹ Vakuutuspetosta ei huomata, koska vakuutusrahojen maksaminen edunsaajalle ei ole lähtökohtaisesti rikos vaan normaalia vakuutusalan käytäntöä (U, 137).

osan työpaikoista, jotka ovat tällä alalla vaihtelevia mutta kyseisessä vaativassa mielessä kuitenkin usein epätyytyttäviä: pienimuotoista työtä, pätkätyötä, näkymätöntäkin työtä. Rikoksen tekijä voi omalta osaltaan mitätöidä tarkoituksettomalta ja tuottamattomalta tuntuvan työn hedelmiä, etenkin jos sen kohdistaa opintorehtorin tavoin yhteiskunnan varoihin, ei suoraan yksityisen ihmisen säästöihin. Rikoksen kapina on siis sekä periaatteellista (laitonta toimintaa laillisen sijaan) että käytännöllistä (epäansiokkaalta yhteiskunnalta ryöväämistä) hyökkäämistä yhteiskuntaa vastaan.

Toinen tärkeä ominaisuus opintorehtorin suorittamissa rikoksissa on se, että ne kohdistuvat ihmisyksilöihin vain epäsuorasti ja vahingoittavat ensisijaisesti itsekkäiksi, persoonattomiksi ja tehottomiksi yhteiskunnan elementeiksi koettuja yrityksiä ja valtiota. Ne on jopa suunniteltu niin, että ne eivät oikeastaan vahingoita ketään yksittäistä ihmistä. Henkivakuutuspetos *Utanförskapetissa* perustuu siihen, että vakuutusyhtiö maksaa edunsaajalle vakuutussumman, joka tässä tapauksessa jaetaan epävirallisesti opintorehtorin ja hänen runoilijaveljensä kesken – jonka kuoleman veljekset lavastavat. Kuten opintorehtori itsekin järkeilee, kyseessä on rikos vasta kun se todistetaan osoittamalla, ettei runoilija olekaan kuollut tapaturmaisesti (U, 137). Lisäksi romaanin loppuun mennessä rikos muuttuu tavallaan tekemättömäksi, kun runoilija kuoleekin oikeasti tulipalossa (U, 212). ”Rikokseton rikos” -logiikka etenee siis seuraavasti: Vakuutuspetos ei ole rikos, koska ”ihmisiä kuolee joka päivä” (U, 137), ja kuolisihan runoilija jonain päivänä joka tapauksessa – veljekset vain järjestävät niin, että se näyttää tapahtuneen ennenaikaisesti. Lisäksi vakuutuspetos ei enää ole rikos siinä vaiheessa, kun se mitätöityy taannehtivasti runoilijan jouduttua aitoon tapaturmaan, vaikka sitä veljekset eivät tietenkään suunnitelleet.

Trippelstöten-romaanin rikos on huijaus, jossa opintorehtori ja rehtori ohjaavat valeyriyksen turvin kouluviraston, sosiaalihuollon ja kunnallisliiton kurssi- ja konferenssitoimintaan varoittamia rahoja omalle tililleen ulkomaille. Kaikki kolme tahoa ovat tietysti keränneet varansa lähinnä veronmaksajilta (T, 85), mutta koska ne ovat budjetoineet rahat kahden tyytymättömän veronmaksajan – opintorehtorin ja rehtorin – mielestä hyödyttömään ja kalliiseen, jatkokoulutus-toiminnaksi naamioituun virkamiesten kestitykseen, on oikein ottaa sekin raha parempaan, valistuneeseen yksityiskäyttöön. Kouluviraston konferenssin lopulla opintorehtori kuulee virkakisarensa suusta samansuuntaisia ajatuksia:

I den avslutande diskussionen begärde en ung och aningslös studierektor ordet. Hon avrätade snabbt forskarens sämre-skollokaler-ger-bättre-elever-teori och undrade varför konferensen inte hade brytt sig om eleverna på hela veckan. Hon undrade också vad konferensen hade kostat allt som allt och vad man kunde gjort med de pengarna i stället.

När hon slutade sitt inlägg kunde Bertilsson inte motstå sin lust att applådera. Han blev så överraskad av sin egen reaktion att han applåderade ända tills Bergman viskade till honom att för faen sluta.

”Det är ju dom pengarna vi ska ta, tokskalle.” (T, 64.)

”Tack ska du ha”, sa någon och han ryktes ur sina tankar. ”Snällt att du applåderade.”

Det var den kvinnliga studierektorn, hon som hade stått för det avslutande inlägget.

”Ja, det var... inte snällt. Det var meningen. Jag tyckte det var bra det du sa.”

Han hittade inte riktigt bra ord. Det går inte att oförberedd i en hotelloobby förklara att hela ens livsfilosofi plötsligt beskrivits mycket bättre av någon annan.

”Du var bra”, tillade han en aning förvirrad. ”Men du blir nog aldrig rektor.”

”Nej, det hoppas jag”, skrattade hon. [...]

Sa hon och försvann [...]. Han tittade efter henne och undrade hur gammal hon var. Lite undrade han också varför unga pedagoger så fort blir gamla. (T, 65.)

Kohtauksessa opintorehtori tapaa henkilön, jolla on täsmälleen samat vaikutusmahdollisuudet kuin hänellä itsellään ja joka käyttää niitä tarkoituksenmukaisesti kritisoidulla avoimesti toimimattomana pitämäänsä koululaitosta. Taputtaessaan rohkealle nuorelle opintorehtorille päähenkilö unohtaa hetkeksi, että hän on itse päättänyt kapinoida systeemiä vastaan omia etujaan silmällä pitäen, panematta itseään likoon. Rehtori muistuttaa häntä tästä ajatusten ja tekojen ristiriidasta. Kun toinen opintorehtori hiukan myöhemmin kiittää päähenkilöä kannatuksesta, tämä ajattelee, että nainen on kuvannut koko hänen elämänfilosofiansa, vieläpä paljon paremmin. Tosiasiassa hän on tehnyt enemmän: hän on pelkän kuvaamisen sijaan toteuttanut tuota filosofiaa ja tietämättään osoittanut opintorehtorille, että tämän ei tarvitsisi lannistua laillisen kapinoinnin harjoittamisessa siksi, että olisi mielipiteineen yksin ja siten ilman vaikutusvaltaa. Opintorehtorin päätös kurssirahojen anastamisesta näyttää kuitenkin olevan pyörtämätön, tai ainakaan hän ei missään vaiheessa edes harkitse luopuvansa aukottomasta suunnitelmastaan, vaikka huono omatunto häntä muuten joskus harvoin vaivaakin (U, 106).

Naisopintorehtori on sikäläkin päähenkilön kaltainen, että hänkään ei toivo ylennystä rehtoriksi kiitokseksi tai lahjukseksi niiltä, joita hän halveksii. Ajatellessaan nuorten pedagogien nopeaa vanhenemista opintorehtorilla on kuitenkin mielessään paitsi idealistisen kollegansa todennäköinen ja pikainen resignoituminen myös oma ikääntymisensä. Hän käyttää tässä molempia pessimistisiä näkemyksiä tekosyinä olla kapinoimatta lain sallimissa rajoissa ja pitäytyä valistuneen rikoksen tekemisen tervehdyttävässä ja virkistävässä vaikutuksessa. Opintorehtorin perusteluja laittomalle kapinalle voi nähdä seuraavistakin sanoista, jotka päähenkilö kohdistaa koulunsa enti-

selle vasemmistolaiselle opettajalle ja sittemmin rikoskumppanilleen Björn Jonssonille:

”Jag saknar dig faktiskt ibland i kollegiet. Vi har – som du vet – en galen rektor och ett antal slätkammade lärare. Vi har ingen längre som öppet sysslar med subversiv verksamhet. Ingen saboterar längre våra beslut, vi har inte längre några roliga historier att berätta i kafferummet. Det är trist och grått sedan du försvann, Biffen.”

”Minns du dina fallövningar? Du lurade i eleverna att dom skulle stå i en ring runt en elev, som skulle blunda och låta sig falla handlöst. Gruppen skulle fånga upp honom och det skulle spegla livet. Man skulle lära sig att lita på andra. När du körde det på en studiedag för lärarna så hoppade alla förstås undan och adjunkt Stjärnlund själv, den gamle cynikern, föll handlöst och bröt armen. Så går det till i verkliga livet. Stjärnlund gick gipsad hela höstterminen.”

Hans försök räckte inte. De båda andra var uppslukade av Bergmans plan. Han reste sig och tog en ensam promenad genom cikadornas stjärnenatt. Långt bortifrån hördes musik och han kände att galenskapen i världen spred sig. (T, 17–18.)

Kohtaus on *Trippelstötenin* alkupuolelta. Siinä opintorehtori suhtautuu vielä skeptisesti rehtorin suunnitelmaan huijata konferenssimiljoonia. Hän yrittää saada esimiestään ja entistä yhteiskuntaopin opettajaa – joka lottovoiton saatuaan on muuttanut asumaan Espanjaan (T, 11) – luopumaan aikeesta muistuttamalla opettajaa tämän idealistisesta lähimenneisyydestä, jossa tämä harjoitti avointa anarkismia liian porvarillisena pitämässään koulussa. Opintorehtori ilmaisee pettymyksensä rikokseen ryhtyvään opettajaan, joka koulussa vielä opetti ihmisiä luottamaan toisiinsa klassisilla kaatumisharjoituksilla. Toisaalta opintorehtori kuitenkin tulee tarinallaan samalla motivoineeksi itseään rikolliseen hankkeeseen toteamalla itsevarmasti, että ”todellisessa elämässä” ei voi luottaa keneenkään. Erityisen raskauttavaa on, että itseään kunnollisina ihmisinä pitävät toiset opettajat eivät vastanneet vihatun matematiikanopettaja Stjärnlundin luottamukseen vaan antoivat tämän mätkähtää lattiaan. Juuri tällä tavalla niin sanotut hyvät ihmiset pahentavat maailmaa: He takertuvat kostonhimoon tai siihen, mikä on heidän mielestään oikeudenmukaista. He myös tekevät tyhjäksi huonon yksilön yritykset parantaa tapansa, ja tämän seurauksena ihmisten välit vain kiristyvät tuomitun yksilön katkeroitua yhä enemmän¹². Kertomastaan tositapah- tumasta opintorehtori vetää sen johtopäätöksen, että yksilö on voimaton ihmisluontoa tai yhteiskunnassa vallitsevaa henkeä vastaan: ”hulluus maailmassa leviää”, joten yhtä hyvin hänkin voi ottaa siihen omalla tavallaan osaa. Päähenkilö siis yrittää toisinaan vastustella rikollisuutta, muttei riittävän pontevasti, koska hän tuntee ympäristön painostavan häntä siihen. Opintorehtorin

¹² Todistuksena opettaja Stjärnlundin hahmon katkeroitumisesta on romaani *Studierektorns sista stöt* (2004), jossa kyseinen opettaja syyllistyy jopa opintorehtorin murhayritykseen.

rikoskumppanitkaan eivät näytä ymmärtävän, mitä hän yrittää sanoa.

Opintorehtorin kertomuksessa yhteiskuntaopin opettajan ”kumouksellisesta toiminnasta” on huomioitava sana ”öppet”. Päähenkilön oma kumouksellisuus ei nimittäin ole juuri lainkaan ”avointa”, mutta silti hän kertoo – ei niin ironiseen sävyyn – kaipaavansa avointa kapinointia, jottei elämä olisi niin ”ikävä ja harmaata”. Miksei hänen oma kaikkein suurin kapinansa voi olla peittelemätöntä anarkismia, typeriä päätöksiä tekevien esimiestensä ja ylempien suoraa haukkumista tai vastustamista, tai edes ”rehellistä” ryöväämistä, vaan yksinomaan omatunnotonta, kasvotonta petkuttamista? Opintorehtorille on ilmeisesti tärkeää säilyttää julkisivunsa puhtoisena ja harmittomana, eikä häntä näytä suuresti häiritsevän miljoonahuijarin ja lukion opintorehtorin kaksoiselämä. Hän voi salata rikoksen siinä missä joku toinen huonon napostelu- tai viininnaukailutavan – kuten kätkemällä rahakassin kuin viskipullon talonsa pannuhuoneeseen – ilman että se tuottaa hänelle sen isompia tunnonvaivoja.

Kolmas yhteinen piirre opintorehtorin rikoksille on se, että hän voi käyttää ja usein käyttääkin hankkeissaan hyväkseen virkansa suomia mahdollisuuksia (U, 49). Tästä menettelystä on hänelle kaksinkertainen hyöty: hän ei joudu rikosten takia suorittamaan kohtuuttoman vaikeita tehtäviä, joita varten täytyisi opetella uusia taitoja, ja hän voi peittää rikollisen toimintansa uskottelemalla ihmisille tekevänsä vain työtään. Opintorehtori esimerkiksi lavastaa veljensä kuoleman tapahtumaan Pohjanmeren matkustajalautalla, kun hän on muka opintomatalla Englantiin tutustumaan lontoolaisiin kouluihin (U, 61). Kun runoilija sitten ”hukkuu”, opintorehtori voi kätevästi keskeyttää matkansa kuolemantapauksen johdosta (U, 96). Toisessa romaanissa päähenkilö puolestaan ottaa osaa koulunjohtajien konferenssiin – jonka järjestämiseen varatut rahat hän huijaa itselleen – ja hankkii näin itselleen aikaisemmin pahasti laiminlyömäänsä lisäkoulutusta (T, 31). Molemmat ”työasiat” on suunniteltu näyttämään opintorehtorin esimiesten silmissä ansiokkailta aloitteilta, joihin hän tavallisesti ryhtyy hyvin harvoin tai ei koskaan rehtoriksi tulemisen pelossaan. Se, mikä opintorehtorin työympäristöstä näyttää aktiivisuuden ja aloitekyvyn osoittamiselta, onkin todellisuudessa pirullista juonittelua.

Kun opintorehtorin rikos kulloinkin etenee vaiheeseen, josta ei enää ole paluuta eli rikosta ei saa enää tekemättömäksi, tai kun poliisi näyttää olevan hälyttävän lähellä, päähenkilö alkaa pohdiskella rikoksensa suhdetta muuhun elämäänsä:

Just nu är jag med om något konstigt, tänkte studierektorn och hängav sig åt en kort verklighetsflykt. Det handlade kanske mer om en flykt till verkligheten än från den.

Just nu är klockan nästan halv två på natten. En av mina döttrar kanske är vaken över sina tentamensböcker i ett studentrum i Lund. Hemma i Kalmar sover nästan alla. Min hustru och yngsta dotter ligger och sover i ett tryggt, varmt hus. Till och med hamstern sover nog sin aningslösa hamstersömn... Al Bergman har druckit sitt örtte och somnat hemma hos sig...

[...]

... i Sverige är det vårvinter. I morgontidningarna som snart dimper ner i brevlådorna kan man läsa om vårtecken, om politikernas senaste utspel, om trafiksaneringen i innerstaden, om olyckor och elände...

[...]

Han lämnade [...] Al Bergman och familjen för att bara tänka på sig själv. Just nu borde jag nog känna ett totalt främlingskap, men det gör jag inte. Egendomligt nog tycker jag att det hela är rätt spännande, nästan roligt. Undrar om det beror på att jag äntligen har fått något att verkligen oroa mig för. Förut har jag också oroat mig, men på ett annat sätt.

Jag har haft tankarna ständigt roterande kring en oro i botten av mig själv. Nu vet jag vad jag oroar mig för och det känns bra. Det vore vansinnigt att skapa ett orosmoment för att bli av med en orsakslös oro, men det är kanhända vad jag gör. Halv två på natten... (U, 77–78.)

Odottaessaan, että laiva pysähtyy ottamaan selvää, onko joku todella pudonnut yli laidan – runoilija on juuri lavastanut putoamisensa mereen – opintorehtori tuntee astuneensa rikoksen polulle ja palaa oitis ajatuksissaan tavalliseen, turvalliseen elämäänsä. Kertojan mukaan tässä ”on kyse enemmän paosta todellisuuteen” kuin todellisuuspaosta. Konstikas toteamus kertoo opintorehtorin erikoisesta mielenlaadusta ja hänen elämänsä kaksoiselämän herkästä tasapainosta. Käsillä olevan rikoksen pitäisi toki tuntua läheisyytensä vuoksi kaikkein todellisimmalta ja vaatia vakavaa suhtautumista, mutta opintorehtorista se on ”oikein jännittävää, melkein hauskaa”, kuten voitaisiin sanoa jännityselokuvasta. Päähenkilö tuntee olevansa vapaalla arjestaan muttei kuitenkaan täysin vieraalla maaperällä, sillä meneillään oleva rikos on saanut hänen ajatuksensa, jotka ovat ”alituaisesti pyörineet hänen sisimpänsä levottomuuden ympärillä”, näyttämään merkityksellisiltä. Hän on tunnetasolla jo kokenut rikokseen liittyvät pahimmat huolet ja voi nyt niiden taakasta vapautuneena keskittyä huolehtimaan asioiden sujumisesta järkensä avulla.

Opintorehtori toistaa mielessään öistä kellonaikaa ja joutuu toteamaan, että suurin osa hänen tuntemistaan ihmisistä on nukkumassa – kuten hänen itsensäkin pitäisi olla, jos hän eläisi normaalissa päivärytmissään. Opintorehtori on kuitenkin valveilla siihen vuorokauden aikaan, jona niin sanotusti yötodellisuus on jo astunut päivätodellisuuden tilalle, aivan kuten päivänvalon kestävä lainkuuliainen elämä on päähenkilön kohdalla saanut väistyä hämärämpien puuhien tieltä. Opintorehtorin läheisten fyysinen ja henkinen etäisyys hänen senhetkisestä tilanteestaan vaikuttavat häneen virkistävästi ja vapauttavasti, mutta myös vahvistavat heidän merkitystään opintoreh-

torin ajatuksissa. Hän toteaa luoneensa ”levottomuushetken päästäkseen eroon aiheettomasta levottomuudesta”, jonka keski-ikään tuleminen on hänessä synnyttänyt: opintorehtoria vaivannut elämänvaiheen tarkoituksettomuus on vaihtunut selväpiirteiseen rikollisen rooliin.

Rikollisen elämän miellyttävällä jännittävyydellä on kuitenkin rajansa. Todellista uhkaa telkien taakse joutumisesta ei saa olla, kuten ”yksi mahdollisuus miljardista miljardista”, että joku alkaa ihmetellä, miksi runoilijan partakarvoja löytyy laivan viemäriputkistosta laidan yli putoamisen jälkeen, vaikka hänen pitäisi olla jo kuollut (U, 73). Käytännössä opintorehtorin täytyy tuntea olonsa yhtä turvalliseksi kuin jännittäviä tapahtumia tarkkaileva sivullinen tuntee, toisin sanoen rikoksen eri vaiheitten täytyy sujua melkein kuin omalla painollaan ilman hänen aktiivista panostaan enää suunnittelu- ja valmisteluvaiheen jälkeen. Tätä tarkoittaa se, että esimerkiksi opintorehtorin ja runoilijan suunnitelma on muotoiltu ”todellisuuden mukaan eikä päinvastoin, mikä on tavallista” (U, 85). Tällöin heidän ei tarvitse tehdä mitään erityisen epätavanomaista tai vaivalloista rikoksen toteutuksessa, vaan he voivat käyttää hyväkseen paitsi koulutustaan, myös omistuksiaan ja muita avujaan (U, 85–86), aivan kuin heidän tähänastinen elämänsä olisi ollut vain tämän ratkaisevan rikoksen suunnittelua.

Rikoksen kautta opintorehtori löytää myös tiiviimmän yhteyden veljeensä, jota hän aikaisemmin on tuntenut huonosti ja tavannut harvoin veljeksien kovin erilaisen elämän vuoksi (U, 33). Molemmat tuntevat itsensä ulkopuolisiksi – opintorehtori yleisen elämäntilanteensa takia ja runoilija kielteisen kustannuspäätöksen vuoksi (U, 12–13) – ja kutsuvat siksi vakuutuspetostaan nimellä ”Projekt U som i Utanförskapet eller Utanförs-kapet eller Utvägen eller Uppbrottet eller Utan misstag” (U, 85). Nimitykset kertovat yhtä paljon rikoksen ominaisuuksista, syistä kuin tavoitteistakin. ”Ulkopuolisuus” on keskeinen motiivi mutta myös tärkeä edellytys rikoksen onnistumiselle: ”Ulkopuolisten keikan” on pystyttävä myös viihdyttämään poikkeuksellisuudessaan, ja toisaalta runoilijan vähäiset sosiaaliset siteet ovat myös edellytys projektin menestykselle. Rikos on ”Ulospääsytie” vaikeuksista, kuten levottomuudesta, mutta myös jossain määrin taloudellisesta epävarmuudesta. Se on lisäksi ”Lähtö”, mikä tarkoittaa ikään kuin uutta alkua veljesten elämässä: runoilija aloittaa elämänsä Espanjassa aivan uudella identiteetillä (U, 85–86) ja opintorehtori voi heittää hyvästit rahojen kätkemisen huolelle, joka häntä siihen asti oli vaivannut hamsterinkin takia (U, 137). Kaikkein tärkein rikoksen ominaisuus on ”Ei virheitä”, sillä juuri siten rikos on niin poikkeuksellinen veljesten elämässä, jossa jotakin on kummallakin mennyt pahasti pieleen. He uskovat lapsenomaisesti, että rikos on kertaratkaisu heidän kaikkiin ongel-

miinsa ja menneen elämän harhapolkujen oikaisija.

Opintorehtorin järkytys on suuri, kun hän kuulee runoilijan yhtäkkiä haluavankin jättää aukotoman projektin rakkauden takia:

Det var värre än Jan Bertilsson hade kunnat tänka sig. Brodern hade brutit den viktigaste principen i planen. Han hade invigt Christin Olsson, flickan från båten, i det hela. Vad hjälpte det att hon hade skrivit till poeten och lovat att aldrig se honom mer, att aldrig tänka på honom och framför allt att aldrig knysta ett ord om honom? Hon hade utplånat honom ur sitt liv – för alltid. Kunde man verkligen lita på det?

Poeten kunde man definitivt inte lita på. Här kom han hemresande utan att först på något sätt tala om det. Han kom hem för att stiga av, dra sig undan – och lämna brodern ensam i sticket. [...]

[...]

– Inte jag. Jag tänker inte hamna i något fängelse. Dessutom är det inte så enkelt som du tror. Folk kryper inte in och ut på kåken hursomhelst. Det är ju socialt självmord. Tänk dig att jag kommer ut igen efter några år: Titta, där går han, studierektorn som misslyckades med ett försäkringsbedrägeri, haha. Och tänk dig familjen, Tigerklubben, alltsammans.

Sa studierektor Jan Bertilsson och menade med ”alltsammans” hela det sociala mönster, som han för knappt ett år sedan var grundligt utled på. Han hade börjat sakna det i samma ögonblick som han förstod att det höll på att gå förlorat. (U, 195–197.)

Pahinta on, että opintorehtori ei voi enää luottaa rikoskumppaniinsa, joka sattuu kaiken lisäksi olemaan hänen oma veljensä. Tärkeimmän periaatteen hylkääminen, joka täydellisen rikoksen toteuttamisessa on tietenkin se, että rikosta ei paljasteta kenellekään, ei tässä tapauksessa ole erityisen räikeä siksi, että salaisuus paljastetaan hyvin läheiselle ihmiselle, vaan siksi, että runoilijan rakastettu on toimittaja, jolle totuuden selvittäminen on lähes pakkomielle (U, 93). Ei siis ihme, että opintorehtori pitää veljensä äkillistä halua sovittaa rikoksensa pikemminkin itseensä kohdistuneena hyökkäyksenä ja petoksena kuin oikeamielisenä tekona, jonka avulla runoilija jälleen voisi voittaa rakastettunsa itselleen. Veljesten yhteinen kapina on yllättäen hajoamassa kahdeksi toisiinsa törmääväksi kapinaksi: runoilija, joka oikeastaan on luopumassa elämäänsä liiaksi hankaloittavasta kapinastaan eli rikoksesta, tuleekin nyt kapinoineeksi – ainakin opintorehtorin näkökulmasta – veljesten välillä vallinnutta yhteisymmärrystä ja yhteistä sopimusta vastaan.

Yllättävältä taholta tullut takaisku opintorehtorin suunnitelmille johtuu siitä, että päähenkilö ei ole ottanut huomioon kaikkia runoilijan ammattiin kuuluvia sosiaalisia asioita. Kapinoidessaan hän on itse käyttänyt hyväkseen opintorehtorin virkansa tarjoamia vilpintekomahdollisuuksia, mutta hän ei ole ottanut huomioon, että siinä missä virkamiehellä on tapana toimia järkevästi ja harkitsevasti, herkät runoilijat käyttäytyvät usein arvaamattomasti, hetken mielifohteesta tai suorastaan typerästi. Ihmisen asema yhteiskunnassa määrää yleensä pitkälti hänen käyttäytymistään,

joten yhteiskunnan varaan voi yleensä laskea rikosta suunnitellessaan, koska yllätyksiä tulee tilastollisesti harvoin. Runoilijat ovat kuitenkin poikkeus säännöstä. Vedenpitävälle suunnitelmalle ei riitä, että tietää runoilijoiden olevan yleensä arvaamattomia, vaan pitäisi lisäksi tietää, mitä heiltä tarkalleen ottaen voi odottaa, jotta voisi tehdä jokseenkin tyydyttäviä todennäköisyyslaskelmia. Vaikka opintorehtori yllättyy runoilijan Aku Ankka -tietämyksestä (U, 96) ja judotaidoista (U, 195), hän ei osaa odottaa tältä veljellisen luottamuksen pettämistä.

Opintorehtori kauhistuu myös runoilijan lapsellista käsitystä, että rikoksen voisi noin vain sovittaa istumalla jonkin aikaa vankilassa ja sitten kaivaa kätketyn saaliin piilostaan. Päähenkilön täytyy ajatella mainettaan ja perhettään, eikä hän voi tehdä ”sosiaalista itsemurhaa” luopumalla nykyisestä elämästään. Vaikka hän onkin ollut ”perusteellisen kyllästynyt” erityisesti miestenkerhon kokoontumisiin (U, 41), hänelle näyttää olevan tärkeää voida olla paikalla esittämässä tuota pitkästyneisyyttään ja etenkin kritisoimassa innovatiivisiksi koettuja mutta huonosti suunniteltuja uudistuksia, kuten jalatonta snapsilasia, jota ei voi laskea kädestään, ennen kuin on juonut sen tyhjäksi (U, 34). Kriitikon ja kapinoiden täytyy olla tietyllä tavalla uskottava toiminnan kohteiden silmissä, ja paradoksaalista kyllä, hänen täytyy siksi säilyttää asemansa osana ”sosiaalista kuviota”, jota hän kuitenkin vastustaa kapinallaan.

3. RUNOILIJA BO BERTILSSON – VAPAUDEN JA TOTUUDEN PUOLESTA

3.1. Taiteen perinteinen kapina

Utanförskapet alkaa kohtauksesta, jossa runoilija Bo Bertilsson nauttii kustantajansa tarjoamasta kalliista illallisesta ja alkaa epäillä, että hänen runouttaan ei enää aiota kustantaa (U, 9). Hän on juuri kirjoittanut neljännen kokoelmansa, jota hän pitää ”Vuosisadan Runokokoelmana”, mutta jossa kertojan mukaan on ”aika paljon murheellista epätoivoa” (U, 11). Runoilijan aikaisempikin tuotanto on synkkäsävyistä:

Av de unga, obegripliga poeter som debuterade den hösten var han den yngsta och mest obegripliga. Dessutom hade han precis det rätta vilset hungriga och brinnande utseende som just det året var en förutsättning för poesi.

Han slog naturligtvis igenom med dunder och brak eftersom varken recensenter eller andra läsare vågade riskera sin intellektuella status genom att erkänna att de inte begrep ett dyft. Dessutom – annars hade det aldrig gått – gled marknadskrafterna automatiskt igång. [...]

Alla köpte hans bok, citerade honom flitigt och analyserade allvarligt hans djupa budskap. Det framgick aldrig vilket hans egentliga budskap var, men en vanlig teori hävdade att dikterna ”med genomskådande klarsyn analyserade tillvarons fruktansvärda bottenlöshet med en nästan Schopenhauersk pessimism, dock med ett starkt drag av viljenihilism”. En annan populär teori innebar att den sökande poeten hade konstaterat att allting var för djävligt taskigt. Dessa två teorier var på intet sätt motstridiga.

[...]

Så kom hans andra och så småningom också tredje bok ut. De blev mer realistiskt bedömda och mindre sålda. Hans talang ifrågasattes och hans stjärna dalade hastigt. [...] Yngre, hungrigare och mer vilsna poeter tog hans plats [...]. (U, 9–11.)

Lyhyessä takautumassa annetaan ymmärtää, että runoilijan esikoisteoksen menestyminen oli monien onnekkaiden yhteensattumien summa ja enemmän markkinavoimien kuin runoilijan itsensä ansiota. Runouden laatuvaatimukset vaihtuvat vuosittain kuin vaatemuoti, ja runoilijan ulkonäkö ja pukeutuminen vaikuttavatkin kertojan mukaan hänen saamaansa vastaanottoon. Erikoisinta on kuitenkin hänen runoutensa vastaanotto: Arvostelijat eivät näet ”uskaltaneet riskeerata älyllistä statustaan myöntämällä, että he eivät ymmärtäneet hölkäsen pöläystä” siitä, mitä runoilija kirjoitti. Runouden ymmärtämisellä ei kuitenkaan näytä olevan yhteyttä sen arvostamiseen, sillä vaikka runoilijan ensimmäistä läpimurtokokoelmaa ”siteerattiin ahkerasti”, seuraavien tasokkuus jo ”kyseenalaistettiin”.

Luultavasti siksi, että runoilija on ”vaikeatajuinen”, hänen runoudestaan voidaan esittää vain ylimalkaisia tulkintoja, jotta jonkinlainen ”sanoma” pystyttäisiin erottamaan. Lainausmerkeissä oleva sanomalehtikriitikon teksti on niin epätarkkaa, että se kertoo enemmän kirjoittajastaan kuin yksittäisestä runosta tai runoilijasta. Melkein kenestä tahansa taiteilijasta voidaan sanoa, että hän ”analysoi paljastavalla tarkkanäköisyydellä olemassaolon hirvittävää tarkoituksettomuutta”. ”Schopenhauerilainen pessimismi” puolestaan on kirjallisuudentutkimuksen vakiokäsitteitä, jollaiseen ruotsalaisessa tutkimuksessa törmää vaikkapa Karin Boyen runouden luonnehdinnassa (ks. esim. Palm 1999, 35). J. E. Salomaan mukaan sillä tarkoitetaan käsitystä ”järjettömästä tahdosta” elämän olemuksena, jonka tuottamasta jatkuvasta kärsimyksestä voi vapautua hetkellisesti taiteen avulla, mietiskelyn tilassa. Tällöin ihminen ”unohtaa yksilöllisyytensä” ja hänen tahtonsa ja pyrkimyksensä vaikenevat, kun hän vain tiedostaa intuitiivisesti ideoita, ”maailmantahdon esi-neellistymisen asteita”. (Salomaa 1949, 216–218.) Tässä pessimisillä viitataan kuitenkin lähinnä asenteeseen, jonka mukaan elämä on arvotonta ja merkityksetöntä touhuamista ja huolehtimis-

ta – ja johon Arvidssonin sarkasmi kohdistuu¹³.

Aivan kuten Salomaakin Schopenhauerin hengessä toteaa, että ”ainoastaan poroporvari saattaa tuntea olemassaolonsa tässä maailmassa mukavaksi” (1949, 216), runoilijakin tuntuu ymmärtävän tämän. Mutta siinä missä filosofi ei juuri arvostanut porvarin epätiedostavaa elämää, runoilija ihmettelee, ”miksi ihmisille ei ole olemassa ILS-säteitä” eli lentokoneiden käyttämää automaattista laskeutumisjärjestelmää (”instrumentlandningssystemet”), joka pehmentäisi alastuloa (U, 15). Runoilijalla ovat mielessä juuri itsensä kaltaiset herkät ja ajattelevat ihmiset, joiden ei tarvitsisi törmätä todellisuuteen niin rajusti kuin hän on juuri törmännyt kustantajan näytettyä punaista valoa. Toiveen toteutumiseksi kysymykseen tulisi nimenomaan porvarillinen elämä vakiintuneine muotoineen ja kiertokulkuineen, jota runoilija kuitenkin – oletetussa sanomassaan – moittii muun elämän ohella ”viheliäisen pikkumaiseksi”. Mutta runous on lopulta vain runoilijan työtä, jolta edellytetään eri aikoina eri asioita, ja nykyaikana siltä toivotaan usein jonkinlaista yhteiskuntakritiikkiä. Runouden ei odoteta olevan yhteiskuntaa rakentava voima – ainakaan siinä mielessä kuin vaikkapa kansallisromanttinen tai nationalistinen runous – vaan sitä mieluummin lempeästi ravis-televa vastavoima. Runouden kapina on tavallaan valjastettu ja kesytetty yhteiskunnan ajanviet-teeksi. Näin on varsinkin sellaisen runouden laita, joka ei mitenkään yksilöi kritiikkinsä kohdetta vaan tuomitsee kaiken inhimillisen toiminnan joutavaksi, niin että runous ei velvoita ketään ryh-tymään konkreettisiin, selvästi rajattuihin toimenpiteisiin.

Runoilija siteeraa mielellään maailmankirjallisuuden klassikoita, kuten Ibseniä ja Shake-spearea (U, 45), ja kerran hän siteeraa myös itseään (U, 41) ikään kuin sovittaakseen itsensä ar-vovaltaiseen, siteeraamisen väärtiin joukkoon. Hän kuitenkin käyttää lainauksia huumorintajui-sesti ja vailla syvempiä merkityksiä, mikä osoittaa kirjailijoiden kuolemattomien sanojen tasoit-tuneen yhteiskunnan rakennusaineeksi:

Det gick [...] inte att klä av sig cykeln. Kedjan hade klämt fast så mycket byxor mot kugg-hjulet att nämnda byxor inte gick att dra över foten. [...]

Om han inte ville – och det ville han inte – amputera foten med sin pennkniv fanns det bara en sak att göra.

– Nöden ger en underliga sängkamrater, sa han lätt urskuldande till cykeln när han drog åt sig täcket. Shakespeare, tillade han för att trots allt känna sig lite mindre löjlig.

För att om möjligt känna sig ännu mindre löjlig sökte han halvsovande i minnet efter fler bra citat att platta till sin sängkamrat med. Han hittade bara Ibsens förnuftiga råd i En folke-fiende.

¹³ Romaanissa *För gammal vänskaps skull* kerrotaan myös ”kalpeasta runoilijasta, joka kuvasi seikkaperäisesti ole-massaolon totaalista merkityksettömyyttä elokuisena lauantai-iltapäivänä. Merkityksettömyyshän vallitsi vuoden kaikkina iltapäivinä, hän halusi muistuttaa.” (Arvidsson 1996, 96.)

- Man ska inte ha sina söndagsbyxor på sig när man slåss för frihet och sanning, muttrade han och ringde förstrött en gång på klockan.
- Ibsen, briljerade han dåsig och övervägde i två sekunder att dra det på norska också. (U, 45.)

Palatessaan myöhään illalla kotiin polkupyörällä runoilija huomaa housunlahkeensa sotkeutuneen pyöränketjuihin niin pahasti, että hän ei edes saa housuja pois jalastaan. Niinpä hän joutuu nukkumaan sängyssään housuineen ja polkupyörineen. Siinä missä sitaatti Shakespearen *Myrskystä* (toinen näytös, toinen kohtaus)¹⁴ on yleispätevän merkityksensä puolesta tilanteeseen sopiva – hädän suuruudesta riippumatta ihminen joutuu sellaisen kohdatessaan käyttäytymään suurpiirteisemmin, oli sitten kyse pyörän tai ruumiin viereen makuulle asettumisesta – Ibsenin *Kansanhollisesta* (viides näytös)¹⁵ poimittu viisaus kuulostaa tässä yhteydessä täysin hullunkuriselta, koska runoilijan ja näytelmän päähenkilön, tohtori Stockmannin, tilanteelle ovat yhteistä vain hajonneet housut. Runoilija ei ole joutunut itseään alempiarvoisen roskajoukon kaltoin kohtelemaksi vaan ajanut kömpelösti pyörällä pimeässä ilman silmälasejaan (U, 44). Hän ei ole myöskään ”taistellut vapauden ja totuuden puolesta” vaan päinvastoin kiirehtinyt kotiinsa suojaan maailman vaaroilta ja rasiuksilta, ja ajatuksissaan hänellä on ollut vakuutuspetoksen tekeminen. Petoksen suunnitteleminen muuttaa puheet totuudesta hyvin ironisiksi, ja runoilijan vapaudenkin kerrotaan olevan hyvin kyseenalaista:

Poeten var utanför det sociala spelet och borde ha gott om frihet. Men det är ingen frihet att vara utan arbete, pengar och mening i livet. Hans pojkdrommar hade [...] en gång handlingar om frihet. Det hade så småningom blivit så mycket frihet att friheten tog slut. Den som är fri att ströva i skogen behöver ändå till sist en karta och kompass för att hitta någonstans. Det hade han inte. Han var vilse. (U, 33.)

Voidaan epäillä, tarkoittaako runoilija olla ironinen lainatessaan Ibseniä, koska hänelle näyttää olevan tärkeää ”tuntea itsensä hiukan vähemmän naurettavaksi”. Luultavasti runoilija pitää omaa persoonallisuuttaan sen verran esimerkillisenä, että hänen teoillaan ja suunnitelmillaan on vain toissijaista merkitystä. Hän suhtautuu itseensä ja taiteeseensa hyvin vakavasti ja katsoo, että tarkoitus (itsensä toteuttaminen ja suuren taiteen luominen) pyhittää keinot. Päätoiminen runoilimi-

¹⁴ Trinculo, joka luulee salamaniskun tappaneen epämuodostuneen Calibanin, hiipii kuolleeksi luulemansa orjan viitan alle suojaan myrskyltä ja toteaa: ”misery acquaints a man with strange bedfellows” (Shakespeare 1958, 64).

¹⁵ Tohtori Stockmann, joka yrittää saada kotikaupunkinsa päättäjät puhdistamaan kylpylaitoksen saastuneen veden, leimataan kansanholliseksi. Raivostuneen väkijoukon repäistyä palan hänen housuistaan hän toteaa vaimolleen: ”En skulle aldri ha sine beste bukser på når en er ute og strir for frihet og sannhet.” (Ibsen 1974, 82.)

nen edellyttää varoja, jotka yhteiskunta saa luvan järjestää, jos se haluaa lisää synkkiä säkeitä.

Runoilijahahmon nimi Bo Bertilsson tuo mieleen tunnetun ruotsalaisen laulajan ja näyttelijän Bertil Boon (1914–1996), joka perhetaustansa ja elokuvarooliensa kautta (isä maanviljelijä, 14 sisarusta) tunnettiin ”laulavana maanviljelijänä”. Hänen kerrotaan pienenä käyneen isänsä kanssa vapaakirkollisissa kokouksissa laulamassa ja menettäneensä vanhempansa 11-vuotiaana. Vaati-
mattomana ja nöyränä pidetty Bertil Boo nousi suureen suosioon 1940-luvulla ja jatkoi esiintymistään melkein kuolemaansa, vuoteen 1994, saakka. (SM.) Kirjaimellisesti ”Bertilin poikana” runoilijan voidaan ajatella nousevan tummasävyisellä lyriikallaan ”isäänsä”, kokonaisen kansakunnan suurta mutta tavanomaista ja sovinnasta viihdyttäjää vastaan. Toisaalta historiallisen ja fiktiivisen henkilön liittäminen yhteen samankaltaisella nimellä vihjaa myös runoilijan rooliin kulttuurikoneiston osana, kansakunnan rakentajana siinä missä iloinen viihdelaulajakin. Bertil Boon parhaina päivinä kulttuuritekijöiden vaihtuvuus vain ei ollut niin suurta kuin Bo Bertilssonin aikana, jolloin runoilija parin vuoden jälkeen hylätään mielenkiinnottomana ja uudistuskyyt-
tömänä.

2.2. Elämä on riskipeliä – kuolemassakin

Runoilija saa ”kartan ja kompassin löytääkseen johonkin” (U, 33) hyvinkin sovinnaisella ja porvarillisella tavalla. Lontoossa oleskellessaan hän palauttaa mieleensä, mitä Jane Austen oli kaupungista ”kerran kauan sitten” (vuonna 1816) kirjoittanut: ”ingen är frisk i London, och ingen kan vara det”¹⁶ (U, 112). Runoilija lähtee tämän pessimistisen näkemyksen rohkaisemana kiertelemään kaupungin syrjäkatuja ja törmää pian rikollisiin. Samalla tavalla voisi kuka tahansa turisti suunnistaa kaupungissa vaikkapa jonkun merkkihenkilön nimeä kantavaan museoon. Toisin kuin Austenilla, runoilijalla terveys on tässä henkistä, moraalista laadultaan. Hän panee pohjoismaises-
ta näkökulmastaan merkille suurkaupungin vastakohtaisuudet, kalliit autot yksityisine autonkuljettajineen ja toisaalta huumeidit, prostituoidut ja humalaisen nuorison, ja tuntee olonsa ko-
toisaksi vakuutuspetoksen tehneen runoilijan roolissa. Selvittyään kiperästä tilanteesta Lontoon

¹⁶ Austenin *Emman* kahdennessatoista luvussa on kuvaus hauska keskustelusta, jossa itseään kohtuullisen hyvävointisina pitävillä henkilöillä on kuitenkin kaikilla jos jonkinlaisia vaivoja, ja eräässä vaiheessa joku toteaa totuudenmukaisesti: ”Ah! my poor dear child, the truth is, that in London it is always a sickly season. Nobody is healthy in London, nobody can be[...]” (Austen 1958, 90).

alamaailman kynsistä runoilija kysyy taksikusilta, tuntee tämä Robert Burtonia, joka kirjoitti vuosisatoja sitten, että ”runoilijat ovat hulluja”¹⁷ (U, 119–120). Tällä sitaatilla runoilija haluaa jälleen puolustella järjetöntä käyttäytymistään, johon sisältyy liian paljon riskejä veljesten vakuutuspetoksen kannalta. Heidän rikoksensa on jo miltei onnistunut, ja runoilija hakee vielä turhaa lisäjännitystä pelaamalla rulettia huijarivedonvälittäjän seurassa (U, 116–117). Paetessaan heidän ulottuviltaan Ranskan puolelle hän miettii, mitä hän tekisi loppuelämällään nyt, kun rikoksesta selviäminen näyttää varmalta:

Under överfärden till Frankrike funderade han på det framtidsperspektiv brodern hade målat upp åt honom.

– Sedan kan du sitta där, hade han sagt när de diskuterade livet efter Projekt U, sedan kan du sitta där, titta på Medelhavet och skriva ångestfylld poesi som bara du själv begriper. Helst borde du känna dig ensam och oförstådd och ha en olycklig, obesvarad, hopplös men intressant kärlek till någon kvinna på avstånd. Då och då får du en bunt sedlar från din omtänksamme bror däruppe i norr. Det du.

Profetian rimmade väl med poetens egen framtidsvision, dock med undantag av det romantiska innehållet.

Han ville ha mer än så och trodde att han kunde få det. Tändsticksasken var en möjlighet. Låt vara att den också var en risk, men risken var liten och han var ung.

– Det gäller att kyssa glädjen i flykten, fastslog han och undrade vem som hade sagt så. I alla fall var det nog inte Robert Burton. (U, 120.)

Kun runoilija on ottanut isoveljeensä opintorehtoriin enemmän fyysistä etäisyyttä, hän alkaa rohkeammin kritisoida tämän ylikontrolloivaa asennetta, jolla opintorehtori yrittää pitää petoksen langat hyppysissään. Runoilijaa ärsyttää myös opintorehtorin ylimielinen asennoituminen vaikeatajuiseen runouteen, jota vain kirjoittajat ”itse ymmärtävät”. Opintorehtori on myös sarkastisesti visioinut mielestään hyvin runoilijamaisen, ”toivottoman mutta mielenkiintoisen” rakkaussuhteen pikkuveljensä varalle. Runoilija on kuitenkin jättänyt tulitikkuuskiin rakastamalleen naiselle viestin, että hän haluaa tutustua tähän paremmin Espanjassa, jonne runoilija muuttaa valehenkilöllisyytensä turvin (U, 121–122). Vastoin täydellisen rikoksen ensimmäistä periaattia – ”Kenellekään ei saa kertoa” – runoilija aikoo siis vihkiä ulkopuolisen osalliseksi salaisuudesta, koska ”riski oli pieni ja hän oli nuori”. Nämä kaksi väittämää ovat kiintoisia siksi, että ne on yhdistetty rinnastuskonjunktioilla. Yksittäin ne ovat perusteltuja: yleensä ottaen ei ole todennäköistä, että rakastettu ilmiantaisi kumppaninsa, ja runoilija on todellakin vasta 35-vuotias, varhaisaikuisuuden loppupuolella (ks. Levinson 1979, 20), mikä ei hänen ammatissaan vielä merkitse uran syyspuo-

¹⁷ “[...] all poets are mad, a company of bitter satirists, detractors, or else parasitical applauders [...]”, teoksen *Anatomy of Melancholy* alkusanoista (Burton 1961, 112).

lelle siirtymistä. Mutta eikö olisi järkevämpää ajatella, että riski olisi tavallaan pienempi pikemminkin silloin, jos runoilija olisikin jo vanha, eikä hänellä näin ollen olisi kiinnijäämisen tilanteessa montakaan vapauden vuotta menetettävänä? Runoilija näyttää järkeilevän, että rakkauselämässä nuoruuden laiminlyönti on anteeksiantamatonta, ja että nuorella on oikeus elää hieman varomattomasti ja rajusti, ”pieniä” riskejä ottaen. Hän päättää siis kapinoida veljensä kanssa yhdessä tekemäänsä sopimusta vastaan, tosin tässä vaiheessa vielä salaa ”Projektin U:n” vaarantaen.

Ilmaus ”suudella iloa lennosta” on peräisin William Blakelta, hänen ”Eternity”-runonsa¹⁸ kolmannesta säkeestä:

Eternity

He who binds to himself a joy
Does the winged life destroy;
But he who kisses the joy as it flies
Lives in eternity's sun rise.
(Blake 1954, 383.)

Blaken nelisäe myötäilee Horatiukselta tunnettua ajatusta hetkeen tarttumisesta tulevaisuuden kustannuksella (ks. Horatius 1964, 16) elämän tärkeimpänä ohjenuorana¹⁹. Ihmisen ei pidä ”sita iloa itseensä” eli elää alituisessa nautinnoista ja onnesta unelmoimisessa, koska silloin hän ei huomaa iloita olemassa olevasta, nykyhetken onnesta – ”suudella iloa lennosta” – vaan tähyää aina epävarmaan tulevaisuuteen. Elämä on sentään ”siivekäs” eli nopea ja lyhyt, ja ikuisuudessa on aikaa muistella mieluummin oikeita kuin vääriä ratkaisuja. ”Ikuisuuden auringonnousu” tarkoittaa kuoleman hetkeä, tuonpuoleisen elämän alkamista, jolloin viisaasti eläneen ihmisen mennyt elämä jatkuu jossain toisessa muodossa: muistoissa, ihailevissa jäljittelyissä tai ehkä vain jossain kosmisessa ja henkisessä maailmanjärjestyksessä. Ei ole mitenkään tavatonta, että runoilijat haluavat tulla muistetuksi ihmisinä, jotka elivät niin sanotun täyden elämän. Toisaalta Bo Bertilsson on erikoistapaus: hän on jo aloittanut kuolemanjälkeisen elämänsä muka putoamalla humalassa yli laidan. Ellei hän kerro jollekin, että hän yhä elää, kukaan ei saa tietää turhamaisen ja kunnianhimoisen runoilijan ”esimerkillisestä” loppuelämästä. Siksi hän ottaa kaksinkertaisen riskin: hän paljastaa, että puheet hänen kuolemastaan ovat suuresti liioiteltuja, ja ryhtyy rohkeasti

¹⁸ ”Eternity” kuuluu kokoelmasta *Songs of Experience* (1794) pois jätettyihin luonnoksiin, joihin yleensä viitataan nimellä *The ”Rossetti” MS.* (ks. Blake 1954, 340).

¹⁹ ”[...] carpe diem quam minimum credula postero” (*Carmina* 1, 11, 8).

elämään haluamallaan tavalla välittämättä muiden mielipiteistä.

Runoilijan erikoinen yhteiskunnallinen tilanne – virallisesti kuollut mutta kuitenkin elossa – suo hänelle mahdollisuuden kuvitella, millaiset hautajaiset hänelle järjestettäisiin:

De klädde av sig och kröp till kojs. Innan de somnade höll poeten en ganska skrytsam parentation över sig själv. Han hängav sig också åt en känslorgie, där han omsorgsfullt räknade upp alla vänner, förlagsmänniskor, poeter och poesiälskare som skulle sörja hans tragiska bortgång. Han var noga med att få listan fullständig och glömde varken cykelreparatören, flickan i kassan på Domus eller bankkamrern som alltid vägrade honom nya lån.

Studierektorn påpekade att brodern borde vara för gammal för den sortens barnsliga reaktioner. När poeten likväl fortsatte sitt tårfyllda minnestal klippte han till honom på allvar.

– Vet du vad det där kallas? Att gotta sig i de efterlevandes sorg och ånger?

[...]

– Tom Sawyer-syndromet. Precis så gjorde Tom Sawyer. Har du läst den boken?

Det hade poeten. Han blev tyst och somnade sorgset bort från denna oförstående värld.

”Det är skönt för skalder att få sova” tyckte Bertilsson med Fröding. (U, 90–91.)

Opintorehtori syyttää runoilijaa ”lapsellisen” itsekeskeiseksi ja muistuttaa häntä, että epäoikeudenmukaisen selkäsaunan saatuaan Tom Sawyerkin lohdutti itseään Mark Twainin romaanissa ajattelemalla, miten Polly-täti katuisi pojan kurittamista tämän kuoleman hetkellä ja säälisi tätä (ks. Twain 1992, 17–19). Samoin runoilijakin nauttii kuvitellessaan uusimman kokoelmansa käsikirjoituksen hylänneen kustantajan ja lainan evänneen pankkikamreerin ”surevan hänen traagista poismenoaan”. Hän kokee veljensä huomautuksen loukkaukseksi ja jatkoksi entisessä elämässään kärsimälleen ”väärinymmärrykselle”, mikä palauttaa runoilijan äkkiä todellisuuteen, jossa hän on yhä elossa ja samojen vaivojen kiusaama, ja jossa hänellä on niin epärealistinen käsitys omista kyvyistään. Runoilija vahvistaa luonteensa taipumuksen todellisuuspakoon siteeraamalla Gustaf Frödingin runoa ”Skalden Wennerbom”²⁰, jossa kertovan runon nimihenkilö hoippuu köyhäntalosta kesäiseen kaupungin puistoon juopottelemaan, kunnes nukahtaa ruohikolle (ks. Fröding 1987, 220–222). Runon loppusäkeistössä puhuja toteaa:

Djup och rik är nu hans gudagåva
och i själen stinga inga dova
ångerns smärtor över last och brott,
till sin ungdoms drömland har han nått,
sover ganska gott,
det är skönt för skalder att få sova.

²⁰ Frödingin kokoelman *Nya dikter* osasta ”Från Värmland”.

Frödingin runoa kehystää lempeä ironia, sen nimen lainausmerkeistä viimeisen säkeistön arvoitukselliseen alkusäkeeseen ”syvällinen ja rikas on nyt hänen taivaan lahjansa”. Bo Bertilsson on itsekin kiistanalainen runoilija, ja häneltä on saattanut jäädä tämä ironia huomaamatta, sillä hän näyttää samastuvan vilpittömästi onnettomaan Wennerbomiin, joka ei murheissaan huomaa keksäisen luonnon tarjoamia lukuisia runon aiheita. Todellisia vääryyksiä ja tuskia kärsineen ihmisen on ”makeata saada nukkua”, mutta torjutun lyyrikin pitäisi ryhdistäytyä ja ehkä alkaa pohtia muita tapoja ansaita leipänsä sen sijaan, että vajoaa itsesääliin ja ryyppää itsensä unohduksen uneen. Bo Bertilsson onkin jo ryhtynyt toimeen eli rikokseen rahaa saadakseen ja tällä haavaa jättänyt runoilamisen, kunnes hän saa taas inspiraation jatkaa kirjoittamista (ks. U, 148). Hänen kapinansa todellisuutta vastaan on se, että hän kääntää maailmalle selkänsä. Todellisuudessa hän näet on lahjaton runoilija, joka ei Wennerbomin tavoin näe lyyrisyyttä ympärillään, eikä häntä siksi oteta vakavasti.

Ennen hukkumiskuoleman lavastamista runoilija eroaa laivan baarissa tapaamastaan Christin Olssonista kuiskaamalla hänen korvaansa: ”Parting is the sweetest sorrow. Att skiljas är den ljuvaste sorgen.” (U, 71.) Hän lainaa Shakespearen näytelmän Julian vuorosanoja (toinen näytös, toinen kohtaus), jotka tämä lausuu Romeolle erotessaan tästä vain lyhyeksi ajaksi, varmana heitä yhdistävän vahvan rakkauden siteestä (Shakespeare 1961, 63)²¹. Runoilija osoittaa jo hyvissä ajoin ennen näyteltyä kuolemaansa ”Tom Sawyer -syndrooman” oireita asettumalla epäonnisen romanssin naisen rooliin, sillä hän arvaa Christinin jäävän suremaan häntä. Julian sanoilla hän myös virittää Christiniä tuntemaan tavallista suurempaa, dramaattista kaipausta, ja onnistuukin siinä (ks. U, 106). Toisaalta runoilija tulee lainauksellaan ennakoineeksi suhteen traagista päätöstä (Christin eroaa runoilijasta, joka hiukan myöhemmin kuolee oikeassa tapaturmassa, aivan kuten Julia kuolee oltuaan sitä ennen kuoleman kaltaisessa unessa) mutta myös rakastavaisten myöhempää uudelleentapaamista Espanjassa. Itse kuolemansa lavastuksesta runoilija ajattelee:

Något *hade* hänt med honom natten mellan den 19 och 20 mars. I själva verket hade han faktiskt aldrig trott att han skulle klara det. Hur Jan hade vågat lita på honom, kunde han inte förstå.

Lillebror, som alltid hade varit en vilsen, bortkommen drömmare. Plötsligt en natt hade han bara rest sig upp och gått själv. Rakt ut ur vilsenheten. (U, 110.)

²¹ Käyttämässäni painoksessa rivit 184–185 kuuluvat: ”Good-night, good-night! parting is such sweet sorrow / That I shall say good-night till it be morrow.”

Runoilija näyttää löytäneen rikoksen avulla tien ulos ”saamattomasta unelmoinnista” ja ajattelee osoittaneensa opintorehtorille – miksei muillekin – että hänestä on vielä johonkin runoilijauran epäonnistumisen jälkeen. Pätevyyden todistamisessa on enemmän merkitystä teon uskaliaisuudella, suuruudella tai haastavuudella kuin hyveellisyydellä tai moraalisuudella. Tarkoitus on tehdä vaikutus itseensä ja veljeensä, ei kotimaahansa tai ihmisiin yleensä. Runoilijan itsetunnon kohoaminen rikoksen menestyksekkään suorittamisen seurauksena osoittaa tiettyä sosiaalista kypsymättömyyttä, aivan kuten nautinnon hakeminen kuollutta suremaan jäävien ikävästä. Taiteilija-elämään kuuluvat tietysti avarakatseisuus ja uudet näkökulmat, jolloin rikoksen onnistumisen synnyttämää riemua voi verrata uuden runokokoelman valmistumisen tuottamaan tyydytykseen. Runoilijalla itsetunnon kohoaminen ja laskeminen liittyvät kuitenkin hänen koko elämäntapaansa, tasapainotteluun todellisuuden ja unelmien välillä, mistä seuraa suhteellisuudentajun puutetta molemmissa:

Han hade upptäckt henne och vinkade. Hon höjde handen i en matt gest för att visa att hon hade sett honom.

– Här är jag, sa han enkelt. Låt de döda begrava sina döda. Bibeln, Matteus. Är du chockad? Du ser blek ut.

[...]

– Så nu är vi tre som vet det, slutade han när de senare på kvällen satt på hans balkong och såg ut över Medelhavet. [...]

– Livet är en dröm, fortsatte han. Det sa redan Pedro Calderón.

– Drömmar dör först, sa hon. Harold Robbins.

De höjde sina skimrande vinglas och skålade för Livet. Det mystiska, obegripliga – men ibland lyckliga – Livet. (U, 172–173.)

Runoilijan mieltymys sitaatteihin todistaa henkilöahmon vahvasta siteestä fiktion ja mielikuvituksen maailmaan ja siinä elämisestä. Tavatessaan ensimmäisen kerran ”kuolemansa” jälkeen Christinin hän kiirehtii heittämään ilmoille tilanteeseen muka sopivan lausahduksen Raamatusta, ymmärtämättä kunnolla Christinin järkytystä, jonka jokainen kuolleeksi luulemansa ihmisen yllättäen tapaava joutuu kokemaan. Vastaavasti verratessaan elämää uneen Calderónin draaman sanoin runoilija viittaa elämän arvaamattomuuteen, jonka johdosta hän siemailee nyt rikkaana miehenä viiniä Välimeren siintäessä taustalla, kun aikaisemmin hän oli unohdettu ja köyhä runoilija talvisen ankeassa Ruotsissa. Näytelmän päähenkilö Segismundo, pahojen enteiden vuoksi isänsä vankina pitämä Puolan prinssi, luulee valvottua vapauttaan hovissa kallisarvoiseksi ja häviäväksi uneksi, josta hän ei halua herätä (Calderón 1953, 116). Vielä totuuden selvittyäkin hän hämmästelee, mikä on totta, mikä ei: “[...] Suuruus, loisto / muistuttaa siis unta niin, / että val-

heesta käy tosi, / pelkkä harha varmuudesta?” Sitten hän ehdottaa: ”mahdin, loiston, käyttäkäämme / hyvin aika, jonka saimme. / Unen kahden kaita väli / kaikk’ on, mit’ on meille suotu”. (Calderón 1953, 104–105.) Runoilija palaa siis jälleen elämän tavoittamisen teemaan, aivan kuten muistellessaan Blaken ”Eternity”-runon säkeitä (U, 120). Samalla täsmentyy, että runoilijalle elämä on ”mystinen” ja ”käsittämätön”, unimainen.

Christin yrittää palauttaa runoilijan maan pinnalle hakemalla inspiraatiota nykyajasta ja käyttää siinä ’dröm’-sanana toista merkitystä, ’unelmaa’. Hän viittaa Harold Robbinsin romaaniin *Dreams die first* (1977). Se on kertomus kirjoittavasta Vietnam-veteraanista, joka rikastuu miestenlehdillä ja hotelliketjuilla kunnes hänen imperiuminsa tuhoutuu hallitsemattomien huume- ja mafiayhteyksien vuoksi. Päähenkilö Gareth Brendan perustelee toimintaansa naisystävälleen sillä, että hän on menettänyt toivonsa vaikuttaa yhteiskunnassa, jossa kukaan ei kuuntele epämiellyttävistä asioista puhuvia ihmisiä. Niinpä hän on päättänyt keskittyä rahan ansaitsemiseen, jonka ympärillä kaikki näyttää pyörivän. (Ks. Robbins 1994, 216.) Christin vertaa mielessään runoilijaa romaanin Garethiin, joka luopuu unelmistaan kohtalokkain seurauksin. Hän vihjaa, että unelmat ovat samanaikaisesti tavoiteltavia ja vältettäviä. Runoilija on saavuttanut unelmansa, mahdollisuuden kirjoittaa runoja tarvitsematta samalla ponnistella toimeentulosta huolehtimiseksi.

Ihminen voi elää unelmistaan muttei unelmissaan, sillä silloin katoaa perspektiivi todellisuuteen, ja elämästä tulee unennäköä, voisi Christinin tulkita haluavan sanoa runoilijalle. Kun Christin kertoo, että hänen on mahdotonta elää jatkuvassa epävarmuudessa rikollisen kanssa, runoilija pyytää häntä päättämään vasta myöhemmin, muuttaako hän Espanjaan asumaan vai ei, jotta runoilija voisi säilyttää itselleen tärkeän unelmansa heidän yhteiselostaan (U, 174). Runoilijalle valkenee unelmien oikea luonne: kun niistä tulee todellisuutta, tarvitaan uusi unelma. Ne näyttävät muuttuvan todellisuudeksi kahdessa mielessä. Unelmasta tulee osa todellisuutta siten, että todellisuus saavuttaa unelman eli unelma toteutuu. Mutta unelma alkaa myös muistuttaa todellisuutta sikäli, että se ei enää tunnu tavoiteltavalta, tai siihen näyttää liittyvän hyviä ja huonoja puolia, niin kuin yleensä kaikkeen elämässä. Kyse on samanlaisesta poikkeuksellisten ja uusien ilmiöiden arkistumisesta, joka opintorehtoriakin hänen omassa elämässään masentaa. Runoilijan rikoksen mahdollistama tasokas elämä on unelma, jonka huono puoli on, että hänen rakastamansa nainen ei sitä elämää halua. Siksi hän päättää saada unelmaansa perspektiiviä entisen elämänsä pohjalta. Hänen on siis palattava entiseen saadakseen Christinin omakseen.

Runoilija ei tahdo luopua kapinastaan todellisuutta vastaan, mutta hän joutuu olosuhteiden pakosta vähitellen siirtymään unelmistaan yhä enemmän todellisuuden puolelle. Samalla hänen kapinansa muuttuu passiivisemmaksi, kun hän ei enää jaksaa vastustella todellisuuden ylivaltaa. Päästyään kerran unelmiensa huipulle Christinin kanssa Espanjassa ja saatuaan sen jälkeen naiselta lopullisen kielteisen vastauksen suhteen jatkamista koskevaan kysymykseen (ks. U, 183) runoilija luopuu toiveestaan säilyttää sekä vapautensa että Christin ja päättää ilmiantaa itsensä ja opintorehtorin:

[...] Han skulle träda fram, ta sitt straff och börja ett nytt liv. Christins brev hade fått honom att bestämma sig. Han stod inte ut längre ensam i Spanien.

– Och efter fängelsetiden då? ville studierektorn veta. Vad gör du då? Vad ska du leva på?

– Poesi förstås. Du skickade ju recensionerna till mig. Du såg själv hur bra dom var.

Studierektorn ansträngde sig att vara hård.

– Recensionerna handlade om en död poets sista bok. Det är något annat. Du kan bara försörja dig om du är död. Du kan bara göra postum succé. Fortsätt med det. Jag kan hitta fler dikter i din madrass. Du måste tänka på mig också.

Poeten skakade på huvudet. När han fortsatte tala förstod hans bror klarare än någonsin att det handlade mer om nerver än moral.

– Vi gömmer undan våra pengar, föreslog nämligen poeten, och sedan när vi kommer ut så har vi dem kvar att leva gott på. Då har vi sonat vårt brott *och* har pengar.

[...]

– Förresten, påpekade han vidare, blir det inget kvar av pengarna. Medan vi sitter på kåken [...] så åter inflationen upp pengarna. När vi kommer ut så räcker dom antagligen bara till en varm korv med bröd. Om vi lägger ihop. (U, 196–197.)

Runoilijalle ei näytä olevan täysin selvää, mitä hän haluaa vaikeassa tilanteessaan tehdä. Vaikka Christin kirjeessään on selittänyt suhteen purkautumisen olevan ehdoton ja lopullinen (U, 195–196), runoilija ajattelee vielä voittavansa naisen takaisin sovittamalla rikoksen. Opintorehtorin esittämien vakuuttavien seikkojen jälkeen käy selväksi, että runoilija ”voi huolehtia itsestään vain, jos on kuollut”, kuten asia hauskalla paradoksilla ilmaistaan. Runoilijan rikoksesta ei ole ongelmattonta paluuta rehellisyyteen, vaikka hänellä onkin ”uuden elämän” aloittamisesta naiiveja suunnitelmia.

Opintorehtori oivaltaa, että runoilijaa tilanne ahdistaa siinä määrin, ettei hän enää pysty ajattelemaan kirkkaasti, ainoastaan toimimaan hetken mielihoiteesta ja henkisen paineen alaisena. Näin toimiminen ei kuitenkaan ole välttämättä huonoin vaihtoehto runoilijalle, joka on todennut ja kokenut romaanin tapahtumien mittaan elämänsä olevan unenomaisen arvaamatonta ja hallitsematonta. Runoilija kenties ajattelee, että elämänhallinnan vaikeus suosii lyhytjänteisiä ja pinnallisesti harkittuja ratkaisuja, runoilija saattaisi ajatella. Ei kannata yrittääkään suunnitella mitään

elämänmittaista prosessia, kun täydellinen rikoskin voi näin helposti epäonnistua rakkauden ja huonohermoisuuden vuoksi. Siinä missä runoilija kapinoi vahvasti suunnitelmallista elämänmallia vastaan, hänen veljensä opintorehtori haluaa kontrolloida omaa elämäänsä pitkäjänteisemmin ja on tarpeen tullen valmis puuttumaan myös muiden elämään silloin, kun ne uhkaavat höllentää hänen otettaan omastaan. Runoilija sallii opintorehtorin hillitä ilmiantosuunnitelmiaan vain rajoitetusti, kun hän myöntyy lykkäämään poliisin puheille menemistä muutamalla päivällä (U, 197). Päätös katkaisee käytännössä runoilijan kapinoinnin rikoskumppanuutta vastaan, koska hän ei tapaturman vuoksi pääse milloinkaan toteuttamaan ilmiantoa. Tämä unimaisen elämän arvaamaton loppukohtaus onkin lopullinen, murskaava todiste runoilijalle siitä, että hetkeen olisi jälleen kannattanut tarttua.

4. REHTORI ALGOT BERGMAN, VANHENEVA SEIKKAILIJA

4.1. Työpaikka ilman työtä

Arvidssonin kirjojen rehtori Algot Bergman on henkilöhahmo, jonka toimintaa ohjaa sama keski-ään synnyttämä tarve elää omaehtoisesti itseään toteuttaen kuin opintorehtori Jan Bertilsson. Hän on kuitenkin opintorehtoria vanhempi ja elänyt hyvin toisenlaisen elämän, joten hänen ratkaisunsa ovat osittain erilaisia kuin nuoremman työtoverinsa:

Rektor Algot Bergman var 56 år och kallades allmänt för Al eftersom han hade varit i Amerika i augusti 1962. Han passade att heta Al eller Tarzan, men föredrog själv Al – i alla fall i tjänsten.

På väggen i sitt tjänsterum hade han en inramad pennteckning, som föreställde en boskapstjuv i färd med att hängas. Medan man hissade upp honom i galgen viftade han med en amerikansk flagga, stal med andra handen sheriffens plånbok samt log uppmuntrande mot de galanta damer som förfärade betraktade avrättningen. Under denna sorgligt dokumentära skildring från det hårda livet i Vilda Västern stod en text: ”Det gäller att resignera med bibehållen entusiasm.”

Det var just vad Al Bergman hade gjort och Jan Bertilsson avundades honom för det. Han var en bra gymnasiektör utan illusioner och med visioner bara för andras del. Han hade resignerat, men dolde det väl bakom en mur av entusiasm. Till entusiasmen hörde hans intresse för hälsokost. [...]

Sannolikt älskade rektorn [...] sin hustru, men privat hade han ordnat det ganska knepigt för sig. Efter en ostrukturerad pedagogisk idékurs om fjorton dagar på internat och med mycket kontaktövningar på kvällarna hade rektorn vid femtiotre års ålder blivit med barn igen. Han gillade det inte, men det var ingenting mot vad hans fru inte gillade det. Hon var

inte lika benägen som sin man att lägga hela skulden på vetegroddarna, utan flyttade hemifrån. (U, 28–29.)

Lyhyt katsaus rehtorin tähänastiseen elämään paljastaa hahmosta paljon. Siitä käy ilmi rehtorin rakkaus Pohjois-Amerikkaan ja hänen taipumuksensa samastua Tarzanin tai yritteliään karjavarkaan hahmoon. Terveysruokaa harrastava rehtori pitää itseään voimakkaana ja nuorekkaana miehenä, ja kuten humoristisesta kuvauksesta näkyy, hän on kyennyt 56-vuotiaana vielä siittämään lapsenkin. Toisaalta sarkastiseen sävyyn kuvattu vaimon näkemys ei-toivotun raskauden syystä viittaa myös rehtorin jonkinasteiseen vastuuntunnottomuuteen ja nuorekkaaseen huolettomuuteen.

Jo opintorehtoria ja runoilijaa käsittelevissä luvuissa on puhuttu henkilöhahmojen unelmista, joista romaaneissa kerrotaan monessa yhteydessä (ks. esim. U, 58–59 ja U, 173). Päähenkilön kerrotaan myös saavan rehtorilta joululahjaksi Daniel Levinsonin kirjan miehen ikäkausista (U, 204). Levinsonin kirjan aikuistumista käsittelevässä luvussa ”unelma” kirjoitetaan isolla alkukirjaimella ja sille annetaan jopa tieteellinen määritelmä, joka ei kuitenkaan ole kaavamainen:

A ”dream” of this kind is more formed than a pure fantasy, yet less articulated than a fully thought-out plan. [...] The vicissitudes and fate of the Dream have fundamental consequences for adult development.

In its primordial form, the Dream is a vague sense of self-in-adult-world. It has the quality of a vision, an imagined possibility that generates excitement and vitality. At the start it is poorly articulated and only tenuously connected to reality, although it may contain concrete images such as winning the Nobel Prize or making the all-star team. [...]

[...] If the Dream remains unconnected to his life it may simply die, and with it his sense of aliveness and purpose. (Levinson 1979, 91–92.)

Myös rehtorilla on ”Unelma”, jota hän on yrittänyt tai yrittää yhä toteuttaa. Hänen ongelmansa on kuitenkin se, että hän ei ole enää nuori, minkä vuoksi Unelman pitäisi olla jo lähellä toteutumistaan tai ainakin muistuttaa enemmän ”loppuun asti ajateltua suunnitelmaa”. Sen sijaan rehtori on sydämeltään yhä parikymppinen, pystyvä mies, joka on kuitenkin jossain määrin luopunut unelmistaan – vaikkakin ”innostuneisuutensa säilyttäen” – mikä viittaa Unelman kuolemiseen. Opintorehtorilla ja runoilijalla on ollut samanlaisia kokemuksia. Hekin ovat eri tavoin menettäneet ”elävyyden ja tarkoituksellisuuden tunteen” – opintorehtori epäonnistunut yrityksessään saavuttaa ”jokin ei-määriteltävissä oleva [...] sisäinen maisema” (U, 59) ja runoilija menettänyt suosionsa kirjallisuuspiireissä – minkä johdosta molemmat kiinnostuvat rikoksesta mahdollisuutena pelastaa, mitä pelastettavissa on. Näin käy vähitellen myös rehtorille.

Myöhäistä keski-ikänsä elävä rehtori on kuin hirttoköyteen ripustettu karjavaras hänen työhuoneensa seinällä: loppu tulee väistämättä, mutta silti tuntuu tärkeältä huomioida paikalla olevat naishenkilöt ja hyödyntää viimeinen tilaisuus taskuvarkauteen. Rehtorin Unelma on vielä sakeamman hämärän peitossa kuin opintorehtorin, mutta hänen kerrotaan kuitenkin alistuneen kotaloonsa ja piilottaneen sen taitavasti ”innostuneisuuden muurin taakse”. Toisaalla romaanissa rehtori vastaakin teennäisen virkaintoisesti puhelimeen ja jää sen jälkeen unelmoimaan ”Rockefellerin rahoista”, helpposta elämästä ja ”Länsi-Virginian pitkästä, tuoreesta ruohikosta” (U, 52). Teksti tuntuu vihjaavan, että rehtori arvostaa elämäntapaa ja yritteliäisyyttä maassa, jossa moraalikäsitteet voivat olla hyvin kirjavia ja jonka kansalaiset ”Villin Lännen kova elämä” on opettanut tulemaan toimeen omillaan, vaikka sitten rikokseen turvautumalla. Sen sijaan rehtorin virka on vain seikkailunhaluista mieltä kahlitseva taloudellinen pakko, josta henkilöhahmo mieluiten vapautuisi.

Opintorehtori Bertilsson kapinoi työssään siten, että hän hoitaa vain velvollisuutensa tunnollisesti, mutta puutteellisen kunnianhimon vuoksi hän tekee kaikkensa välttääkseen rehtoriksi joutumista. Hän karttaa muutenkin muutoksia toimenkuvassaan ja erilaisia työhön liittyviä, hänen mielestään tarkoitustaan vastaamattomia kursseja, konferensseja ja jatkokoulutustapahtumia. Rehtori Bergman on samalla tavoin kiinni työpaikassaan, eikä hänkään haaveile ylennyksestä, mutta toisin kuin opintorehtori, hän pyrkii taitavasti välttelemään virkansa raskaimpia velvollisuuksia. Miesten erilainen suhtautuminen työhön ja sen oheisilmiöihin näkyy esimerkiksi seuraavasta lyhyestä dialogista:

- Sådär, konstaterade Bergman belåtet, fyra kilo lättare och ett par utomordentliga hängslen rikare! Livet leker. Nu går vi och arbetar igen. Vad har du närmast för viktig arbetsuppgift, Jan?
 - Jag ska inte arbeta, jag ska på konferens.
 - Visst, det ska ju jag med. Vi gör väl sällskap? Visst, visst.
- [K]onferensen [...] handlade huvudsakligen om en ny blankett, som var så komplicerad att ingen skulle klara av att fylla i den. Det var också meningens eftersom blanketten skulle användas vid schemaändringar. (U, 29.)

Opintorehtorin, rehtorin ja vahtimestarin välisen laihdutuskilpailun (ks. U, 28) pääpalkinnon, henkselit, voittanut rehtori liioittelee leikkimielisen kisan piristävää vaikutusta työyhteisöön ja -motivaatioon. Sanoillaan hän uskottelee olevansa teräskunnossa ja puhkuvansa työntöitä, koska hän todennäköisesti tietää varsin hyvin, että opintorehtori on menossa konferenssiin, jossa istumista tämä ei pidä työntekona. Samaan konferenssiin innokkaasti suunnistava rehtori puolestaan

näyttäytyy aktiivisena työntekijänä, koska hän ei ääneen yhdy opintorehtorin mielipiteeseen, kollegojensa kanssa hyvin toimeentulevana ja näiden seurassa viihtyvänä koulunjohtajana sekä toisaalta sellaisten joutavien kokouksien ystävänä, joissa ei oikeasti työskennellä vaan lähinnä istuskellaan. ”Innostuneisuuden muuri” antaa rehtorille mahdollisuuden olla kaikkia näitä samanaikaisesti, ts. ulospäin esimerkillisen näköinen työntekijä ja esimies, joka ei kuitenkaan tosiasiaa työskentele asemansa vaatimalla tavalla. Rehtori ei siis kapinoi edes passiivisesti – kuten opintorehtori – koulumaailman ja -hallinnon epäkohtia vastaan, vaan päinvastoin lähtee ensimmäisten joukossa kahden viikon ”vapaamuotoiselle pedagogiselle ideakurssille harjoitusleirillä” (U, 29) ja muihin koulutustapahtumiin päästäkseen eroon arkisesta työnteosta. Kun opintorehtori keskittyy tekemään työssään sen, mikä on hänestä tärkeää, ja jättää huomiotta ylimääräisen ohjelman, hän kapinoi kouluhallituksen lisäkoulutuskehotuksia ja yleistä kunnianhimoa myönteisyyttä vastaan. Rehtori puolestaan pyrkii tekemään kaikkea muuta kuin perustyötään, ottaen kuitenkin samalla huomioon julkisivunsa ja arvostuksensa työyhteisössään, joten hän kapinoi niitä koulumaailman ihmisiä vastaan, jotka toivoisivat hänenkaltaisten keskittyvän enemmän työhönsä.

Seuraavista opintorehtorin ja rehtorin keskusteluista käyvät ilmi rehtorin syyt hänen asennoitumiseensa työhön ja asemaan työyhteisössä:

”Varför är du så uppåt?” undrade studierektorn. ”Ärligt talat.”

”Faktum är”, sa Al oblygt, ”att jag älskar konferenser och kurser. Det är en ansvarslöshet som påminner om värnplikten. Någon annan håller i det och man är bara publik. Samtidigt känner man att man är med där det händer, i centrum – men man behöver inte påverka. Man är bland vänner, man kan spelet och känner sig hemma. Det blir alltid precis som det ska bli, inget oförutsett inträffar någonsin. Man behöver bara vara där och ska inte prestera något. Hemma är det alltid jag som måste tänka på allt.”

”Jag vet ju inte det förstås”, sa studierektorn. ”Du har delegerat det mesta. Lisa Dahl sa häromdagen i kafferummet att du har delegerat allt utom din lön och dina toalettbesök.”

”Sa hon det? Dumt sagt. Men rätt klarsynt, förstås. Det är huvud på den flickan. Henne får vi se upp med. Vad sa lärarna när hon sa så?”

”Dom skrattade och höll med. [...]”

”Dom djävlar. Vi måste strama upp kollegiet, Bertilsson. Det blir vårt viktigaste projekt i höst: [...] ordning och reda [...]. Mer respekt för skolledningen skulle inte skada. (T, 40.)

”[...] Lärarfacken är överens [...] om att man inte ska satsa på administratörerna i lönerörelsen. [...]”

”Vi räknas till administratörerna, va?”

[...]

”Jo, tro det eller ej. [...] Du och jag tillhör den absolut värsta sortens skoladministratörer. Vi är för många och vi har för hög lön, säger facken. Dom pekar inte ut någon särskild så du kan vara lugn, men [...] dom har noterat att många rektorer har för lite att göra. Hur kan dom centrala lärarfacken känna till dig?” (T, 20.)

Matkalla koulunjohtajien konferenssiin rehtori selittää opintorehtorille, miten häntä viehättää tapahtuman ”vastuuttomuus, joka muistuttaa asevelvollisuutta”. Voisi ajatella, että vastuuttomuus ei ole mistään niin kaukana kuin asevelvollisuuteen perustuvasta maanpuolustuksesta ja opetus-toiminnasta, mutta rehtori ottaa asiaan yksilön näkökulma. Kun hän mainitsee ”jonkun toisen johtavan” tilaisuutta, hän puhuu anonyymista kollektiivista tai kouluhallinnon korkeammasta instanssista – jostain etäisestä vastuunkantajasta, johon yksilön on vaikea ymmärtää kuuluvansa tai liittyvänsä. Kun vastuu on usealla ihmisellä, niin kenellä se silloin on, rehtori voisi Paavo Haavikko mukailleen kysyä. Tapahtumien ”keskipisteessä” hän saa kuitenkin tyydyttävän tunteen osallistumisesta ja aktiivisuudesta muiden yhtä ”vastuuttomien” ystäviensä joukossa ilman huolta toiminnan tuloksellisuudesta. Hän on lopulta itsekin yksi tuloksellisesti hoidettavista asioista, konferenssivieraista. Päinvastainen tilanne puolestaan vallitsee rehtorin omalla työpaikalla: siellä rehtori on ”delegoinut kaiken paitsi palkkansa ja vessakäyntinsä”, kuten opintorehtori kertoo sihteerin sarkastisesti todenneen. Vaikka rehtorilla on koulussaan melkein yhtä vähän tekemistä kuin konferenssissa, koulussa hän on kuitenkin periaatteessa vastuussa tehtävistä, joita hän ei itse viitsi tehdä. Siellä rehtori haluaa vastuunsa mukaista arvostusta, joten hän loukkaantuu väitteistä, joiden mukaan hän ei hoida velvollisuuksiaan. Niinpä hän muotoilee opintorehtorille opettajakunnan hypoteettisen ”kurinpalautusprojektin”, joka suunnitelmana voisi nostaa rehtorin osakkeita tätä ylempien silmissä mutta tietäisi myös jälleen yhtä koululaitoksen perustyöstä etäännyttävää ohjelmanumeroa, jollaisia rehtori niin rakastaa.

Kun rehtori arvioi sihteerin ”sanoneen tyhmästi”, hän tarkoittaa puheiden aikaa ja paikkaa, ei niiden sisältöä, jonka puolesta Lisa Dahl on ollut ”oikein tarkkanäköinen”. Rehtori arvostaa sihteeräään myös tämän sukupuolen vuoksi: hän on palkannut Dahlin opintorehtorin ollessa kertausharjoituksissa (U, 52) ja saapunut juhliin nainen kavaljeerinaan (U, 203). Kun rehtori ja opintorehtori konferenssissa ollessaan saavat Dahlilta yhteydenottopyynnön ja pelkäävät rahanhuijausprojektinsa sen myötä epäonnistuvan, rehtori toteaa: ”Tehdään kuten hän [sihteerin] sanoo. Se on aina parasta. Soita!” (T, 45.) Rehtori lienee tuntenut nuoreen sihteeriin vetoa siksi, että tämä on työasioissa samanlainen tehopakkaus kuin rehtori työhön liittyvissä kurseissa ja muissa aktiiviteeteissa.

”Lisa undrar om vi måste åka på den nordiska skolledarkonferensen i juni. Hon tycker det blir onödigt dyrt att båda reser. Tror att vi åker dit för att gosa oss.”

”Klart vi måste delta. Att jag ska med är ju självklart. Äldste gymnasieriktorn i kommunen och troligen den mest framsynte, rent pedagogiskt sett. Vad gäller Bertilsson [...]. Skol-

styrelsen är inte helt nöjd med hans sätt att hantera den egna utvecklingen. [...] Mer av John Wayne, mindre av Jan Bertilsson, säger dom och jag.”

”Jaså”, sa Lisa Dahl med kilovis av skepticism i rösten.

[...]

”Helhetsansvaret. Du och Al brukar tjata om besparingar och helhetssyn. Alla ska ta ansvar för helheten, säger ni. När man nu gör det så kommer ni och säger att det är fel.”

”Det är en helt annan sak”, sa Al kort.

”Jaså? Hur då?”

”Helhetsansvar och konferensdeltagande är... Ja, två helt olika saker.”

”Jaha, jag hörde det. Men hur?”

”Om du inte begriper det själv så kan jag inte förklara det för dig.”

”Nähä. Du kunde ju försöka i alla fall. Vad kostar kalaset? Femtusen per person! [...]”

”Med tanke på kvalitén och betydelsen är det ett obetydligt pris”, fastslog Al myndigt.

”[A]vancerade föreläsare, helpension, alla moderna pedagogiska hjälpmedel. [T]änk dig ändå vilka fantastiska samtal vi kommer att ha i svåra pedagogiska frågor. [...]

[...]

”[F]yrahundra deltagare gånger femtusen kronor per skalle.”

”Mmm. Tvåhundra tusen totalt”, föreslog rektorn. ”Inte särskilt mycket.”

”Två miljoner blir det”, sa Lisa Dahl. ”Ganska särskilt mycket.” (T, 32–33.)

Kaikki kolme keskustelijaa ovat yhtä mieltä Lisa Dahlin kanssa siitä, että konferensseihin menään vain ”lekottelemaan”, mutta yksin sihteeri puhuu asiasta julkisesti ja peräänkuuluttaa ”vastuuta kokonaisuudesta”. Hänen mielestään rehtorin ja opintorehtorin puheet ovat ristiriidassa heidän tekojensa kanssa, mutta verbaalisesti lahjakas rehtori väittää toista – eikä usko itsekään sanoihinsa. Myöhemmin selviää, että sihteeri on aivan oikeassa (ks. U, 52–53). Rehtori yrittää jopa uskotella konferenssin kustannusten jäävän – ”kokonaisuuden” huomioon ottaen – näennäistä pienemmiksi. Hänen väistelynsä sihteerin tivatessa vastausta kokonaisvastuun ja konferenssiin osallistumisen välisestä erosta kertovat jälleen rehtorin lapsenomaisuudesta, jota mies voi teeskennellä viehättävän tai tutun naisen seurassa mutta joka todennäköisemmin on aidosti epäkypsää suhtautumista rakentavaan kritiikkiin, jonka kohteeksi rehtorin ajatukset ja toiminta työpaikalla vähän väliä joutuvat (T, 155).

Rehtorin herkkänahkaisuus johtuu yhtä paljon epäkelvon työsuorituksen aiheuttamasta huonosta omatunnosta kuin ahdistavasta tunteesta, että on vangittu yhteen asemaan elämässä. Paitsi osallistumalla kursseille ja puuhaamalla arveluttavia projekteja (U, 124–125), rehtori välttelee rutiinityötä myös lomailemalla koulusta kiireisimpään aikaan huhti-toukokuussa ja tekemällä töitä kesällä (U, 153; T, 71). Työpaikalla ollessaan hän sitten saattaa ruveta väänteleämään toisten paidannappeja suorittaakseen kontaktiharjoituksia ja välttääkseen stressiä (U, 161 ja 180–181). Hän kapinoi ennen kaikkea aikuisuuteen kuuluvaa vastuun kantamista vastaan sekä työssään että perhe-elämässään. Rehtorilla on ”takanaan viisi lasta, kolme avioeroa ja meneillään oleva avio-
liitto”, ja hän valittelee ”naisjuttunsa” tuhoavan hänet taloudellisesti (T, 19). Silti hän heittäytyy

tämän tästä uuteen suhteeseen nuoren miehen tavoin (T, 62). Opintorehtori kertookin opettajien kahvihuoneessa, miten monet nykyajan nuoret ovat rehtoriin verrattuna ”niin vanhanaikaisia, että odottavat kokonaisen viikon, ennen kuin hyppäävät sänkyyn uusien valloitusten kanssa” (T, 71). Rehtorin osaksi tuleva julkinen pilkanteko ja moralisointi ovat seurausta hänen poikamaisena pidetystä elämäntyylistään, joka on juuri rehtorin kapinaa ikääntymisen varjopuolia vastaan. Niihin kuuluvat ympäristön odotukset keski-ikäiselle rehtorille sopivasta sukupuolielämästä, mutta myös vakavat sydänvaivat ja koulutoimen johdon varoitukset erottamisesta tehottomuuden vuoksi (T, 172). Kaikesta kapinoinnistaan huolimatta rehtori kertoo kuitenkin jäävänsä ”hirveän paljon” kaipaamaan kaikkea työhönsä liittyvää, jos hänet erotettaisiin (T, 173). Hän siis osittain ymmärtää tarvitsevänsä sekä henkisesti että taloudellisesti suojatyöpaikkaansa, koska hän tietää olevansa liian vanha saamaan uutta työtä. Rehtoria ajaa silti palava tarve elää ikuista nuoruutta, kaikkine siihen liittyvine vaaroineen, jotka vain kasvavat todellisen iän karttuessa.

4.2. Rikoksen suurempi hohto

Rehtori osoittaa jo *Utanförskapetissa*, sivuhenkilön ominaisuudessa, kiinnostusta täydelliseen rikokseen, kun hän salakuuntelee opintorehtoria ja runoilijaa keskustelemassa postisiirtohuijauksesta ja vielä kertoilee asiasta tutuilleen (U, 50–51 ja 180–182). Vasta *Trippelstöttenissä* hän kuitenkin alkaa suunnitella konferenssirahojen kavaltamista yhdessä opintorehtorin kanssa, jota hän ei pidä yhtä nuhteettomana kuin mitä tämä itse antaa ympäristönsä ymmärtää (T, 10). Aivan kuten opintorehtoria, rehtoriakin motivoi rikokseen se, että kaikki siihen kuuluva on ”kaukana harmaasta kouluarjesta, joka kahlitsee [...] rutiineihin ja tukahduttaa luovuuden” (T, 11). Vaikka rehtorin arkirutiinit ovat pitkälti delegoituja, hän haluaisi kuitenkin vapautua työstään, tai pikemminkin taloudellisesta pakosta tehdä sitä (U, 52). Tämä halu paljastaa toisen puolen rehtorin päätöksiin toisaalta vaikuttavasta kaipuusta takaisin työpaikalleen, joka toteutuisi hänen joutuessa luopumaan työstään (T, 173): Hän ei pidä taipumuksestaan kiintyä ja kiinnittyä tuttuun, turvalliseen ja arkipäiväiseen, koska hän haluaa ajatella olevansa tarmokas yksilö, joka rohkeasti rakentaa itse omaa elämäänsä välittämättä muiden mielipiteistä. Mielipiteisiin kuuluvat erityisesti moraalikäsitteet, jollainen rehtorilla on ”yksinomaan käytännöllinen” (T, 10).

Rehtorin työhuoneen seinälle ripustettu kuva karjavarkaasta (U, 28) todistaa myös siitä, miten rehtori on taipuvainen katsomaan sormiensa lävitse toiminnan laittomuutta, kunhan se vain on päättävää, innostunutta ja elämänhaluista. Kyse on myös miehisestä ylpeydestä, joka on toisten silmissä säilytettävä, vaikka laillisuuden rajoista välittämätön vapaa yritteliäisyys johtaisikin lopulta tuhoon. Näin rehtorin kapinointia arjen tukahduttavuutta vastaan – äärimmäisessä tapauksessaan rikoksen muodossa – ei voi kuvata joko lain sallimissa rajoissa tai niiden tuolla puolen tapahtuvaksi, koska sitä ei tietoisesti ole tarkoitettu hyökkäykseksi lakia tai järjestystä vastaan, vaan pikemminkin niihin tukeutuvaksi hämäräksi toiminnaksi. Tärkeitä ovat siekailematon toiminta, vaaralliset tilanteet ja luovuus sekä suunnittelussa että toteutuksessa.

De förutsatte [...] att stora organisationer inom den offentliga sektorn var vana att hantera stora belopp. Framför allt administrerade handläggarna någon annans – eller rättare sagt ingens – pengar. Ägaren av en liten verkstadsindustri på landet skulle vara mycket mer benägen att stryka bort kostnaden för två frukostar än vad Socialstyrelsen skulle vara.

[M]omenten måste ligga så i tiden att de skulle kunna få i väg med fakturorna och använda semestrarna taktiskt för att höja trycket i projektet. [De kunde] skynda på betalningen [och det var] sannolikt att ovana personer skulle hantera fakturorna [...].

[...]

När man började sakna pengarna skulle ingen tro att de var borta. Man skulle i det längsta söka naturliga vardagsförklaringar: fel i datorn, bokföringen, registren. (T, 84.)

Studierektorn hade hävdat att lösmustaschen var en överdrift i rollgestaltningen, men ingen kunde förneka att den lyfte Bergmans utseende bortom alla tänkbara gränser. [...]

Han älskade att klä ut sig och hade planerat det omsorgsfullt. (T, 69.)

Det var så. De hade gjort i ordning fakturan och sänt den samma dag. Direkt till Skolverket.

Rektorn kände sig desperat. Två miljoner höll på att glida ur deras händer. Det innebar projektets sammanbrott.

”Men herregud, så kan ni inte göra!”

Bergman vände blicken ut genom fönstret. Han intalade sig att alltihop var fel. Det var ett missförstånd som snart skulle redas ut.

”Jo, men vi ville ha i väg den så fort som möjligt. Det var ju mycket pengar. Synd att den gick till fel ställe, men Skolverket får väl sända den till Konferensfinans då? Men vänta förresten – posten har kanske inte gått iväg ännu. Vänta ett tag!”

Rektorn väntade. Hans läppar rörde sig som i bön eller förbannelser. Deras omsorgsfulla förberedelser kunde bara inte sättas ur spel, kunde inte få förstöras av en nitisk idiot. (T, 76–77.)

Rehtorin ja opintorehtorin suunnitelma mm. kouluviraston ja sosiaalihuollituksen konferenssi-toimintaan varattujen rahojen anastamisesta perustuu sille yleistävälle olettamukselle, että näiden hallintolaitosten työntekijät eivät henkilökohtaisesti koe olevansa vastuussa rahoista. Tällöin he eivät myöskään ole niiden kohtalosta yksityisyrittäjien tavoin huolissaan, koska eiväthän ne ole heidän rahojaan, eivätkä osaa epäillä mitään rikollista saati kiinnittää huomiota rahansiirron tur-

vallisuuteen, rikoskumppanit ajattelevat. Kun sitten joku ”virkaintoinen idiootti” yllättäen uhkaakin sotkea ”huolelliset valmistelut”, rehtori ei ole hyväksyä tosiasiaa, että täydellinen suunnitelma voi todellakin kaatua myös inhimilliseen esimerkillisyyteen, jos se sattuu nojaamaan vastakohtaan eli ihmisen erehtyväisyyteen. Rehtorin kaksinaismoraali, joka sallii toimeliaisuuden ja aloitteellisuuden muille kuin itselleen vain siinä määrin, kuin ne eivät ole ristiriidassa hänen omien päämääriensä kanssa, näkyy selvästi hänen ja hotellivirkailijan välisen puhelinkeskustelun kuvauksessa. Rehtorin taipumus paeta todellisuutta samalla, kun hän tekee tai toteuttaa sitä koskevaa suunnitelmaa, taas näkyy hänen innossaan sonnustautua liioiteltuun ja siksi opintorehtorin mielestä epäilyttävältä näyttävään valeasuun.

Toisaalta rehtorille on tärkeää, että sekä valheellinen (valeasu) että todellinen (rehtorin virka) julkisivu ovat kunnossa ja näyttäviä. Kun hän huomaa tullessaan rikoksiensa ja työuransa kanssa umpikujaan, hän päättää lavastaa dramaattisen itsemurhan ja paljastaa jälkeen jäävällä kirjeellä olevansa vastuussa konferenssihujauksista ja IKEA-tavaratalon ryöstöstä. Näin rehtori vie kaiken ”kunnian” täydellisestä rikoksesta, kun hän löytää ehkä ainoan ajateltavissa olevan keinon sekä rehvastella siitä muille että välttää tuomio ja nöyryyttävä viran jättäminen. Poliisi ei kuitenkaan aio julkisesti yhdistää rehtoria miljoonaluokan rikoksiin, joten hän onnistuu jopa säilyttämään maineensa työtovereidensa silmissä. (Ks. T, 172–174 ja 180–184.)

Rehtori osoittaa paikoin vetoavansa myös vallitsevan talousjärjestelmän erinomaisuuteen esittäessään oikeutusta rikokselleen:

”[V]i kunde lägga rabarber på dom stålarna också så vore vi hemma på över tio miljoner nu.”

”Det kan vi inte. Vi ska skilja förbannat noga på vad vi kan och vad vi inte kan.”

”Ibland saknar jag lite tag hos dig, Bertilsson. Lite go och visioner. Lite jävlaranamma. Men ni unga kommunister är sådana: utvecklingsfientliga, aningslösa, okunniga.” (T, 66–67.)

Egentligen förlorade ju inte någon på det hela, hade rektorn ansett. Det fanns ingen förlorare. Möjligen några försäkringsbolag eller skattebetalarna som kollektiv och det betydde ju ingenting, menade Bergman.

Bertilsson hade ifrågasatt rektorns pengar-från-himlen-teori och hävdade att någon ju måste drabbas. Bergman hade avslutat diskussionen med slutsatsen att ryktet tydligen talade sant: studierektorn höll på att konvertera till kommunismen. [...] Enligt Bergman fanns det redan tillräckligt gott om kommunister i världen. (T, 85.)

Kun opintorehtori toppuuttelee rehtoria ahnehtimasta huijauksella enempiä rahaa kuin mitä heillä on edellytyksiä vaaratta varastaa, tämä moittii alaistaan näköalattomuudesta ja rohkeuden puutteesta sekä haukkuu opintorehtoria kommunistiksi. Sama syytös käy tekosyyksi puheenaiheen vaihtamiselle myös, kun opintorehtori yrittää muistuttaa esimiestään kansantaloudellisista tosiasiasta. Näissä yhteyksissä kommunistisuus tarkoittaa koko yhteiskunnasta huolehtimista ja sen huomioonottamista, joka on ”kehitysvihamielistä” ja ”taitamatonta” silloin, kun se on vastakkain elintasokuilua kasvattavan talouskehityksen tai näkemyksellisen mutta häikäilemättömän yrittäjyyden kanssa. Rehtori kiusoittelee opintorehtoria kommunismista, koska sitä käytettiin haukkumasanana myös koulunjohtajien konferenssissa, jossa kokoukseen kriittisesti suhtautunutta henkilöä – jota opintorehtori tuki – ei otettu vakavasti (T, 64). Hänen mielestään raha kuuluu yksinkertaisesti sille, joka keksii keinot ansaita sitä. Rehtorin ”rahaa taivaalta -teorian” mukaan valtiolliselle hallinnolle pari miljoonaa kruunua vastaa merkittävyydeltään paria sataa yksityisellä ihmisellä. Hän ajattelee ilmeisesti rikoksellaan pakottavansa valtion antamaan hänelle almun tai arvokkaan palkinnon – riippuen siitä, tarkastellaanko rahasummaa yksilön vai yhteiskunnan näkökulmasta – pitkästä työurastaan opetuslalla, jolla rahat muuten hupenisivat konferensseihin, joiden ainoa ansio on siinä, että ”ihmiset tapaavat toisiaan”, mikä puolestaan ”luo kehitystä” (T, 64). Rikos on näin sekä vastalause koululaitoksen taloudenhoidolle että sen nykytilaan nojautuva, joten rehtorin kohdalla ei voida puhua mitenkään avoimen kumouksellisista pyrkimyksistä.

5. KAKSI UTOPIAA, YKSI KOHTALO: HARRY JA BIFFEN

5.1. Harry Hansson – kohti katastrofia

Katukeittiön omistaja Harry Hansson on *Utanförskapetin* merkityksellisimpiä henkilöahmoja. Hänen vaiheensa muodostavat teoksessa oman eheän sivujuonensa. Romaanin ”omistuskirjoitus” (U, 5) viittaa selvästi häneen ja vahvistaa käsitystä Harryn keskeisyydestä romaanin tematiikassa, ei ainoastaan juonenkäänteissä.

Harryn ”makaaberina kiinnostuksen kohteena” (U, 37) ovat katastrofit, joiden merkityksestä ihmiskunnalle hän saa viritetyksi vilkkaan keskustelun paikallisella miestenklubilla:

– Vi behöver styrka oss med några ordentliga katastrofer, hävdade studierektorn, och lät den skärande ironin beledsaga dem till Harrys bord. [...]

[...]

[Ingenjören påstod] att när den definitiva katastrofen en dag kom, så skulle Harry utan tvivel småmysande vandra runt i spillrorna med sin anteckningsbok i handen.

Veterinären och arbetsförmedlaren tillbakavisade ihärdigt denna dystra spådom. De menade i stället att Harrys intresse uteslutande var ett resultat av hans omtanke om mänsklig-heten. Poeten tillät sig betvivla detta [...].

Försäkringstjänstemannen påpekade med kraft att intresse för gamla katastrofer var värdefullt och borde uppmuntras varhelst man träffade på det. Däremot var han mer tveksam till nya katastrofer. [...]

[...]

Begravningsentreprenören sa att alla levde de ju på större eller mindre katastrofer. Härvid nickade försäkringstjänstemannen, rektorn, journalisten, veterinären och – mest – begravningsentreprenören. Studierektorn var försiktigt neutral, men poeten gick på offensiven och förklarade att det gjorde i alla fall inte han. (U, 38–39.)

Harryn katastrofiharrastus tarjoaa keskustelunaiheen Tiger Groupin jäsenille, joilla näyttää olevan aiheista pulaa, koska he puhuvat niin kiihkeästi puheenjohtajansa sinänsä erikoisesta ajanviettotavasta, joka ei kuitenkaan ole yhteiskunnallisesti tärkeä seikka. Eri ammateissa toimivat ihmiset, kuten vakuutusvirkailija ja hautausurakoitsija, esittävät mielipiteitä, joiden he toivovat vaikuttavan ihmisiin heidän omaa toimeentuloaan edistävällä tavalla. Kerronnan perusteella voi päätellä heidän tekevän jokaisessa keskustelussa näin: sen sijaan, että he huolestuisivat Harryn mielenterveydestä – mikä olisi aiheellista, kuten myöhemmin käy ilmi (U, 208) – he puhuvatkin katastrofeista yhteiskunnan ja verhotusti itsensä kannalta. Vain insinööri vihjaa, että Harryn tunne-elämä ei ehkä ole terveellä pohjalla, jos hän ”lopullisen katastrofin” tultua ”kuljeskelisi raunioissa muistiinpanolehtiö kädessään”, inhimillisistä kärsimyksistä välittämättä. Runoilija puolestaan epäilee Harryn altruismia – aivan oikein (ks. U, 208) – mutta hänkin jää vähemmistöön pohjimmiltaan itsekkäiden ja puheenjohtajaa mielistelevien näkökulmien hallitessa keskustelua.

Opintorehtori, joka ei ota Harryn harrastusta vakavasti, osuu ”viiltävällä ironiallaan” sikäli oikeaan, että Harryn tarkoitus on todellakin vahvistaa itseään katastrofeilla henkisesti – todellista katastrofia varten, kuten insinööri ennustaa. Useimmat ihmiset tavoittelevat harrastuksilla rentoutumista työstään, hupia, taitoja ja ehkä tietojakin, eikä Harry siinä suhteessa ole varsinaisesti poikkeus säännöstä, mutta se, että Harryn harrastaminen ei ole itsetarkoituksellista, on erikoista. Sama koskee hänen työtään katukeittiössä, joka ei ole vain toimeentulon turvaamista vaan varus-

tautumista maailmanloppuun:

– [D]u tror att mitt intresse för katastrofer bara är en idiotisk, osmaklig hobby. Det är det inte. Inte bara. Det måste bli en stor, jävla världskatastrof snart. Tro mig, det blir det. Jag vet det.

Han tystnade och såg plötsligt hjälplös ut mitt i sin övertygelse.

– Jag förbereder mig för Katastrofen [...]. Världskollapsen. Varför tror du jag jobbar med mat? [J]ag växte upp under kriget och vet ta mig fan hur det är att inte få äta tillräckligt. Jag har så mycket mat i frysen hemma att det räcker ett halvår. Jag har bensin i garaget och ett extra lager olja att ta till när allt går åt helvete. Däremot hade jag inga extra pengar. [...] De nittiofemtusen skulle bara vara för att testa planen. (U, 208.)

Harryn selitykset opintorehtorille paljastavat hänen kiivaasti perustelemansa toiminnan mielettömyyden. ”Maailmanloppun” – mitä sillä tarkkaan ottaen tarkoitetaankin – koittaessa yksittäisen ihmisen ruoka- ja polttoainevarannoilla ei ole mitään merkitystä, rahasta puhumattakaan. Harryn naiivi usko aineellisen varallisuuden pelastavaan vaikutukseen on hiukan samantapaista kuin opintorehtorin kuvitelmat siitä, että rikkaudet ratkaisisivat noin vain eri elämänvaiheisiin liittyvät väistämättömät henkiset kriisit. Häneltä kuitenkin puuttuu suhteellisuudentajua ja järkevää malttia, jotka johtavat hänet henkiseen umpikujaan, miltä opintorehtori puolestaan välttyy.

Harryn ongelma on hänen liiallisessa keskittymisessä itseensä silloinkin, kun hän yrittää tai voisi olla hyödyksi toisille katastrofiasiantuntemuksensa kautta. Pitäessään katastrofiteorian kurssia lukiossa hän onnistuu vain pelottelemaan opiskelijoita, haihduttamaan heiltä uskon tulevaisuuteen ja innostamaan heitä keskittymään jäljellä olevana elinaikanaan hauskanpitoon opintojen sijaan. Opintorehtori päättelee tästä, että Harry kuuluu ”niihin pedagogeihin, jotka käyttävät opetusta terapiana omiin neurooseihinsa” ja yrittävät siten saada niille hyväksynnän. (U, 126–127.)

Harryn kapina – eläminen katastrofeille ja sellaisten pelossa turvallisuudentunnetta tavoittelevan yleisen elämänasenteen vastaisesti – on enemmän hänen oma tietoinen valintansa kuin traumaattisten sota-aikojen tulos. On kummallista, että hän kuvittelee itse olevansa liian vanha (47-vuotias) keskittymään elämässään nautintoihin, mutta suosittelee tätä lukiolaisille. Harry ei edes suostu huomaamaan aivan lähellä olevia toimintansa kritiikkejä. Tällainen on esimerkiksi hänen takkinsa nappiin lyöty teksti ”VIXIT[,] DUM VIXIT[,] LAETUS”, josta latinaa osaamaton Harry sanoo ”viisi veisaavansa” (U, 207). Kyseessä ovat runoilija Georg Stiernhielmin (1598–1672) pyynnöstä hänen haudalleen kirjoitetut sanat – ”Niin kauan kuin eli, hän eli iloisena” – joiden kerrotaan jääneen myös Ruotsin suurvalta-ajan muistoksi (Schück 1896, 353). Viisas elämänasenne on sopusoinnussa Harryn opetusten kanssa, mutta itse hän ei kuitenkaan elä opetus-

tensa mukaan. Pakkomielteinen katastrofien tutkiminen väärässä tarkoituksessa on estänyt häntä aidosti huomaamasta onnettomuuksien opettavaista puolta. Stiernhielminkin kerrotaan joutuneen kerran haaksirikkoon ja menettäneen kaiken omaisuutensa – kärsineen siis katastrofaalisen onnettomuuden – ja ryhtyneen sen jälkeen tanssahtelemaan ja laskemaan leikkiä matkatovereitaan ilahduttaakseen (mt. 323).

Harry kokee velvollisuudekseen olla huolissaan maailmanlopun tulemisesta, mutta tämä velvollisuus ei näytä mitenkään koskettavan muita kuin häntä itseään, koskapa hän keskittyy oman kriisivalmiutensa kasvattamiseen. Kaiken lisäksi hän hankkii rahaa itselleen rikollisesti niin, että poliisi vielä pääsee hänen jäljilleen (U, 206–208). Toisten huomioonottaminen ei ehkä ole tärkeää, jos pitää selviönä, että suurta ympäristöllistä ja poliittista katastrofia ei voi yhteistuumin torjua, vaan että se on edessä kaikista ponnisteluista huolimatta. Uskonnollista vakaumusta muistuttava varmuus horjuu Harrylla toisinaan, mutta hän kapinoi myös tervehenkisiä epäilyjään vastaan uskottelemalla itselleen, että hänellä on jotain yksityistä viisautta, jota muilta ei löydy. Tosiasiallisesti Harry valitsee kapinassaan tervejärkisyyden sijaan hulluuden:

Han kopplade dammsugarslangen till avgasröret och ledde in den andra slangöppningen genom ett av de bakre fönstren i bilen. Harry Hansson tog av sig blazern. Han trodde att det skulle bli varmt. Så slog han sig ner bakom ratten, tände en cigarrett och slog upp sin favoritbok. Det var Heinrich Heines diktsamling Buch der Lieder.

På försättsbladet hade han själv präntat ett visdomsord av Heine.

”Den som aldrig i sitt liv var dåraktig
var heller aldrig vis.”

Han nickade instämmande.

– Dom trodde, mumlade han, att Harry Hansson bara var pommes frites och katastrofer. Jävlar vad dom bedrog sig.

Så startade han motorn. Den var på sju liter och gick mycket lätt igång. När han vred om nyckeln tändes också de två julgranarna. De blinkade aningslöst. Han började bli tung i huvudet.

Plötsligt kom han på något. Han [...] hämtade flaggan som låg längst in i garaget. Om den var hissad på halv stång så var allt klart för den slutgiltiga katastrofen i Harry Hanssons liv. (U, 210–211.)

Harryn itsemurhavalmistelujen klassiseen pakokaasumyrkytys autossa -asetelmaan tulee yltiöturhamainen lisä, kun hän keksii, että loppusilaukseksi on vielä vedettävä lippu puolitankoon. Hän kutsuu itsemurhaansa ”elämänsä ratkaisevaksi katastrofiksi”, joten hän aikoo ilmeisesti laajentaa katastrofit käsittämään myös tahallisesti aiheutetut onnettomuudet, jota merkitystä sanalla ei tavallisessa käytössä ole. Tärkeämpi merkityslaajennus, johon Harry myös syyllistyy, on kui-

tenkin, että hän omii röyhkeästi yksityiselle tragedialleen nimeksi laajamittaista, tavallisesti useita ihmishenkiä vaativaa tapahtumaa tarkoittavan ”katastrofin”. Koska hän on kärsimätön kuin uskovainen maailmanlopun odotuksessaan, hän aikoo järjestää itseään odotuttavan tuomiopäivän itse – tai pikemminkin esittää itsemurhan muodossa vastalauseensa sen tuskallisesta viivästymisestä, josta on ollut tuhoisat vaikutukset hänen elämänvaiheilleen. Harry on tavallaan joutunut koulutustaan vastaamattomaan työhön, kun hän ei pääse hyödyntämään käytännössä katastrofiteouttaan, ja se turhauttaa häntä.

Harry Hansson tukeutuu katastrofiuskonsa horjumisessa kaimaansa Heinrich Heineen – joka ennen nimensä vaihtamista protestantiksi kääntymisen yhteydessä oli Harry (Pegasos 2003) – ja tämän säkeisiin Heinen elämän alku- ja loppupäästä. *Buch der Lieder* (1827) on kokoelma runoja Heinen nuoruuden varrelta, ja Harryn jäljentämä ”viisaus” on peräisin kokoelman *Letzte Gedichte* (1852) ”Zum ’Lazarus’” -runosta, jonka vanhaa ja kuolemansairasta puhujaa Heine runon kirjoittamishetkellä jo muistutti (ks. Heine, 472 ja 513). Harry, joka katkerana vihoittelee tullessaan väärinymmärretyksi, jättää arvoitukseksi, miten hänen tuttavansa oikeastaan ”pettivät itseään” hänen suhteensa. Pitääkö hän itseään suurena ajattelijana ja Heinen veroisena lyyrikkona, jonka varhaistuotannon johtomotiiviksi mainitaan usein onneton rakkaus (mt. 64), josta Harrykin tietää jotakin, koska hän ei koe saaneensa riittävästi rakkautta maailmalta? Hänhän sanoo nähneensä sota-aikana nälkää, ja ruoan puute on nälkäiselle rakkaudenkin puutetta. Ehkä syytä on myös hänen tunnekylmässä vaimossaan, joka ajattelee miehensä poismenon jälkeen vain henkivakuutusrahojen saamista (U, 213–214). Vai kiusaako häntä älykkyyydestä todistavan täydellisen rikoksen salaamispakko? Harry on kuitenkin varastanut postisiirtohuijauksella 95000 kruunua, minkä hän myöntää opintorektorille, jolta hän on saanut idean (U, 208), ja myös kirjeessään vaimolleen (U, 210). Osasyys hänen ajautumiselleen itsemurhaan on sekin, että poliisi on päässyt hänen jäljilleen ja ajanut ahtaalle (U, 208).

Elämänsä viime hetkinä Harry haluaa uskoa, että hulluus ja tyhmyydet ovat olleet viisauden edellytys tai siitä väistämättä seuraavia asioita. Heinen runossa hölmöydet ovat lähinnä harkitsemattomia irtosuhteita, mutta Harry irrottaa säkeet yhteydestään ja pyhittää niillä rikoksensakin²². Ylimielinen kapina tavanomaista viisasta elämää vastaan – johon ei sisälly harkitsemattomuuksia,

²² Säkeet ovat runon viidennestä osasta: ”Ich habe verlacht, bei Tag und bei Nacht, / So Männer wie Frauenzimmer, / Ich habe große Dummheiten gemacht – / Die Klugheit bekam mir noch schlimmer. / Die Magd war schwanger und gebar – / Wozu das viele Gewimmer? / Wer nie im Leben töricht war, / Ein Weiser war er nimmer.” (Heine, 512–513.)

laittomuutta tai iloisen elämänasenteen hylkäävää, itsemurhaan huipentuvaa katastrofiharrastustakaan – saa yllättävän käänteeseen, kun Harryn itsemurha-aiheet epäonnistuvat. Runoilija Bo Bertilsson saa aikaan tulipalon autotallissa ja kuolee Harryn asemesta, jolloin Harry päättää kadota rahasalkkuineen maisemista varmana siitä, että tunnistamiskelvottomaksi palavaa runoilijaa tuliaan luulemaan häneksi. (U, 212.) Näin *Utanförskapet* päättyy samanlaiseen lavastettuun itsemurhaan kuin *Trippelstöten*, jossa rehtori Al Bergman puolestaan ”kuolee”. Harryn tapaus vain ei ole alusta asti lavastettu, sillä hän todella aikoo riistää hengen itseltään ja toteaa vasta tapaturman satuttua, että on järkevintä uskotella ihmisille – etenkin poliisille – että on menehtynyt²³. Rehtori ainoastaan pohdiskelee, eikä ilmeisesti vakavissaan, miten hänen kuolemansa ratkaisisi monta hänen ongelmaansa, kuten esimerkiksi hänen ex-vaimojensa perheiden elatuksen, koska hänellä, kuten Harryllakin, on henkivakuutus (T, 173). Harry halusi vakuutusrahoilla muistaa vaimoan kuoleman lähellä vähän samaan tapaan kuin kuolemansairas kaimansa Heinrich Heine, joka omisti viimeiset säkeensä ”Für die Mouche” viimeisinä vuosinaan tapaamalleen naiselle, jossa hän viimein löysi ”sukulaissielun” ja syvällisen rakkauden (Heine, 473 ja 530).

Harryn ja rehtorin hahmot ovat oikeastaan molemmat romantikkoja, joille ei ole paikkaa yhteiskunnassa, joka kaikkinen epäkohtineen halutaan kuitenkin pitää pystyssä. Tässä tehtävässä on avainasemassa raha ja sen tarkoituksen-, ei välttämättä oikeudenmukainen, jakautuminen. Ihmisellä on oltava oikeus elää ilman, että tarvitsee turvautua kerjäämiseen tai varasteluun, niin ettei koko yhteisön tuhoavaa katastrofia tule vähäosaisten kapinaliikkeen muodossa. Toisaalta oikeudenmukaisuuden nimissä ahkerammille ja älykkäämmille halutaan taata korkeampi elintaso, jotta ihmiset eivät lakkaisi yrittämästä, luomasta ja ylittämästä itseään. Kun tämä oikeudenmukaisuusajattelu ei saa tyydytystään Harryn ja rehtorin kohdalla, joilla on itsestään korkea käsitys, he ryhtyvät taivuttamaan sitä kattamaan laittoman ja kuvitellunkin luovuuden.

²³ Myös Heinrich Heinen kerrotaan kuolleen ”epäselvissä olosuhteissa”, joissa on epäilty murhaakin (Wikipedia 2005).

5.2. Björn Jonsson, ”oikea” kommunisti

Romaanissa *Trippelstöten* rehtorin suunnitelma konferenssirahojen huijaamiseksi perustuu entisen yhteiskuntaopin opettajan, Björn ”Biffen” Jonssonin, rikoskumppanuuteen. Espanjassa asuvan Biffenin on tarkoitus viedä ryöstösaalis virallisesti Ruotsista Espanjaan muka sijoitustarkoituksessa. Opintorehtori ei täysin luota mieheen hänen menneisyytensä takia:

”Björn ’Biffen’ Jonsson? [...] Den gamle anarkisten som ville hänga hela skolledningen? [...]”

”[...] Minns du att han gick barfota halva året? Med hänglistan uppstickande ur bröstfickan och snaran i bakfickan?”

Studierektorn mindes det med en rysning. Det var mycket annat han erinrade sig från Biffens kometartade karriär på gymnasiet i Kalmar. Biffen hade dock aldrig hängt någon.

Biffen hade i några år framgångsrikt bekämpat kapitalismen i dess värsta former, det vill säga slipstvänet på examen, morgonsamlingarna i aulan samt kungaporträttet i kollegierummet. Vidare hade han ständigt argumenterat för att gymnasisterna skulle studera Marx och Engels. Budskapet i kombination med hans – bortsett från hänglistan och snaran – lurvigt välvilliga utseende hade frälst åtskilliga gymnasister från den borgerliga katastrofen. Studierektorn visste det för båda hans döttrar hade hört till Biff-falangens vänstra utpost.

Effekten var dock ganska kortsiktig. En dag vann Biffen på lotto. Han sa blixtnabbt upp sin tjänst, drog sig tillbaka med sin miljon, och lämnade barrikaderna och kunskapsfronterna åt sina respektive öden. [...]

[...]

Studierektorn hade aldrig erkänt det för någon, men innerst inne i ett sentimentalt hörn av själen saknade han Biffen. (T, 11–12.)

Avoin ääriivasemmistolaisuus koulussa, jossa opetuksen tulisi olla poliittisesti ja mielellään uskonnollisestikin sitoutumatonta, on peittelemätöntä ja radikaalia kapinaa. Ironinen teksti kuitenkin antaa ymmärtää, että Biffenin toimenpiteet vastaavat huonosti kommunismin tarpeisiin. Paljain jaloin käveleminen, solmiopakon vastustaminen ja kuninkaan muotokuvan poistaminen seinältä ovat sääliittävä varjo siitä, mihin historian tuntemat kommunistit ovat parhaimmillaan pysyneet. Biffen on silti onnistunut vaikuttamaan lukiolaisiin, myös opintorehtorin tyttäriin²⁴. Itse hän ei tositoimiin halua ryhtyä, ja tässä mielessä hän muistuttaa opintorehtoria, joka koulunjohtajien konferenssissa toteaa tulevaisuuden toivojen löytyvän nuorista pedagogeista, siinä missä hän pitää itseään jo liian vanhana ja mädän systeemin ryvettämänä voidakseen vaikuttaa kouluhallintoon (T, 41 ja 65). Biffen ei kuitenkaan valehtelee itselleen hillitysti ja peiteltysti kuten opintoreh-

²⁴ Romaanissa *Enkelstöten*, jossa Biffenin hahmo myös mainitaan, opintorehtorin tytär Malin suunnittelee opettajansa innoittamana maaseutukollektiivin perustamista ystäviensä kanssa. Tällöin hänen isänsä kertoo totuuden lihavasta Biffenistä, jolla on rikas vaimo ja muuta omaisuutta enemmän kuin uskottavalle vasemmistolaiselle on sopivaa. (Arvidsson 1979a, 163 ja 193–195.)

tori, vaan haluaa tietoisesti esittää toisinajattelijaa, sattumoisin kommunistia, niin kauan kuin siitä ei ole mitään haittaa. Hetken koitettua opettajan todellinen luonne paljastuu: lottomiljoonien omistajan ei ole lainkaan vaikea jättää yhteiskunnallisesti osallistuvaa ja palkkauksen puolesta epäitsekkästä kutsumusammattia.

Biffenin epäluotettavuus ohjaa merkittävällä tavalla *Trippelstötenin* tapahtumien kulkua. Pettettyään kommunismin Biffen näyttää pettävän myös rikoskumppaninsa, kun hän kiinnittää rehtorin ja opintorehtorin huijaamat rahat Espanjassa luksushuvilaan omissa nimissään, minkä hän hermostuneena selittää joutuneensa pakon edessä tekemään pelastaakseen miljoonat Espanjan viranomaisilta. Kun toiset yrittävät selvittää tilannetta neuvomalla Biffeniä myymään huvilan mahdollisimman pian, jotta rahat saataisiin Ruotsiin, Biffen yrittää vielä ehdottaa tuottoisaa huvilabisnestä myymisen sijaan, mikä entisestään vahvistaa häneen kohdistettuja epäluuloja. (T, 157–158.) Vaikka varmuutta Biffenin hämäristä aikeista ei ole, kärsimättömyys saa rehtorin ryhtymään toimiin eli uuteen rikokseen, johon hän pakottaa Biffenin osallistumaan korvaukseksi hutioloinnistaan. Tavaratalon ryöstäminen sujuukin ongelmitta, vaikka epävarmuustekijöiden vuoksi rehtorin on turvauduttava varasuunnitelmaan – itsemurhan lavastamiseen – ja Biffenin kadottava miljoonineen Argentiinaan. (T, 170–171 ja 177.) Rehtorin mukaan Biffen ryhtyi IKEA:n ryöstämiseen mielellään (T, 170), mikä on hieman yllättävää, koska hänen asemansa luksushuvilan omistajana oli turvallinen. Rehtori ja opintorehtori eivät olisi vankilaan joutumisen pelossa kostaneet hänelle rahojensa hukkaamista antamalla hänet ilmi. Teksti näyttää jättävän ainoaksi tulkintamahdollisuudeksi sen, että Biffen on yksinkertaisesti tarpeeksi rahanahne kokeilemaan onneaan ”rehellisessä”, toiminnallisessa rikoksessa. Tässä suhteessa hän on rehtorin kaltainen²⁵, joka koettaa rohkaista opintorehtoria huijaamaan konferensseista vielä pari miljoonaa kruunua lisää (T, 127). Lisäksi Biffen ja rehtori pitävät molemmat toiminnasta ja jännityksestä, kun taas opintorehtori tyytyy hienovaraisempiin ja hidastempoisempiin rikoksiin voidakseen paremmin kontrolloida tapahtumia.

Biffenillä näyttää olevan jonkinlainen sisäinen tarve kapinoida lähes kaikkea vastaan käyttäytymällä joka tilanteessa poikkeuksellisesti ja lopulta vahingollisesti niitä ihmisiä kohtaan, joiden kanssa hän on tekemisissä. Koulussa hän vannoi kommunismin nimeen, ja hänen ulkomuotonsa herätti hämmennystä ja paheksuntaa. Kuitenkaan hän ei ollut aivan uskollinen aatteelleen, koska

²⁵ Romaanin *För gammal vänskaps skull* lopussa rehtori hukkuu kaivoon, josta hän yrittää hakea sinne kätkeytyneet rahat, vaikka hänellä on jo muutenkin miljoonien ryöstösaalis taskussaan pimeitten taidekauppojen ansiosta.

hän taisteli vain vähämerkityksisiä tai täysin epäpoliittisia asioita vastaan. Lottovoitto mahdollisti kapitalistisemmän elämän Espanjassa, jossa Biffen kertoo viihtyvänsä paremmin kuin Ruotsin epäluotettavassa säässä (T, 15). Siksi hän elää erillään vaimostaan, joka kaipasi takaisin Ruotsiin. Biffen ei ole silti eronnut, vaan vaimo käy silloin tällöin hänen luonaan Espanjassa. (T, 16.) Erikoisen järjestely kertoo jälleen Biffenin taipumuksesta sotkea asiansa pelkästään välttämällä tavanomaisia ratkaisuja, jollainen avioero olisi tässä tapauksessa ollut. Sen lisäksi hän on vielä tehnyt pimeää asunnonvälitystä Espanjassa myymällä saman luksushuvilan kahteen kertaan – ensin pimeästi, sitten virallisesti – joten hän suorastaan kerjää hankaluuksia (T, 16). Biffenille ei kapi-naksi riitä kommunismi eikä siitä luopuminenkaan kapitalismin hyväksi, vaan hän torjuu lopulta molemmat laillisina yhteiskuntajärjestelminä ansaitessaan rahaa rikollisesti. Rikoksen tielle läh-teminen johtaa näet siihen, että Biffen päätyy pakoilemaan Argentiinaan miljoonasaaliineen (T, 177)²⁶. Biffenin tarina osoittaa, että epätarkasti kohdistettu kapina ja yleinen vastustushenki voi-vat ajaa ihmisen yksinäisyyteen, ulkopuolisuuteen ja tarkoituksettomaan toimintaan.

6. NUHTEETTOMAT NAISET

6.1. Lisa Dahl, epäsovinnainen sihteeri

Sekä *Utanförskapetissa* että *Trippelstötenissä* toimii lukion, jossa opintorehtori ja rehtori työs-kentelevät, sihteerinä nuori ja temperamenttinen Lisa Dahl. Hänessä on piirteitä, joita ammattitai-toisella sihteerillä tuleekin olla, kuten ”kustannustietoisuutta”, organisointikykyä ja perehtynei-syyttä oppilaitoksen ”sääntöviidaksoon” (T, 34). Toisaalta sihteeri toteuttaa joskus pätevyyttään puuttumalla esimiestensä ratkaisuihin tai muuten on heidän kanssaan tekemisissä tavalla, jota voitaisiin pitää epäasiallisena:

Lisa Dahl, 22 [...] förkunnade att studierektorns brorsa sökte honom.

- Vem?
- Din brorsa. Tyckte du jag sa morsa?
- Be min brorsa, och eventuellt också min morsa om hon råkar vara med, att komma in.
- OK. Gör det något om han har en stor oljefläck på ena byxbenet?

²⁶ *Trippelstötenissä* näyttää käyvän toteen opintorehtorin *Enkelstötenissä* tekemä ennustus rikkaan Biffenin paosta ”pieneen, kotoisaan diktatuurivaltioon” (Arvidsson 1979a, 195).

- Är det du eller han som undrar det?
- Jag. [D]u är ju så noga med kläder.
- Lisa, jag har lite bråttom. Be honom komma in. (U, 47–48.)

Lisa Dahl, 22, [rapporterade] i snabbtelefonen att brodern – han med oljan på byxorna – hade kramat henne på utvägen.

- Vad gjorde du åt det då? Gav honom ett blått öga? undrade studierektorn förhoppningsfullt från sina gammelpuritanska värderingar.
- Sällan, Jan, om *du* försökte krama mig skulle du åka på en propp, men han... Han är ju rätt snygg, faktiskt. (U, 51–52.)

Lisa Dahlin tapa sinutella opintorehtoria ei suhteellisen vapaamielisessä työympäristössä olisi erityisen ylituttavallista, ellei siihen yhdistyisi vielä esimiehen loukkaavaa piikittelyäkin. Jälkimmäisessä otteessa kertoja kuvaa sarkastisesti opintorehtorin arvoja ”vanhapuritaanisiksi”, mitä ne ehkä ovat 22-vuotiaan sihteerin mielestä, joka pukeutuu opintorehtorin mieliharmiksi hauskoilla teksteillä varustettuihin neulepuseroihin. Lisa Dahl kiusoittelee häntä ”tarkkuudesta vaatteiden suhteen” juuri tästä syystä. Runoilija haluaa sihteerää matkalla ulos opintorehtorin puheilta, koska tällä sillä hetkellä lukee paidassaan ”Krama mej hårt” (U, 48). Muita tekstejä hänen puseroissaan ovat ”Kör hårt, livet är kort”, ”Jag är på rymmen från San Quentin”, ”Min chef gillar jumperbrudar” ja ”Min chef gillar inte text på jumprar” (U, 48, 129, 143 ja 155).

Lisa Dahl kertoo opintorehtorille muistuttaessaan tätä tapaamisesta, ettei epäile hänen muistinsa toimivuutta, mutta että hänellä on periaate, ettei hän ”koskaan luota keneenkään yli 25-vuotiaaseen” (U, 51). Sihteerä edustaa tietoisän historiatonta sukupolvea, joka ei usko, että vanhemmalla sukupolvella olisi sille mitään annettavaa – tai jos olisikin, he sihteerin mielestä käyttäisivät iän tuomaa tietämystään itsekkäiden pyrkimystensä edistämiseen. Lisa Dahl on tässä suhteessa tarkkanäköinen ja älykäs muutenkin kuin puseroittensa tekstien puolesta: opintorehtori on ”melkein varma”, että sihteerä aavistaa rehtorin lavastaneen kuolemansa ja että miehillä on ollut yhteisiä rikollisia projekteja (T, 187). Tekstit paidoissa puolestaan tuntuvat kuvastavan romaaniin miesten rikoksia ja niiden motiiveja. ”Rutista minua lujasti” ja ”Paiski kovasti töitä, elämä on lyhyt” (tai ”Anna palaa, elämä on lyhyt”) ovat melko tavanomaisia mieltelmiä humoristisien tekstien joukossa, koska ne vetoavat moniin ihmisiin. Siksi opintorehtori kertookin ”kääntävänsä aina mielenosoituksellisesti katseensa pois päin” sihteerin paidoista (U, 48): hän väittää olevansa huolestunut mieltelmien vaikutuksesta työyhteisöön ja omaan asemaansa siinä (U, 48 ja 143–144), mutta todellisuudessa opintorehtorin kielteisyys johtuu tekstien osuvuudesta hänen omaan elämäntilanteeseensa. Kun koulussa on meneillään koulunjohtajien kokous, ei opintorehtorin mielestä kannata ärsyttää osanottajia puhumalla töiden paiskimisesta kokouksissa lorvimisen sijaan (U,

48), koska äänetön tekstikin on jo niin avointa kritiikkiä, että se rikkoisi itsepetokseen perustuvan työrauhan. Elämänsä rajallisuutta pohtiva, keski-ikäisyytensä tunteva opintorehtori tulkitsee kuitenkin tekstiä vaihtoehtoisella tavalla: sihteeri tuntuu suorastaan kehottavan häntä kokeilemaan taitojaan vakuutuspetoksen ja muiden rikosten parissa, joiden avulla opintorehtori on päättänyt elämänlaatuaan parantaa, ja mies tuntee asemansa ja turvallisuutensa uhatuksi, kun sihteeri näyttää lukevan häntä kuin avointa kirjaa. Selvemältä ennusmerkiltä hänestä näyttää teksti ”Olen pakomatalla San Quentinista²⁷”, jolla varustetun paidan lainaamista sihteeriltä omantuntonsa soimaama opintorehtori pohtii tämän ilmoitettua poliisin kyselevän häntä (U, 129).

Mittatilausteksteiltä vaikuttavat ”Pomoni tykkää jumpperityöistä” ja ”Pomoni ei pidä teksteistä jumppereissa” ovat pitkälle henkilökohtaisuuksiin meneviä, ja opintorehtori järkyttyykin eniten niistä ensimmäisestä. Saatuaan tempauksestaan nuhtelut sihteeri esittää kuittaukseksi arvionsa, että opintorehtorin saama paksu kirjakuori Espanjasta sisältää varmasti pornolehtiä, koska kuoreen ei ole merkitty lähettäjä. (U, 144.) Lisa Dahlin suorasanaisuus viestii hänen vaikutusvallastaan sihteerinä: hänellä on yhteydet moniin koulumaailman toimijoihin ja muutenkin juoruajan maine (ks. U, 132 ja 182), joten hän voi uhkailla opintorehtoria perättömien juttujen levittämislä, jos tämä ei muuta sovinnasta ja huumorintajutonta suhtautumistaan sihteerinsä, joka kuitenkin hoitaa työnsä tunnollisesti ja tehokkaasti.

Vaikka Lisa Dahl tietäisikin opintorehtorin tai rehtorin hämäräpuuhista, hän ei ainakaan näytä tahtovan antaa heitä ilmi. Monista kohdista käy ilmi, että sihteeri on varsin mieltynyt työpaikkaansa ja esimiehiinsä: hän kutsuu opintorehtoria ja rehtoria ”vanhoiksi koulunjohtajiksi” (U, 132) tai ”vanhoiksi miehiksi” nauraen heidän liikuttumiselleen ylioppilaskokeiden jälkeen (U, 143), osallistuu rehtorin seuralaisena yhteiseen uuden vuoden juhlintaan (U, 203–204) ja suree tämän puolesta, kun luulee tätä pidätetyksi (T, 175–176) ja myöhemmin kuolleeksi (T, 185–186). Virheellisen pidätysuutisen kuultuaan Lisa Dahl kysyy opintorehtorilta, onko Al mennyt tekemään ”jotain tyhmää” tai ”jonkin rikoksen” (T, 175–176), kuin olisi aavistanut sellaista voivan tapahtua mutta toivonut päinvastaista.

²⁷ San Quentin on pahamaineinen, nykyään ylitäysi vankila San Franciscon pohjoispuolella, jossa on myös kuolemaantuomittujen osasto.

Sihteerin kapinoiminen työpaikalla on kapinoimista vain hänen työtovereidensa ja esimiestensä näkökulmasta. Itse hän käyttäytyy luonteensa mukaisesti: kursailemattomasti, touhukkaasti ja iloisesti. Kapina ei ole Lisa Dahlin tietoinen valinta, vaan hänen toimintansa vaikuttaa sellaiselta sen vuoksi, että toiset työpaikalla kapinoivat hänen edustamaansa asennoitumista, omana itsenään olemista työrutiineista huolimatta, vastaan. Toisaalta sihteerin asettuminen opintorehtorin ja rehtorin puolelle siinä tapauksessa, että hän on tietoinen näiden rikoksista, tekee hänestä rikoskumppanin. Silloin sihteerin puheet järkevästä rahankäytöstä (ks. esim. T, 32) olisivat tekopyhyyttä ja ilmoitukset opintorehtorin ja rehtorin hämäristä kokousmatkoista kummallisine pankkitileineen (T, 44) vain laskelmoiva keino pitää miehet valppaina rikosta suorittaessaan. Lisa Dahl olisi samassa juonessa heidän kanssaan pitämässä yllä nuhteettoman kouluhämähäkin julkisivua, mikä kuuluu olennaisena osana opintorehtorin ja rehtorin kapinoihin. Sihteeri ei kuitenkaan varsinaisesti osallistu rikolliseen toimintaan, vaan toimisi oletetussa tilanteessa kuin tuhmuuksia tehneitä lapsiaan ymmärtävä äiti – muotoilisi asiat mielessään kaikille parhain päin ja varoisi joutumasta eroon rakkaistaan.

6.2. Christin Olsson ja intohimo tietoon

Romaanissa *Utanförskapet* runoilija Bo Bertilsson tapaa hetkeä ennen hukkumisensa lavastamista toimittajanaisen laivan baarissa (U, 68). Paikallislehdessä työskentelevä Christin Olsson alkaa ”onnettomuuden” jälkeen epäillä, että asiaan liittyy jotain hämärää, kun opintorehtori näyttää käyttäytyvän oudosti. Christin selittää ystävättärelleen Birgitalle, että häntä vaivaa ”inno tulla nenästä vedetyksi” ja halu ”tietää asioiden laita, yksityiskohtia myöten” yhdistyneinä ”terveeseen maalaisjärkeen ja hiukkaseen uteliaisuutta”. (U, 92–93.) Christinin tapa korostaa toimintansa järjestyttävyyttä ystävättärensä silmissä kertoo hänen poikkeuksellisuudestaan: harva ihminen haluaa nähdä paljon vaivaa seikkaperäisen totuuden selvittämiseksi mukavuutensa kustannuksella tai pettymisen pelosta. Birgitta, joka on melko tavallinen perheenäiti ja lomailee kerran vuodessa Christinin kanssa Lontoossa (U, 68), on sitä mieltä, että Christin pohtii asioita liikaa (U, 92). Hän on jo aikoja sitten löytänyt roolinsa yhteiskunnassa ja hermostuu Christinin epäilyjen herättämästä ajatuksesta, että yhteiskunnassa olisi jotain vialla, että ihmiset olisivat jotenkin epärehellisiä toisilleen, eikä siksi haluaisi kuulla puhuttavan asiasta. Myöhemmin Birgitta onkin tyytyväinen,

kun Christinin epäilyt opintorehtorin suhteen – päähenkilön oveluuden ansiosta – raukeavat (U, 99–100). Niin hänen ei tarvitse itsekään luopua rentouttavasta lomastaan pakkomielteiseltä vaikuttavan Christinin takia.

Christin tiedonhalu muistuttaa opintorehtorin kontrollihalua, ja molemmat liittyvät läheisesti henkilöhahmojen edustamiin ammatteihin. Toimittajan hyve on tutkiva journalismi, koulunjohtajan ja pedagogin puolestaan neuvottelutaito ja ihmistuntemus. He ovat kuitenkin toinen toisilleen vastapuolen edustajia: totuuden ystävänä Christinin tulee puolustaa lakia, jota opintorehtori pyrkii laskelmoivasti rikkomaan selvittämällä itselleen kaikki rikoksen onnistumiseen vaikuttavat tekijät. Kummatkin joutuvat huomaamaan, että heidän eräänlainen vallanhalunsa on suurempi kuin ihmiselle on moraalisisessa tai yleensä elämänkatsomuksellisessa mielessä soveliasta. Opintorehtori on täysin kohtalon – tai sattuman – armoilla viimeistään siinä vaiheessa, kun runoilija päättää ilmiantaa heidät poliisille, koska oman veljen väkivaltainen vaimentaminen esimerkiksi murhaamalla ei ole opintorehtorin moraalille varteenotettava vaihtoehto. Christin puolestaan joutuu kokemaan kovia sen jälkeen, kun hän on lähtenyt Espanjasta runoilijan luota, joka on paljastanut naiselle veljesten vakuutuspetoksen. Hän pelastuu täpärästi tasoristeysturmalta ja katolta putoavan lumen alta:

Christin rökte fyra cigaretter innan hon vågade köra vidare. Hon darrade i händerna som höll ratten och tänkte att hon aldrig i sitt liv hade varit så nära döden. Det hade varit så ofattbart nära.

Först tänkte hon i sitt uppjagade tillstånd att händelsen kunde betyda något. Så tog hon sig samman och bestämde att det enda den kunde betyda var att man inte ska tänka på karlar och kärlek när man kör bil. (U, 186.)

Taket hade tagit värsta stöten och fanns inte längre. Om hon hade suttit i bilen skulle hon varit död. [...]

Hon rös. Sakta gick hon uppför trapporna. [...]

Uppe i sin lägenhet skar hon ut alla sidor i dagboken från och med onsdagen 19 mars. Hon rev sönder sidorna och brände upp dem en och en i ett askfat. (U, 187.)

– Min bil blev förstörd av en massa snö som rasade från taket.

– Herregud, du kunde ju blivit skadad!

– Ja, det kunde jag. Det betydde nog något att jag inte satt i den just då.

– Vadå betydde? Någon sorts varsel, menar du?

– Äsch, det spelar ingen roll. (U, 188.)

Kun Christin alkaa epäröidä ratkaisevan erokirjeen lähettämistä runoilijalle (U, 184), hän on ajaa autollaan veturin eteen. Kun hän uhkaavasta tilanteesta selvittyään muistaa kotonaan, että hänen täytyy pohtia asiaa päiväkirjamerkintöjensä avulla (U, 187), hän selviää lumivyörystä palaamalla asuntoonsa hakemaan kirjaa. Molemmissa tapauksissa Christin on aikonut käydä Birgittan luona pohtimassa, pitääkö hänen luopua runoilijasta vai ei, koska hän ei ole kyennyt yksin pitämään jo kerran tehdystä päätöksestään kiinni (U, 183–184). Miettiessään vähältä piti - tilanteiden merkitystä Christin horjuu taikauskosen ja rationaalisen, lehtimiesmäisen tulkinnan välillä. Kyse on varoituksista siitä, mitä tuleman pitää, ellei Christin lopullisesti eroa moraalittomasta runoilijasta – tai sitten sattumasta ja onnesta. Erikoista tilanteessa on se, että taikauskon vahvistama ratkaisu, johon Christin päätyy, on alunperin ollut järkevä ja rehellinen päätös pyyhkiä runoilijan muisto elämästään. Uhkaavien onnettomuuksien vuoksi kiihtynyt Christin repii vielä kaikki päiväkirjansa sivutkin runoilijan tapaamispäivästä lähtien, surkutellen heikkotahtoisuuttaan ja peläten myöhemmin palaavansa kirjoituksiinsa runoilijasta ja itsestään.

Christin joutuu kapinoimaan rakkauttaan ja myös lakia vastaan kompromissinomaisella päätöksellään, mikä tekee hänen tilanteestaan tuskallisen. Rakkaudelle antautuminen merkitsisi vakuutuspetoksen hyväksymistä ja sen varjossa elämistä, mitä Christinin hermot eivät hänen omien sanojensa mukaan kestäisi (U, 174). Lain kunnioittaminen ilmiantamalla runoilija ja opintorehtori olisi objektiivisesti rehellisin ratkaisu, mutta Christin ei tee näin. Pelkkä totuuden tavoittelemine ei häntä siihen sisäisesti velvoitakaan, laillisuudessahan on kyse pikemminkin yhteiskunnallisesta järjestyksestä ja pyrkimyksestä oikeudenmukaisuuteen. Christin rakastaa runoilijaa riittävästi ollakseen ilmiantamatta tätä, mutta tarpeeksi lainkuuliainen rangaistakseen miestä ikuisella erolla rakastetustaan eli unelmansa menettämällä, joka on ehkä kaikkein jyrkin tuomio, minkä runoilijalle voi langettaa. Christin ei voi kuitenkaan olla tyytyväinen ratkaisuuunsa, joka tuntuu ennemmin vahingoittavan kaikkia kuin tekevän myönnytyksiä kaikille – yhteiskunnalle, runoilijalle tai Christinille itselleen.

6.3. Elisabet, Malin ja Johanna Bertilsson – feminiininen vastapaino

Opintorehtorin hahmoa käsittelevässä luvussa 2 on jo mainittu hänen vaimonsa Elisabet sekä tyttäret Malin ja Johanna, jotka näyttävät asettuvan yhdeksi rintamaksi perheenisää vastaan tämän julistaessa kotitalouden hätätilaan Johannan hamsterin karkaamisen takia (U, 16–17). Samoin olen pohtinut opintorehtorin ja Johannan riitaa tyttären kotiintulosta (U, 57–58), jossa näkyy sukupolvien välinen kapina kommunikaatiovaikeuksineen. Opintorehtori on perheensä ainoa miespuolinen jäsen, kun vielä hamsteri Gulletkin sattuu olemaan naaras (ks. U, 19–20). Asia kiihdyttää opintorehtorin perheestään vieraantumista ja toisaalta pakottaa hänet toimimaan korostetun maskuliinisesti, kuten turvaamaan perheen talous vaikka rikoksen avulla. Opintorehtorin on kuitenkin myös yritettävä tehdä perheenjäseniinsä vaikutus ja tultava vakavasti otetuksi, jolloin hänen on osoitettava kuntoisuuttaan heidänkin osaamisalueillaan. Opintorehtorin ompelemisen vastapainoksi hänen vaimonsa sekoittaa perinteisiä sukupuolirooleja leikkaamalla ruohon (U, 168) tai hoitamalla perheen osakekeinottelun:

På mornarna brukade studierektorn läsa upp börsnoteringarna och informera familjen om hur mycket fattigare man hade blivit sedan i går morse. [...]

Studierektorn byggde upp barnen med lite statistik rörande familjens dåliga ekonomi. Läget var utomordentligt allvarligt och katastrofen stod för dörren. De senaste femtio dagarna hade familjen i genomsnitt förlorat ethundratjugo kronor om dagen utan att göra någonting. Fem kronor i timmen hade bara runnit i väg. Varje timme, dag och natt, dygn efter dygn.

”[...] När ni nu sommarjobbar så borde vi ta en diskussion om hur mycket ni ska betala hemma.”

Malin, 22, förklarade att det hade man redan gjort upp med modern och Johanna, 18, redogjorde kortfattat för en jämförande undersökning hon hade utfört. Av elva tillfrågade gymnasister i hennes ålder var bara en enda [...] belastad med en far, som tjtade om att betala hemma. Hon var [...] mycket angelägen att det inte skulle komma ut på stan vem den snåla jäveln till far var. Då skulle hon få skämmas resten av livet.

[...]

”Det var ju faen att vi inte sålde aktiefonderna medan dom stod som högst. Föreslog jag inte det?”

”Nej”, sa Elisabet, ”men jag gjorde det ändå.”

”Va? Vad gjorde du?”

”Sålde våra aktiefonder. Alltihop.”

”Utan att vi pratade om saken?”

”Javisst. Vem som helst kunde ju se att börsen skulle braka neråt i början av maj.”

Studierektorn visste inte hur han skulle ta det. Han log blekt och ställde en försåtlig fråga.

”Jaså. Och vad gjorde du med pengarna?”

”Satte in på ett vanligt räntekonto förstås.”

”Jaså? Jaså. Jaså.”

”Lägg av farsan”, sa Johanna. ”Du upprepar dig. Mamma fixade det.”

”Om vi nu har sluppet den fruktansvärda förlusten på börsen”, föreslog Malin snabbt, ”så kan vi väl hoppa över att betala hemma den här månaden?”

”Det är just så”, sa Bertilsson listigt, ”som man aldrig får tänka. Farligt. Man tror man har gjort en förlust, upptäcker att man lyckligtvis har klarat sig – men det var på håret – och känner sig rik. Det är då det farliga kommer: man börjar fundera över hur man ska spendera dom där pengarna som man har trots att man trodde dom var borta...” (T, 105–107.)

Kohtaus, jossa Bertilssonien perhe keskustelee yhteisestä rahankäytöstä, paljastaa monia seikkoja asianosaisista. Opintorehtori haluaa säilyttää perheenpään perinteisen roolin raha-asioiden ylimpänä asiantuntijana, minkä tarpeen Elisabet tunnustaa antamalla hänen epä tietoisena kauhistella perheen säästöjen hupenemista. Hän puuttuu asiaan vasta, kun opintorehtori kysyy häneltä jotain osakkeiden myymiseen liittyvää. Elisabet asettuu samalla kerronnan draamallisen ironian puolelle, sillä edellisellä sivulla on jo kerrottu, mitä vaimo ”viisaana naisena” osakkeille on tehnyt (T, 105). Hän perustelee oma-aloitteisuuttaan tilanteen alkeellisuudella ja vihjaa samalla, että opintorehtorinkin olisi pitänyt ymmärtää pörssin kehitystä riittävästi toimiakseen samoin ilman yhteistä palaveria. Elisabet siis vetoaa samanaikaisesti pienempään vastuuseen (”vem som helst kunde ju se”) ja tasavertaisesti itsenäiseen päätöksentekoon toimittuaan asiassa, vaikka mies olikin ikään kuin unohtanut tehdä virallisen ehdotuksen osakkeiden myymisestä. Näin hän välttää ylpeilemästä toiminnallaan ja jättää miehensä oivallettavaksi, että hänelle kannattaisi vastaisuudessaakin uskoa luottamuksellisia raha-asioita. Kaksinainen asema sekä vähempien valtuuksien että tasa-arvoisena perhetalouden johtajana antaa Elisabetille mahdollisuuden kapinoida parempien vaikutusmahdollisuuksien – jotka hänellä tosiasiallisesti jo on – tunnustamisen puolesta, joskin maltillisesti: Elisabetia lähinnä huvittaa miehensä epärealistinen kiinnittyminen vanhanaikaisiin kunnia- ja velvollisuuskäsityksiin, minkä hän näkee lapsenomaisena ja miehisenä pätemisen tarpeena.

Aikuiset tyttäret Malin ja Johanna näyttävät luottavan enemmän äitiinsä raha-asioissa, ja nuorempi tytär jopa kutsuu isäänsä ”kitsaaksi pirulaiseksi”, koska tämä haluaa tytärten maksavan kesätyöansioistaan osan ylöspidostaan. Tytärten epäuskoa opintorehtorin kykyyn ymmärtää talusasioita kasvattaa hänen paikallaan polkeva loppupuheenvuoronsa rahankäytön maltillisuudesta, jota hän ei pysty kunnolla perustelevaan. He kapinoivat isänsä pessimismiin taipuvaista ylivarovalaisuutta vastaan elämällä rohkeammin äitinsä esimerkin kannustamina: kun Elisabet ilmoittaa varanneensa vanhemmille Tanskan-matkan, tytöt päättävät järjestää ”kotibileet” (T, 107). Opintorehtori, joka ei luonteensa vuoksi osaa käytännössä hyödyntää laillisesti hankittua varallisuutta sen paremmin kuin huijattuakaan rahaa, alistuu ja luopuu yrityksistään selvittää hankalaa elämänasennettaan itselleen ja perheelleen. Tämä helpottaa naisten kapinoimista, koska ei ole epä-

lystäkään, etteikö päättämättömyyttä ja pelkuruutta elämän edessä tulisi vastustaa opintorehtorin omaksikin parhaaksi.

Yhteisellä lomalla Elisabet toteaa miehelleen useasti, miten paljon vähemmän tämä maailmasta tietää kuin luulee tietävänsä ja miten paljon hänellä on ”opittavaa” (T, 107 ja 111). Vaimo tuntuu jopa tekevän toimintaterapeutin työtään vapaa-aikanaan ja kotonaan, potilaanaan aviomies, jolle on keksittävä mielekästä tekemistä tämän arjen ahdistavuuden hoitamiseksi. Opintorehtorin ennakkoluuloisuutta ja arkisen maailman rajoittuneisuutta voidaan pitää osasyinä hänen rikoksilleen: hän hankkii itselleen varallisuutta suojautuakseen oletetulta häntä ympäröivältä maailman itsekkyydeltä ja kaaokselta (ks. T, 17–18). Elisabetin kanssa lomaillessaan hän kykenee kuitenkin innostumaan merinäkymistä ja kuvataiteesta sekä unohtamaan hetkeksi rahahuolensa, jotka hänen vaimonsa tietää liioitelluiksi. Elisabetin ”käytännöllinen suhtautuminen rahaan” asettuu näin opintorehtorin vapauden tavoittelua vastaan: opintorehtori ei halua tottua vakuutusmiljooniin uuden arkisen ”tyhjyyden” ja ”ulkopuolisuuden” pelossa, Elisabet puolestaan haluaa käyttää rahoja, joita hän luulee rehellisesti ansaituiksi, pelkäämättä mutta järkevästi (U, 139).

Malin ja Johanna järjestävät salaa juhlia myös vanhempiansa tietämättä, mutta tämä tottelemattomuus ja kursailemattomuus näyttää kohdistuvan vähemmän Elisabetiin kuin opintorehtoriin (T, 144), jonka elämänhallinta – erityisesti rikollisen kaksoiselämän – pettää heti, kun tyttäret tekevät jotain odottamatonta. Niinpä hän ylireagoi saatuaan tietää tyttöjen pitäneen yökerhoa autotallissa, jonka seinässä hänellä on salainen rahakätkö:

”[...] VAD I INNERSTA HELVETE HADE NI I GARAGET ATT GÖRA?” röt han in i huset så fort han slitit upp ytterdörren.

Döttrarna tittade förskräckta ut från köket. De berättade att Johanna i smyg hade klarat sitt körkortsprov på onsdagen. [...] För att maxa själva partyytan hade de kört ut bilen och lyft undan vinterdäcken. Bertilsson gillade det inte.

[...]

”Det enda som hände”, förklarade Malin, ”[...] var att luckan gick upp till det där utrymmet du har gjort i väggen. Där du har verktygslådan. Det gjorde väl inget? [...]

[...]

”[Jag hade] faktiskt tänkt att vi kunde lägga värdesaker där när vi reser bort och så. Inga tjuvar tittar i ett olåst garage. Men nu är det ju kört.”

”Va?” sa Malin klenstroget och blev tyst en stund.

”Vilka värdesaker menar du då i första hand?” fortsatte hon sedan intresserat. ”Får vi verkligen plats med alla våra värdesaker där? Du brukar påstå att vi har så dåligt ställt att stackars sommararbetande barn ska betala kraftigt för sig hemma.”

[...]

”Nu när jag har tagit körkort så är det tveksamt om vi kan fortsätta att köra omkring i den där risiga gamla Volvon”, sa Johanna. ”Vi borde skaffa en fräschare bil. Vad tror ni om en ny 940 GLT?”

Studierektorn insåg blixtnabbt att diskussionen måste stramas upp.

”Vet du vad en sådan kostar? Tror du jag är gjord av pengar? Ring till jultomten.”

”Ja, 194 800 kronor. Nej. Har du telefonnumret?”

Malin tyckte också att samtalsnivån borde höjas över triviala pengafrågor. Livskvalitet handlade om mycket viktigare ting. (T, 144–146.)

Malin ja Johanna eivät niinkään kapinoi isäänsä vastaan luvattomilla ja salaisilla juhlillaan kuin kielenkäytöllään, joka ei piittaa hänen ylimitoitetusta pahastumisestaan. Malin uskaltautuu kritisoimaan opintorehtorin ristiriitaisia puheita, joissa samasta taloudesta löytyy sekä ”arvoesineitä” että ”kesätyötä tekeviä lapsiraukkoja”, ja Johanna moittii perheen autoa ”vanhaksi rämäksi”, koska on opintorehtorin puheista huolimatta varma, että heillä on uuteen autoon varaa. Myös Malin haluaa vältellä vähemmän tärkeitä ”arkisia rahakysymyksiä”, joten hänkään ei näytä uskovan perheen talousvaikeuksiin tai edes rahanpuutteen vakavasti rajoittamaan elämään. Kyseessä on tyypillinen sukupolvien välinen ero suhtautumisessa rahaan: säästäväiset ja työteliäät vanhemmat eivät ymmärrä helpompaa elämää eläneitä lapsiaan, jotka kuitenkin mieltävät rahan välineeksi selvemmin kuin vanhempansa, joille raha on vaarassa muuttua itsetarkoitukseksi, pakon saneleksi elämän sisällöksi. ”Elämänlaatu” on riippuvainen asenteesta: jonkun mielestä 18-vuotiaan Johannan tai ainakin 22-vuotiaan Malinin asuminen kotona viestii köyhyydestä, toinen taas pitää järjestelyä merkinä onnellisen perheen sopeutumiskyvystä tai yksinkertaisesti tavanomaisena. Opintorehtori saattaa nimenomaan nähdä tilanteessa oman epäonnistumisensa – hän kertoo luke-neensa jostain, ”kuinka paljon kotona asuvat lapset maksavat” (T, 106) – koska ei ole saanut kasvatetuksi lapsiaan jo kokeilemaan omia siipiään.

7. PÄÄTÄNTÖ

Olen tutkinut Tomas Arvidssonin romaanien *Utanförskapet* ja *Trippelstöten* henkilöhahmojen kapinoita, joiksi olen määritellyt jossain mielessä odottamattoman, jotain vastustavan tai kumo-uksellisen toiminnan. Kapina on siis ymmärrettävä tutkielmassani laajasti, kahden ihmisen välisistä, arkisista riidoista kansallisiin ja kansainvälisiin, yhteiskunnallis-poliittisiin selkkauksiin, eikä yksilön sisäistä kapinointia ajatusten ja tunne-elämän ristiriitatilanteissa sovi myöskään jättää määritelmän ulkopuolelle. Olen pyrkinyt kuvaamaan kapinoita kiinnittämällä huomiota niiden aktiivisuuteen, laillisuuteen, odotettavuuteen ja päämäärällisyyteen, mutta en ole kuitenkaan kaa-

vamaisesti esittänyt arvioita näiden aspektien laadusta jokaisen eritellyn kapinan kohdalla, vaan mainitut neljä seikkaa ovat toimineet analyysin taustalla ajatuksien pohjustajina ja rajoittajina. Jälkimmäisestä roolista on ollut kyse etenkin silloin, kun monimutkaisten kapinoiden luonteiden, syiden ja yhteyksien kudelma on vaikuttanut mahdottomalta yksinkertaistamatta selvittää.

Tutkielmani teoreettisena pohjana on ollut Aleid Fokkeman henkilöhaahmojen kuvaamisen semioottinen malli, jonka perusteella käsittelin Arvidssonin henkilöhaahmoja ikoneina eli ihmistä edustavina merkkeinä. Fokkeman mukaan henkilöhaahmot toteuttavat modaalisia rooleja, ja olen ymmärtänyt kapinat näiden modaliteettien objekteiksi. Käsitellessäni romaanien intertekstuaalisia viittauksia olen tulkinut viittausten kohteet subteksteiksi Kiril Taranovskin analyysimallin mukaisesti. Kytkenätyyppejä ovat olleet suora nimeäminen (ks. U, 173) ja siteeraaminen alkuperäis- (ks. U, 106) tai toisella kielellä (ks. U, 120)²⁸. Itse analyysissä olen keskittynyt siihen, miten henkilöhaahmojen toiminta on kapinointia ja miten subtekstit kapinoita valaisevat. Kapinan käsitteen kautta myös romaanien teemat²⁹, kuten ulkopuolisuus, keski-ään kriisi ja rahan merkitys yhteiskunnassa tai rikollisessa toiminnassa, ovat tulleet pohdituiksi. Tutkielmani on siis ollut tältä osin temaattinen.

Romaanien päähenkilöllä, opintorehtori Jan Bertilssonilla, kapinointi liittyy suurelta osin hänen keski-ikäisyyteensä. Hän pyrkii arjessaan, työpaikallaan ja rikoksillaan vastustamaan porvarillisuuden näivettävää vaikutusta ja tekemään jotakin omaehtoista, ennen kuin on liian myöhäistä, mutta hän kykenee todellisuudessa puuttumaan vain elämänsä yksityiskohtiin, eikä suurta elämänmuutosta koskaan tapahdu. Opintorehtorin kapinat jäävät puolitiehen joko siksi, että niiden päämäärä on epäselvä, tai siksi, että päähenkilö on itse epävarma kapinan tarpeellisuudesta, hyödyllisyydestä ja oikeutuksesta. Hän ei ole tyytyväinen elämäänsä, jossa hän ei kuitenkaan lopulta näe tarvetta muuttaa muuta kuin varallisuustilanteensa, toisin sanoen hankkia rikollisesti itselleen niin paljon rahaa, että arkirutiinit ja elämän paino eivät tuntuisi murskaavilta. Rikollisen rinnakkaiselämän tuoma jännitys ja miehiset seikkailut aiheuttavat nekin opintorehtorille ahdistusta ja levottomuutta, mutta virkistävät häntä konkreettisuudessaan.

Bo Bertilssonin stereotyyppinen melankolinen ja romanttinen runoilijahahmo haluaa kapinoida taiteellaan kaikkea arkista viheliäisyyttä ja porvarillisuutta vastaan, ja siltä osin hänen kapinansa on samankaltainen opintorehtorin kapinan kanssa. Veljesten erilainen luonne ja yhteiskun-

²⁸ Mainitut tekstin ja subtekstin kytkenä keinoit ovat peräisin Pekka Tammen artikkelista (Tammi 1991, 75–82).

²⁹ Tässä yhteydessä 'aiheen', 'motiivin' ja 'teeman' väliset käsitteelliset erot ovat jääneet hämäräksi (ks. alaviite Bremond 1993, 49–50).

nallinen asema kuitenkin vaikuttavat niin, että runoilija voi ja uskaltaa kapinoida näkyvämmiin ja radikaalimmin. Vakuutuspetoksen ja muihin rikoksiin sekaantumisen kautta myös runoilijan muu elämä, jota hän elää haaveillen ja unelmiaan hoivaten, muodostuu kokonaisuudessaan ympäristölle vieraaksi ja poikkeukselliseksi. Opintorehtorille ja runoilijalle on yhteistä myös, että unelman toteutuminen ei tuo automaattisesti onnea: opintorehtorin pyrkimys olla tottumatta rikkauksiin yhdistyy runoilijan tarpeeseen vaarantaa onnistunut rikos jatkamalla runoilemista ja seurustelemista siinä, että molemmissa toiminnoissa on kyse heidän petoksensa merkityksen vähättelemisestä. He eivät halua tunnustaa elämänsä muuttuneen peruuttamattomasti. Tämä koskee erityisesti runoilijaa, joka, vaikka ottaakin kaiken hyödyn irti rikkauksistaan, tahtoo silti säilyttää unelman onnensa täydellistymisestä entisen, köyhän elämänsä ehdoilla, joita hän uskoo rakastettunsa häneltä vaativan.

Rehtori Algot Bergmanin kapina on opintorehtorin tapaan kapinaa keski-ään vitsauksia vastaan. Hän mieli vapautua työnsä ja epäonnisten avioliittojensa kahleista välttelemällä ensin mainitun kohdalla rutiinitöitä ja hyppäämällä sen sijaan jos jonkinlaisilla kursseilla sekä ryhtymällä rikokseen, jonka on tarkoitus tuoda paitsi virkistävää vaihtelua myös opintorehtorinkin kaipaamaa taloudellista turvallisuutta. Rehtori on tarkka julkisivustaan eli kaksoiselämänsä laillisen puolen nuhteettomuudesta, joten hän on opintorehtoria paljon herkempi kaikenlaiselle arvostelulle. Hänen keski-ään kriisinsä johtuukin konkreettisesti keski-ästä, ja hän yrittää monin keinoin säilyttää nuoruutensa tarmon ja todistaa muillekin sen vielä olevan tallella. Tässä pyrkimyksessä hän on huomattavasti opintorehtoria aktiivisempi ja ennakkoluulottomampi mutta myös harkitsemattomampi.

Sivuhenkilöt Harry Hansson ja Björn Jonsson ovat molemmat kiihkeitä yhden asian miehiä: ensimmäinen kapinoi uskonnollissävyyteisellä katastrofiasiantuntemuksellaan yhteiskunnallisen asemansa vähättelijöitä vastaan, jälkimmäinen julistaa kommunismia. Molemmat hakeutuvat rikoksiin kompensoidakseen epävarmuuttaan rahalla mutta katoavat saaliineen lopulta yhteisönsä arvioinnin ulottumattomiin, välttämällä näin kapinoidensa riskejä. Harry säilyttää aktiivisuutensa ja uskonsa loppuun saakka, mutta Biffen tuntuu muuttavan kapinansa suuntaa joka käänneessä ja etsivän välillä itselleen edullisia, välillä epäedullisia kohteita. Hän pettää jatkuvasti häneen kohdistettuja odotuksia kapinoiden päämäärien pysyessä epäselvinä.

Romaanien naishahmot eivät syyllisty vakaviin rikoksiin mutta kietoutuvat niihin eri tavoin. Koulun sihteeri Lisa Dahl antaa aihetta epäillä tietävänsä opintorehtorin ja rehtorin miljoonahuijauksesta, mutta hänen kiintymyksensä esimiehiinsä voi estää häntä antamasta miehiä ilmi. Opintorehtorin vaimo Elisabet ja tyttäret Malin ja Johanna puolestaan eivät tiedä mitään perheen isän rikollisesta elämästä, vaan heille kaikki rikoksiinkin liittyvät opintorehtorin toimet vaikuttavat hyväksyttäviltä ja normaaleilta, koska opintorehtori valehtelee heille vain osittain – kaikkia hänen perheelleen näkyviä tekoja voi perustella myös laillisin yhteyksin. Runoilijan naisystävä Christin Olsson kuitenkin saa tietää vakuutuspetoksesta ja joutuu kompromissiratkaisussaan kapinoineeksi sekä lakia että rakkautta vastaan. Naishahmoilla on myös omat arkiset kapinansa: Lisa Dahlilla pelkäämätön ja ylituttavallinen suhde esimiehiinsä työpaikalla, Christinillä pakkomielteinen tarve selvittää seikkaperäinen totuus pikkuasioistakin, Elisabetilla miehensä tärkeilemisen kritisoiminen ja aviopuolisoiden välisen tasa-arvon vaihkeinen toteuttaminen ilman erillistä ilmoitusta, Malinilla ja Johannalla nuoremman sukupolven haasteita vanhemmilleen.

Hypoteesinani oli, että henkilöhahmojen kapinoilla on merkittävä rooli heidän keskinäisissä suhteissaan. Näyttää siltä, että henkilöhahmojen toiminnoista on mahdollista kapinan käsitteen kautta löytää yhtäläisyyksiä ja yhteisiä teemoja myös *Utansförskapet* ja *Trippelsöttenin* kesken. Kapina on kuitenkin mahdollista tulkita monin tavoin, joten lopulta todetut yhteydet jäävät samoin tulkinnanvaraisiksi mutta silti perustelluiksi. Kapina kuvaa ehkä paremmin Arvidssonin romaanien käsitystä elämisen ominaislaadusta, ja henkilöhahmojen väliset yhteydet näkyvät intuitiivisemmin romaanien tematiikassa. Kapina muodostaa silti merkittävän osan henkilöhahmojen toiminnan motiiveista syvemmällä tasolla, ja sen tutkiminen on ollut sikäli mielekästä ja todistanut hypoteesin ainakin osittaisen paikkansapitävyyden. Mahdolliseen jatkotutkimuksen kohteiksi voisi ottaa Arvidssonin koko tuotannon, kymmenen romaania, ja keskittyä paremmin johonkin keskeiseen teemaan, kuten ulkopuolisuuden kokemukseen tai rikoksen oikeutuksen ongelmaan, kuin pro gradu -tutkielman mitassa on ollut mahdollista. Teemojen yhteydet ruotsalaiseen tai länsimaiseen nyky-yhteiskuntaan yleensä ovat myös kiintoisia jatkotutkimusaiheita, samoin Arvidssonin satiirin tutkiminen sen käyttämien komiikan, ironian ja sarkasmin lajeja tarkastelemalla.

LÄHTEET

Primaarilähteet:

ARVIDSSON, Tomas 1982 (1981): *Utanförskapet*. Stockholm: Bra Deckare.

————— 1991: *Trippelstöten*. Höganäs: Wiken (Mysterious Press).

Sekundaarilähteet:

ARVIDSSON, Tomas 1979a (1976): *Enkelstöten*. Stockholm: Bokförlaget Trevi.

————— 1979b (1976): *Dubbelstöten*. Stockholm: Bokförlaget Trevi.

————— 1996: *För gammal vänskaps skull*. Stockholm: Bra Böcker.

AUSTEN, Jane 1958: *Emma*. London: J. M. Dent & Sons Ltd.

BLAKE, William 1954: *Blake's Poems and Prophecies*. London: J. M. Dent & Sons Ltd.

BREMOND, Claude 1993: "Concept and Theme". Teoksessa Werner Sollors (ed.) *The Return of Thematic Criticism*. London: Harvard University Press, 46–59.

BURTON, Robert 1961: *The Anatomy of Melancholy in Three Volumes – Volume One*. London: J. M. Dent & Sons Ltd.

CALDERÓN, Pedro 1953: *Elämä on unta*. Suom. Helvi Vasara. Porvoo–Helsinki: WSOY. Alkuteos *La vida es sueño*. 1909. Ed. by Milton A. Buchanan. Toronto: University of Toronto Library.

EKHOLM, Kai 1985: "Mitä Agatha tiesi? – Lajit ja rakenteet". Teoksessa Kai Ekholm & Jukka Parkkinen (toim.) *Pidättekö dekkareista. Jännityskirjallisuuden tekijöitä, historiaa, estetiikkaa*. Helsinki: Kirjastopalvelu Oy, 93–104.

EKHOLM, Kai & Haasio, Ari 1994: *100 parasta dekkaria*. Orivesi: Things to come.

FOKKEMA, Aleid 1991: *Postmodern Characters. A Study of Characterization in British and American Postmodern Fiction*. Amsterdam: Rodopi.

FRÖDING, Gustaf 1987: *Samlade dikter*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

HADENIUS, Stig, Molin, Björn & Wieslander, Hans 1988 (1967): *Sverige efter 1900. En modern politisk historia*. Stockholm: Bonniers. 11:e upplagan.

- HEDMAN, Dag 1999: ”Från pusseldeckare till polisromaner”. Teoksessa Lars Lönnroth, Sven Delblanc & Sverker Göransson (red.) *Den Svenska Litteraturen 3: Från modernism till mass-medial marknad (1920-1995)*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 581–587.
- HEINE, Heinrich [19-?]: *Heinrich Heines Werke in einem Band*. Salzburg: Das Bergland-Buch.
- HORATIUS, Flaccus Q. 1964: *Opera omnia*. München: Ernst Heimeran Verlag.
- HÄGG, Göran 1996: *Den svenska litteraturhistorien*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- IBSEN, Henrik 1974: *En folkefiende*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- KUKKOLA, Timo 1985: *Sherlock Holmes & Co*. Suomen dekkariseura.
- LEVINSON, Daniel J. 1979: *The Seasons of a Man's Life*. With Charlotte N. Darrow, Edward B. Klein, Maria H. Levinson, Braxton McKee. New York: Ballantine Books.
- LUNDIN, Bo 1981: *The Swedish Crime Story / Svenska Deckare*. Trans. Anna Lena Ringarp, Ralph A. Wilson, Bo Lundin. Bromma: Tidskriften Jury.
- NASH, Walter 1985: *The language of humour*. New York: Longman.
- OLSSON, Bernt & Algulin, Ingemar 1987: *Litteraturens historia i Sverige*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- PALM, Anders 1999: ”Tradition i förvandling I – lyriken mellan nittitalism och modernism”. Teoksessa Lars Lönnroth, Sven Delblanc & Sverker Göransson (red.) *Den Svenska Litteraturen 3: Från modernism till massmedial marknad (1920-1995)*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 23–63.
- PARRY, Christoph 1998: ”’Nimi Osip tulee sinua vastaan’. Paul Celanin *Niemandrose* tekstien ja runoilijoiden kohtaupaikkana”. Teoksessa Liisa Saariluoma & Marja-Leena Hakkarainen (toim.) *Interteksti ja konteksti*. Helsinki: SKS, 82–104.
- PIETILÄINEN, Petri 1998: ”Mikä kummittelee John Banvillen Aaveissa? Intertekstuaalisuus ja kulttuurinen konteksti”. Teoksessa Liisa Saariluoma & Marja-Leena Hakkarainen (toim.) *Interteksti ja konteksti*. Helsinki: SKS, 126–148.
- ROBBINS, Harold 1994: *Stiletto / The Lonely Lady / Dreams Die First*. London–Sydney–Auckland: Hodder & Stoughton.
- SALOMAA, J. E. 1949 (1935 ja 1936): *Filosofian historia I–II*. Porvoo: WSOY.
- SCHÜCK, Henrik 1896: *Illustrerad svensk litteraturhistoria I: Sveriges litteratur till frihetstidens början*. Stockholm: Hugo Gebers Förlag.

- SHAKESPEARE, William 1958: *The Tempest*. Ed. by J. R. Sutherland. Oxford: Clarendon Press.
 ———— 1961: *Romeo & Juliet*. Ed. by Ralph E. C. Houghton. Oxford: Clarendon Press.
- TAMMI, Pekka 1991: ”Tekstistä, subtekstistä ja intertekstuaalisista kytkennöistä. Johdatusta Kiril Taranovskin analyysimetodiin”. Teoksessa Auli Viikari (toim.) *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia*. Helsinki: SKS, 59–103.
- TWAIN, Mark 1992: *The Adventures of Tom Sawyer & The Adventures of Huckleberry Finn*. Ware: Wordsworth Classics.

Sähköiset lähteet:

- FÖRFATTARCENTRUM 2005: ”Tomas Arvidsson”. Saatavilla www-muodossa: <URL: <http://www.monzadigital.se/boka/public>> [linkit Författarlista > Tomas Arvidsson], 27.4.2005.
- SKAGERLIND, Stina 2002: ”Karl XIV Johan”. Saatavilla www-muodossa: <URL: <http://www.mimersbrunn.se/arbeten/1441.asp>>, 6.8.2005.
- SM = Sundbybergs Museum 2005: ”Bertil Boo Den sjungande bonden”. Saatavilla www-muodossa: <URL: <http://www.museet.se/historik/persona/boo>>, 21.11.2005.
- UGGLAN 2005: ”Tomas Arvidsson Enkelstöten”. Saatavilla www-muodossa: <URL: <http://www.ugglan.educ.goteborg.se/humor2.htm>>, 27.4.2005.
- WIKIPEDIA 2005: ”Heinrich Heine”. Saatavilla www-muodossa: <URL: http://fi.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Heine>, 1.2.2006.
- PEGASOS 2003: ”Heinrich Heine (1797–1856)”. Saatavilla www-muodossa: <URL: <http://www.kirjasto.sci.fi/hheine.htm>>, 1.2.2006.

LIITTEET

Liite: Tomas Arvidssonin romaanit

Enkelstöten (1976). Stockholm: Bokförlaget Trevi. (*Herrojen kanssa varkaissa* 1989. Suom.

Pirkko Pesola ja Päivö Taubert. Juva: WSOY.)

Dubbelstöten (1976). Stockholm: Bokförlaget Trevi. (*Tohtorin viimeinen rikos* 1990. Suom.

Pirkko Pesola ja Päivö Taubert. Juva: WSOY.)

Bakstöten (1977). Stockholm: Bokförlaget Trevi.

Tröskeln (1979). Stockholm: Bokförlaget Trevi.

Utanförskapet (1981). Stockholm: Bra Deckare.

Huset med de gamla damerna (1986). Stockholm: Bokförlaget Trevi.

Trippelstöten (1991). Höganäs: Wiken (Mysterious Press).

För gammal vänskaps skull (1996). Stockholm: Bra Böcker. (*Vanhan ystävyuden nimissä* 1998.

Suom. Päivö Taubert. Juva: WSOY.)

Studierektorns byte (2001). Stockholm: Bra Böcker.

Studierektorns sista stöt (2004). Stockholm: Bra Böcker.